

Eldre i Norge

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

Statistical Analyses

In this series, Statistics Norway publishes analyses of social, demographic and economic statistics, aimed at a wider circle of readers. These publications can be read without any special knowledge of statistics and statistical methods.

© Statistisk sentralbyrå, september 1999

Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen,
vennligst oppgi Statistisk sentralbyrå som kilde.

ISBN 82-537-4718-7

ISSN 0804-3221

Emnegruppe

00.02 Levekår

Emneord

Boforhold

Eldre

Familiesituasjon

Formue

Helse

Inntekt

Levekår

Design: Enzo Finger Design

Trykk: Lobo Grafisk as

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpige tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	
Rettet siden forrige utgave	r

Forord

Eldre i Norge beskriver levekårene for eldre i Norge mot slutten av 1990-tallet, og utviklingen i levekårene de siste ti årene. Statistisk sentralbyrå har mye statistisk informasjon om eldre og deres levekår, men den finnes spredt i en rekke ulike publikasjoner. Formålet med *Eldre i Norge* har vært å gi en samlet oversikt over eldres situasjon og hvordan den har utviklet seg de siste årene. Informasjonen er forsøkt presentert i en oversiktlig og lett tilgjengelig form.

Publikasjonen belyser de viktigste områdene i eldres hverdagsliv, og presenterer tall om familiesituasjon, inntekt og formue, forbruk, boforhold, helse, pleie og omsorg og deltakelse i sosiale og kulturelle aktiviteter. Utviklingen i eldrebefolkningen fram mot år 2050 er også beskrevet.

Eldrebefolkningen er i hovedsak avgrenset til aldersgruppen 67 år og over, det vil si de som har passert den generelle pensjonsalderen. I noen kapitler og avsnitt vil aldersavgrensningen avvike fra dette. Et eget kapittel tar for seg situasjonen og utviklingen i yrkesdeltakelse og trygdebruk for de unge eldre, de som snart blir en del av eldrebefolkningen, det vil si aldersgruppen 60-66 år. Der det er viktig og mulig presenteres tall for eldre over og under 80 år, eller for enda mer spesifiserte aldersgrupper innenfor eldrebefolkningen. Som sammenlikningsgruppe har vi brukt middelaldrende, definert som aldersgruppen 45-59 år. De viktigste datakildene er befolkningsstatistikken, inntekts- og formuesundersøkelsene, arbeidskraftundersøkelsene, helseundersøkelsene, levekårsundersøkelsene og forbruksundersøkelsene. Det er brukt opplysninger fra siste tilgjengelige årgang av disse statistikkene eller undersøkelsene – med noen avvik i begge retninger er dette tall for 1997 – og fra en eller flere årganger i tiårsperioden før 1997.

Publikasjonen er initiert og utarbeidet ved Avdeling for personstatistikk. Eva Birkeland har skrevet kapitlene 1, 2.1 og 7, Elin Skretting Lunde har skrevet kapittel 3, Åsne Vigran har skrevet kapittel 4 og Berit Otnes har skrevet resten av kapittel 2 og kapitlene 5 og 6. Publikasjonen er redigert av Eva Birkeland og Berit Otnes. Kirsten Aanerud, Randi Øiseth og Else Efstjad har stått for figurer og tekstbehandling.

Dette er første gang Statistisk sentralbyrå presenterer en samlet oversikt over eldres levekår. Temaet er spesielt aktuelt i år fordi 1999 er FNs internasjonale år for eldre. Arbeidet med publikasjonen er delvis finansiert av Sosial- og helsedepartementet.

Statistisk sentralbyrå
Oslo/Kongsvinger, 11. august 1999

Svein Longva

Innhold

Figurregister	7
Tabellregister	9
Sammendrag	11
Eldrebefolkningen	11
Ressurser	11
Helse	12
Pleie- og omsorgstjenester	13
Boforhold og nærmiljø. Vold og utrygghet	13
Aktivitet og deltakelse	13
Yrkesdeltakelse og trygdebruk i aldersgruppen 60-66 år	15
Innledning	17
1. Eldrebefolkningen	21
1.1. Antall eldre	21
1.2. Regionale forskjeller i eldreandeler	23
1.3. Aldersfordeling innenfor eldrebefolkningen	25
1.4. Eldre fordelt etter sivilstand, utdanning og landbakgrunn	26
1.5. Avhengighetsforhold mellom eldre og yrkesaktive	27
2. Ressurser	29
2.1.inntekt og formue	29
2.2. Materielle goder	39
2.3. Økonomiske problemer	40
2.4. Forbruk	41
3. Helse	43
3.1. Forventet levealder	43
3.2. Varig sykdom	44
3.3. Virkninger av sykdom	45
3.4. De vanligste sykdommene	46
3.5. Psykisk helse	46
3.6. Nedsatt funksjonsevne	48
3.7. Hjelpetrengende/pleietrengende	49
3.8. Egenvurdert helse	50
3.9. De vanligste dødsårsakene	51
4. Pleie- og omsorgstjenester	55
4.1. Tilbud av tjenester fra det offentlige	55
4.2. Hjemmetjenestene	59
4.3. Tilpasset bolig eller institusjonsplass?	60

5. Boforhold og nærmiljø. Vold og utrygghet	63
5.1. Boligstandard	63
5.2. Støy og forurensning	65
5.3. Vold og utrygghet i nærmiljøet	65
6. Aktivitet og deltakelse	67
6.1. Tidsbruk – hovedaktiviteter	67
6.2. Arbeid	69
6.3. Utdanning, voksenopplæring, kurs	70
6.4. Fritid og ferie	70
6.5. Sosial kontakt	74
7. Yrkesdeltakelse og trygdebruk i aldersgruppen 60-66 år	77
7.1. Innledning	77
7.2. Yrkesaktivitet	78
7.3. Bruk av trygdeordninger	79
7.4. Forskjeller i yrkestilknytning og bruk av trygdeordninger	80
Referanser	85
De sist utgitte publikasjonene i serien Statistiske analyser	87

Figurregister

1. Eldrebefolkningen

1.1.	Antall personer 67 år og over. 1930-2050	22
1.2.	Levendefødte. 1870-1998. 1 000	22
1.3.	Personer 65 år og over som andel av befolkningen i alt. Utvalgte land og EØS. 1997-2050. Prosent	23
1.4.	Eldreandeler, etter sentralitet. 1980-2020. Prosent	24
1.5.	Eldre, etter alder. 1980-2050. 1 000	25
1.6.	Menn og kvinner i ulike aldersgrupper, etter utdanningsnivå. 1997. Prosent	27
1.7.	Avhengighetskvoter. 1930-2050	28

2. Ressurser

2.1.	Bruttoinntekt for ulike aldersgrupper. 1986-1997. 1997-kroner	30
2.2.	Økning i gjennomsnittlig inntekt etter skatt innenfor ulike husholdstyper. 1986-1997. Prosent	34
2.3.	Formuesregnskap for hushold med ulik alder på hovedinntektstaker. 1997. Kroner	38
2.4.	Andel som disponerer bil og fritidshus i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent	39
2.5.	Andel som disponerer bil. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1987 og 1997. Prosent	40
2.6.	Andel av utgiftene til matvarer, bolig/lys/brensel, reiser/transport og annet. Eldre 67-79 år. 1980-1982 og 1993-1995. Prosent	42

3. Helse

3.1.	Sykdoms innvirkning på hverdagen i ulike aldersgrupper. 1995. Prosent	45
3.2.	De eldste eldres (80 år og over) psykiske helse. Andel med ulike symptomer blant menn og kvinner. 1995. Prosent	47
3.3.	Andel eldre 67 år og over med nedsatt funksjonsevne. 1985 og 1995. Prosent	49
3.4.	Vurdering av egen helse i ulike aldersgrupper. 1995. Prosent	51
3.5.	Andel døde i befolkningen av hjerte- og karsykdommer i ulike aldersgrupper. 1970, 1980, 1990 og 1995. Prosent	52
3.6.	Andel døde i befolkningen av kreft i ulike aldersgrupper. 1970, 1980, 1990 og 1995. Prosent	52

4. Pleie- og omsorgstjenester

4.1.	Eldre i ulike aldersgrupper, etter bruk av kommunale omsorgstjenester. 1997. Prosent ...	57
4.2.	Andel brukere av kommunale omsorgstjenester. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent	58
4.3.	Andel eldre som er brukere av hjemmetjenester, etter aldersgruppe. 1992-1997. Prosent	59
4.4.	Eldre, etter boligforhold og aldersgruppe. 1997. Prosent	60
4.5.	Plasser i institusjoner og boliger, etter type. 1991-1997	61
4.6.	Andel eldre i ulike aldersgrupper som bor i institusjon. 1991-1997. Prosent	62

5. Boforhold og nærmiljø. Vold og utrygghet

- 5.1. Andel som bodde i bolig uten bad og WC. Kvinner og menn i ulike aldersgrupper. 1987 og 1997. Prosent 63
- 5.2. Utsatthet og uro for vold og trusler. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent 66

6. Aktivitet og deltakelse

- 6.1. Tid brukt til ulike hovedaktiviteter. Eldre og middelaldrende. 1990-1991. Timer og minutter pr. døgn 67
- 6.2. Eldre menns og kvinners tidsbruk. 1971-1972 og 1990-1991. Timer og minutter 68
- 6.3. Tid brukt til husholdsarbeid i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag. 1990-1991. Timer og minutter 69
- 6.4. Tid brukt til fritidsaktiviteter i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag. 1990-1991. Timer og minutter 71
- 6.5. Eldre og middelaldrende, etter antall dager på ferietur (med minst fire overnattinger). 1997. Prosent 73
- 6.6. Andel med lite sosial kontakt. 1995. Prosent 74

7. Yrkesdeltakelse og trygdebruk i aldersgruppen 60-66 år

- 7.1. Andel av befolkningen i arbeidsstyrken, etter alder og kjønn. 1980-1998. Prosent 78
- 7.2. Kvinner i aldersgruppen 60-66 år, etter aktivitet. 1989-1998. Prosent 79
- 7.3. Personer 60-66 år, etter status og utdanningsnivå. 1997. Prosent 81
- 7.4. Personer 60-66 år, etter status og bostedsfylke. 1997. Prosent 81
- 7.5. Personer 60-66 år, etter status og alder. 1997. Prosent 82
- 7.6. Personer født 1932, etter status. 1992 og 1997. Prosent 83
-

Tabellregister

1. Eldrebefolkningen

1.1. Eldreandeler, etter fylke. 1980-2050. Prosent	24
--	----

2. Ressurser

2.1. Hovedposter fra selvangivelsen for ulike aldersgrupper. 1986-1997. Gjennomsnitt i 1997-kroner	31
2.2. Hovedposter fra selvangivelsen for personer 67 år og over, etter utdanningsnivå. 1997. Prosent	33
2.3. Andel av inntekten etter skatt innenfor ulike husholdstyper, etter kvartil. 1997. Prosent .	34
2.4. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i gjennomsnitt av alle for ulike husholdstyper. 1997. Prosent	36
2.5. Andel personer i ulike husholdstyper etter desilfordelt inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for alle. 1997	36
2.6. Andel eldre 67 år og over i ulike inntektsklasser, etter husholdningstype og sentralitet. 1997. Prosent	37
2.7. Andel som ikke hadde mulighet til å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner i 1987 og 1995 og 3 000 kroner i 1997. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent	40
2.8. Forbruk pr. år i ulike husholdstyper. Gjennomsnitt for årene 1993- 1995. 1995-kroner	41
2.9. Forbruk pr. år i ulike husholdstyper. Andel av utgifter til ulike formål. Gjennomsnitt for årene 1993-1995. Prosent	42

3. Helse

3.1. Andel eldre 67 år og over med varige sykdommer klassifisert i sykdomsgrupper etter ICD-8 i 1985 og ICD-9 i 1995. Prosent	46
---	----

4. Pleie- og omsorgstjenester

4.1. Tilbud av utvalgte tjenester i kommuner og bydeler. 1997. Prosent	56
4.2. Andel eldre i ulike aldersgrupper som bor i boliger til pleie- og omsorgsformål. 1994-1997. Prosent	60

5. Boforhold og nærmiljø. Vold og utrygghet

5.1. Forekomst av egenskaper ved boligen som er til hinder for bruk av rullestol i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent	64
5.2. Andel som er plaget av støy fra gate eller vei inne i boligen, eller av forurensninger fra trafikk, industri o.l. ved boligen. Kvinner og menn i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent ..	65

6. Aktivitet og deltakelse

6.1. Tid brukt til ulike aktiviteter en gjennomsnittsdag. 1990-1991. Timer og minutter	67
6.2. Endring i tid (minutter) brukt til utvalgte delaktiviteter under fritid for eldre menn og kvinner fra 1971 til 1991. Minutter	71

7. Yrkesdeltakelse og trygdebruk i aldersgruppen 60-66 år

- 7.1. Andel pensjonister, etter kjønn og alder. 1989-1998. Prosent 79
- 7.2. Personer med status sysselsatt, etter kjønn og alder. 1992 og 1997. Prosent 83
-

Sammendrag

Eldrebefolkningen

Antall eldre over 67 år har økt gjennom flere tiår fram til 1990, men har siden vært omtrent konstant. Fra 2010 vil antallet eldre øke med gjennomsnittlig 13 000 pr. år. Dette innebærer at utgiftene til pensjoner ikke vil øke så mye før etter 2010. Derimot vil utfordringene når det gjelder utbygging av pleie- og omsorgstjenester være sterke i perioden 1998-2020 fordi antallet over 80 år øker betydelig. Andelen eldre som er over 90 år vil øke med 50 prosent i samme periode. I perioden 1998-2010 vil det stå fem personer i yrkesaktiv alder bak hver person i eldrebefolkningen. Fram til 2040 vil dette forholdstallet synke til under tre. Alle fylkene får nedgang eller stagnasjon i antall eldre fra 1998 til 2010 og økning fra 2010 til 2020. Eldreandelen varierer imidlertid mellom fylkene. I 1998 var den høyest i Hedmark og lavest i Akershus og Finnmark.

Ressurser

Inntekt og formue

Eldre har i gjennomsnitt halvparten så stor inntekt som middelaldrende, og de har som gruppe hatt en dårligere inntektsutvikling i perioden 1986-1997. Det er relativt store inntektsforskjeller mellom ulike grupper eldre. I 1997 hadde eldre

kvinner bare 62 prosent av menns inntekt. Om lag to tredjedeler av enslige kvinner over 80 år, og nesten like mange blant enslige menn i samme alder, var blant de 10 prosent av befolkningen som hadde lavest inntekt. Eldre med grunnskole hadde 42 prosent, og de med videregående skole 60 prosent, av inntekten til eldre med universitet og høyskole. Eldre som bor i sentrale kommuner har større inntekt enn de som bor i mindre sentrale kommuner, og eldre som lever i parforhold har høyere inntekt pr. forbruksenhet enn enslige.

I gjennomsnitt var 85 prosent av eldres samlede inntekter pensjon fra folketrygden og tjenstepensjon, 10 prosent var kapitalinntekter. Gjennomsnittlig pensjon fra folketrygden økte med 10 000 kroner fra 1986 til 1997, mens tjenstepensjonene økte med 15 000 kroner. Økningen i pensjon fra folketrygden kommer i første rekke av at det stadig kommer nye alderspensjonister som har høyere alderspensjon enn de som ble pensjonister tidligere. Pensjonen til den enkelte minstepensjonist har, på grunn av flere økninger i særtillegget, holdt tritt med den alminnelige lønnsøkning, mens den enkeltes tilleggspensjon har hatt en dårligere utvikling.

Eldre har i gjennomsnitt større nettoformue enn middelaldrende, og en stor del av formuen er bankinnskudd. Høye renter har derfor en annen (positiv) virkning for eldre enn for andre aldersgrupper.

Materielle goder

Eldre har gjennomgående mindre av materielle goder som personbil, fritidshus, campingvogn eller båt enn middelaldrende. For eksempel har 66 prosent av eldre 67-79 år bil og bare 25 prosent av eldre 80 år og over, mens over 90 prosent av de middelaldrende har bil.

Økonomiske problemer

Svært få eldre opplever at de ofte har problemer med å klare løpende utgifter. Flere eldre oppgav i 1997 at de hadde problemer med å klare en uforutsett regning på 3 000 kroner enn det som var tilfelle ti år tidligere, mens det ikke var nevneverdig endring i andelen som har problemer med å klare løpende utgifter.

Forbruk

Sammenliknet med middelaldrende bruker eldre en større andel av de totale forbruksutgiftene til mat, og en mindre andel til reiser og transport. At eldre i mindre grad enn middelaldrende har bil, forklarer noe av denne forskjellen. Lav matvareandel gir større mulighet til å bruke penger på andre ting, og kan ses på som et mål på velstand. Slik sett har eldre lavere velstand enn middelaldrende.

Helse

Helse og sykkelighet

Helsen svekkes normalt med økende alder, noe som medfører at desto eldre man blir, desto flere sykdommer, lidelser og plager må man leve med i hverdagen. I dag er hjerte- og karlidelser den vanligste sykdomsgruppen blant de eldre, tett fulgt

av sykdom i skjelett- og muskelsystemet. Så mange som åtte av ti eldre forteller at de har en sykdom, skade eller funksjonshemming av mer varig karakter, men bare en fjerdedel av disse mener at syketilfellene i høy grad har innvirkning på hverdagslivet deres.

Konsekvenser av alderdom

En vanlig konsekvens av alderdommen er problemer med å bevege seg, slik som å gå en tur eller gå i trapper. Med økende alder opplever stadig flere svekket syn eller hørsel, og de aller eldste er hardest rammet. Det er 34 prosent av de eldre over 66 år som sier de har nedsatt funksjonsevne. Dette fører til at mange eldre har problemer med å mestre oppgaver som renhold av boligen og innkjøp av dagligvarer. En tredjedel av de eldre mellom 67 og 79 år er hjelpetrequende, mens dette gjelder over halvparten av de aller eldste. Enkelte har også problemer med å stelle seg selv, slik som å kle på seg eller ivareta personlig hygiene. Av de eldre 80 år og over er det 14 prosent som har behov for pleie.

Egen vurdering av helse

Drøyt halvparten av de eldre opplever egen helse som god eller meget god. Bare en femtedel vurderte egen helse som dårlig eller meget dårlig. Dette viser at på tross av mange syktilfeller og ofte nedsatt funksjonsevne, så opplever nesten 60 prosent av de eldre helsen som tilfredsstillende.

Dødelighet

Omtrent halvparten av alle dødsfall blant de aller eldste er forårsaket av sykdommer i hjerte- og karsystemet. Fra 1970 og fram til 1995 har andelen eldre som har dødd av hjerte- og karsykdommer gått ned, mens andelen som har dødd i kreft har økt i den samme perioden.

Pleie- og omsorgstjenester

Tilbud av tjenester

Pleie- og omsorgstjenestene er blitt betydelig utbygd i løpet av 1980- og 1990-årene med et økende antall tjenester. Målsettingen har vært at så mange som mulig skal få bo i sitt eget hjem så lenge som mulig. Dette krever at kommunene tilbyr de eldre mulighet til å få hjelp hjemme hele døgnet. Mer enn tre fjerdedeler av kommunene hadde tilbud om heldøgntjenester i 1997. Målsettingen har også ført til en økt utbygging av omsorgsboliger.

Omsorg i institusjon

Institusjonsomsorgen har vært et satsingsområde de siste årene. Institusjoner bygges om slik at de blir tidsmessige, og rom som tidligere var ment for flere personer gjøres om til enkeltrom. Med denne ombyggingen følger en nedgang i antall institusjonsplasser, slik at dekningsgraden er blitt lavere enn den var på begynnelsen av 1990-tallet. Et annet markant trekk er at det i dag er flere sykehjem enn det var tidligere, nær 60 prosent av alle plassene i institusjoner for eldre er nå sykehjemsplasser.

Andelen personer som var i institusjon innenfor den enkelte aldersgruppe har gått ned på 1990-tallet med unntak for gruppen 67-79 år, der andelen har vært nokså konstant.

Hjelp i hjemmet

Dekningsgraden for hjemmetjenestene innenfor hver aldersgruppe har også gått noe ned siden begynnelsen av 1990-tallet. Fordelingen av brukere på ulike typer hjemmetjenester ser likevel ut til å holde seg konstant (brukere som mottar enten bare praktisk bistand, bare hjemmesykepleie eller begge tjenestene).

Boforhold og nærmiljø. Vold og utrygghet

Boligstandard

Eldre har ikke dårligere boligstandard enn middelaldrende. Nesten ingen bor i bolig uten bad og WC, og mange bor svært romslig. Riktignok er det en liten andel av boligene som fyller alle Husbankens krav til livsløpsstandard, men vel 60 prosent av alle boligene har i det minste alle viktige rom på ett plan (kjøkken, bad, WC, soverom, oppholdsrom).

Vold og utrygghet

Relativt mange eldre er urolige for å bli utsatt for vold når de går ute på bostedet, og kvinner er mer engstelige enn menn. Eldre og middelaldrende er imidlertid mindre utsatt for vold og trusler enn ungdom og unge voksne.

Aktivitet og deltakelse

Hovedaktiviteter

Eldre bruker mindre tid til inntektsarbeid og mer til fritid enn middelaldrende. Eldre menn bruker mer tid enn eldre kvinner på inntektsgivende arbeid og mindre til husholdsarbeid. Dette gir eldre menn nesten en halv time mer til fritid enn eldre kvinner. Sammenliknet med 1970 bruker eldre i 1990 nesten to timer mer på fritidsaktiviteter.

Inntektsgivende arbeid

I 1990-1991 brukte eldre 38 minutter til inntektsgivende arbeid og arbeidsreiser på en gjennomsnittsdag, mens middelaldrende brukte vel fire timer. Få over pensjonsalderen er yrkesaktive. Om lag 10 prosent av eldre i alderen 67-79 år utførte vanligvis inntektsgivende arbeid av minst en times varighet pr. uke i 1997. Blant de middelaldrende var hele 92 prosent menn og 81 prosent kvinner yrkesaktive etter denne definisjonen.

Husholdsarbeid

Eldre bruker over en time mer enn middelaldrende til husholdsarbeid på en gjennomsnittsdag. Mesteparten av forskjellen skyldes at eldre bruker mer tid til det daglige husarbeidet. Eldre bruker imidlertid også mer tid til vedlikeholdsarbeid, kjøp av varer og tjenester og reiser i forbindelse med husholdsarbeid.

Utdanningsaktiviteter

Sammenliknet med andre aldersgrupper bruker eldre lite tid til organiserte utdanningsaktiviteter – så lite at denne aktivitetstypen blir registrert med mindre enn ett minutt pr. dag i gjennomsnitt. Også voksenopplæringsstatistikken tyder på at eldre (60 år og over) deltar sjeldnere enn middelaldrende i opplæringsvirksomhet organisert av studieforbundene.

Fritidsaktiviteter

Eldre bruker vel en og en halv time mer til fritidsaktiviteter enn middelaldrende. Forskjellen er størst for aktivitetsgruppen "andre fritidsaktiviteter", som blant annet omfatter møtevirksomhet, hobbyvirksomhet, lytting til radio eller musikk og avslapping. Eldre bruker også 20 minutter mer pr. dag til å se fjernsyn enn middelaldrende, og litt mer til friluftsliv og lesing. Eldre og middelaldrende bruker omtrent like mye tid til sosialt samvær. Den fysiske aktiviteten avtar med alderen. Av de eldre var det 65 prosent menn og 55 prosent kvinner som hadde gått en lengre tur eller mosjonert på annen måte siste år. Tilsvarende tall for middelaldrende var 85 prosent, både for menn og kvinner.

Kultur

Eldre deltar i mindre grad enn middelaldrende i kulturelle aktiviteter som opera, kino, teater og museer, og aktiviteten er særlig lav blant eldre som er 80 år og over. Særlig kvinners aktivitet avtar sterkt med alderen. Å lese bøker er noe som de

fleste eldre driver med, og mange besøker også kafeer eller restauranter i løpet av et år. Gudstjenester er også en aktivitet som mange eldre deltar i.

Ferie

I 1997 drog 55 prosent av de eldre på en eller flere ferieturer, det vil si opphold utenfor hjemmet med ferieformål, og som inkluderer minst fire overnattinger. Av de middelaldrende var det 77 prosent som hadde vært på ferietur.

Sosial kontakt

Andelen som lever alene øker sterkt med alderen, og det er langt flere kvinner enn menn som blir alene i årene etter pensjonsalderen. De fleste har likevel kontakt med familie og venner minst en gang i uken, bare om lag 10 prosent av de eldre mangler slik kontakt ukentlig. Det er omtrent like mange middelaldrende som er sosialt isolerte etter denne definisjonen.

Deltakelse i organisasjoner

Tilknytning til frivillige organisasjoner avtar også med alderen. Blant de middelaldrende er mange medlemmer av fag- og yrkesorganisasjoner, mens dette i liten grad er aktuelt for pensjonister. Det er også få eldre som er aktive i idrettslag sammenliknet med middelaldrende. Andre typer organisasjoner ser ut til å beholde de eldre som aktive medlemmer i høy alder. Dette gjelder for eksempel humanitære, sosiale og religiøse organisasjoner. I 1997 var om lag 18 prosent av de eldre 67-79 år ikke medlem i noen frivillig organisasjon. Det samme gjaldt 12 prosent av de middelaldrende. Blant de eldre har andelen som står helt utenfor organisasjonslivet sunket fra 26 prosent i 1983, mens det ikke har vært noen endring blant middelaldrende i perioden 1983-1997.

Yrkesdeltakelse og trygdebruk i aldersgruppen 60-66 år

Yrkesaktiviteten blant unge eldre (60-66 år) har gått stadig ned siden 1980, og var 48 prosent i 1998. Nedgangen skyldes i sin helhet redusert yrkesaktivitet blant menn, mens kvinner har hatt en liten økning. Denne økningen motsvares av en nedgang i andelen hjemmearbeidende. I 1998 var det noen flere menn enn kvinner i denne aldersgruppen som var pensjonister.

Det er en klar positiv sammenheng mellom utdanning og sysselsettingsstatus i denne aldersgruppen. I 1997 var det dobbelt så mange blant dem med universitets- og høyskoleutdanning som hadde status som sysselsatt, som blant dem med grunnskole. Det er også betydelige forskjeller etter bostedsfylke. I 1997 var det høyest sysselsetting i Akershus og Sogn og Fjordane og lavest i Finnmark.

Andelen med status som sysselsatt synker sterkt fra alderstrinn til alderstrinn i denne aldersgruppen. Mens andelen var 58 prosent blant 60-åringene, var den 21 prosent blant 66-åringene i 1997.

Innledning

Bevisstheten om den kommende "eldrebølgen" har ført til at det i de senere år er fokusert mye på problemet med økende pensjonskostnader, og det er mer politisk oppmerksomhet om utforming av pensjonsordningene. Det er også mer interesse for de eldres levekår, særlig når det gjelder inntekter og institusjonsomsorg. Det er hevet over tvil at "eldrebølgen" vil få økonomiske konsekvenser utover kostnader til velferdsordningene. Samtidig som et økende antall eldre vil kreve at større deler av arbeidskraften blir tildelt pleie- og omsorgssektoren, vil det bli et synkende forholdstall mellom personer i yrkesaktiv alder og pensjonister. Dette vil måtte få konsekvenser for sysselsetting, lønnsstruktur, verdiskaping og behovsdekning for ulike typer tjenester.

Statistisk sentralbyrå har ikke tidligere utgitt noen publikasjon som spesielt tar for seg statistikk om eldre. Det kan av flere grunner være nyttig å gi en samlet oversikt over det statistikken viser med hensyn til hvordan "eldrebølgen" ser ut, hvordan eldre har det i dag (ressurser og problemer) og forskjellene mellom ulike grupper av eldre. Interessante kjennetegn ved eldre er kjønn, alder, sivilstand, familie-/husholdstilknytning (herunder om de bor på institusjon), bosted og utdanning.

Statistisk sentralbyrå har mye statistikk som viser ulike sider ved eldres situasjon. Kjennetegnet alder er med i svært mange statistikker. Problemet er at dataene finnes spredt i ulike publikasjoner. Statistisk sentralbyrå har tidligere presentert blant annet inntektsstatistikk for ulike typer pensjonister. Lavekårsundersøkelser gir gode data for levekårene for pensjonister som en egen sosioøkonomisk gruppe og for ulike aldersgrupper. Forbruksundersøkelser og tidsbruksundersøkelser kan også gi interessant informasjon. Dessuten finnes det statistikk over eldres helse og data om eldre som mottar ulike offentlige tjenester, inklusive opphold i institusjoner av ulike slag. For aldersgruppen 60-66 år er også data om sysselsetting og trygdebruk aktuelt.

Vi vil i denne publikasjonen belyse den tallmessige utviklingen av eldrebefolkningen i ulike aldersgrupper fra 1930 til i dag, og forventet utvikling fram til 2050. Vi vil se på de eldres ressurser i dag med hensyn til inntekt og formue, materielle goder og utdanningsnivå, og på hvor mange som har økonomiske problemer. Vi vil også belyse størrelsen og sammensetningen av eldres forbruk. Helsen er en kritisk faktor for et godt liv, og med alderen følger økte helseproblemer for de fleste. Publikasjonen beskriver hvor

mange som rammes av ulike sykdommer, og hvilke konsekvenser sykdom har for de Eldres hverdag. Vi kommer også inn på forventet levealder og hvilke sykdommer de eldre dør av.

Med sviktende helse og høy alder oppstår det behov for hjelp til å klare daglige nødvendige gjøremål i hjemmet, og for de svakeste til å klare personlig hygiene. De kommunale pleie- og omsorgstjenestene tilbyr hjelp til mange, i tillegg til den hjelp som ektefelle, annen familie og naboer kan stille opp med. Boligstandard og bomiljø har stor betydning for de Eldres mulighet til å klare seg selv, og trygghet i nærmiljøet er viktig for at eldre skal kunne bevege seg ute uten å være redde for overfall.

Etter pensjonsalderen er det få som deltar i inntektsgivende arbeid. Den frigitte tiden brukes til ulike fritidsaktiviteter og til sosial omgang med familie og venner. Aldersgruppen 60-66 år er i en overgangsfase der mange fortsatt er yrkesaktive, men der også en økende andel trekker seg tilbake fra yrkeslivet før den generelle pensjonsalderen. Vi har derfor valgt å ha et eget kapittel til slutt om denne prosessen for de yngste eldre, de som er mellom 60 og 66 år.

En del grupperinger og kjennemerker er gjennomgående i hele publikasjonen. De er derfor definert her. Andre definisjoner som er spesifikke for de enkelte kapitler, er omtalt etter hvert som de blir introdusert.

Aldersgrupper

Eldre

Med eldre mener vi i denne publikasjonen personer som er 67 år og over, når ikke annet er sagt.

I noen sammenhenger er gruppen delt opp i personer 67-79 år og personer 80 år og over, som også her blir kalt *de eldste eldre*.

En gruppe som også omtales er personer 60-66 år, også kalt *unge eldre*. Disse er altså ikke inkludert når vi omtaler eldre generelt.

Middelaldrende

Med middelaldrende mener vi i denne publikasjonen personer i alderen 45-59 år.

I noen avsnitt har det vært nødvendig å avvike fra denne grupperingen, for eksempel på grunn av at grunnlagsdata er avgrenset på en annen måte. I slike tilfelle er avvikene spesielt omtalt i det avsnittet det gjelder.

Familiefase

Dette kjennemerket viser om en *person* lever i parforhold eller ikke, og brukes for å karakterisere personer i undersøkelser som har person som enhet. For eldre er det så å si bare følgende familiefaser som er aktuelle:

Par uten barn, som omfatter både gifte og samboende.

Enslige, som ikke betyr at personen bor alene, men at vedkommende ikke lever i parforhold.

Husholdningstype

Dette kjennemerket karakteriserer en *husholdning*, og brukes i undersøkelser som har husholdning som enhet. Husholdninger som er karakterisert som enslige, består av en person som bor alene. Der husholdningene er inndelt etter alder, er det alderen til den eldste i husholdningen som er grunnlaget for aldersinndelingen. Følgende husholdningstyper er aktuelle:

Par uten barn

Enslige menn

Enslige kvinner

Sivilstand

Dette kjennemerket viser den formelle status, og har følgende kategorier:

Ugift

Gift

Før gift, som omfatter separerte, skilte, enker og enkemenn

Bostedets sentralitet

Bostedskommunene er inndelt i fire grupper:

Oslo

Andre storbyer

Andre sentrale kommuner (kommuner som har eller ligger i nærheten av større tettsteder)

Perifere kommuner (kommuner som ikke har eller er i nærheten av større tettsteder)

Utdanningsnivå

Denne opplysningen er hentet fra registeret over befolkningens høyeste fullførte utdanning.

Grupperingen er basert på Standard for utdanningsgruppering.

Utdanning på grunnskolenivå, det vil si ingen utdanning på mer enn to år utover 7-årig folkeskole.

Utdanning på videregående skolenivå, det vil si utdanning som normalt varer 10-12 år.

Utdanning på universitets- og høyskolenivå, det vil si utdanning som normalt vil være av minst 13 års varighet.

1. Eldrebefolkningen

1.1. Antall eldre

Eldrebølgen er et uttrykk som har festet seg i samfunnsdebatten og som gir uttrykk for at vi står foran en sterk vekst i antall eldre. Det er ikke noe nytt at tallet på eldre øker. Siden 1930 har det vært en økning i antall eldre over 67 år helt fram til 1990; fra noe under 200 000 til vel 600 000. Etter 1990 har derimot antallet eldre ligget ganske stabilt på dette nivået, og framskrivninger viser at det vil det gjøre fram til ca. 2010. Fra da av vil tallet stige til nærmere 1,1 million i 2045, deretter inntreter det en liten nedgang.

Mens økningen i antall eldre var gjennomsnittlig nesten 7 000 personer pr. år i perioden 1930-1990, vil den gjennom-

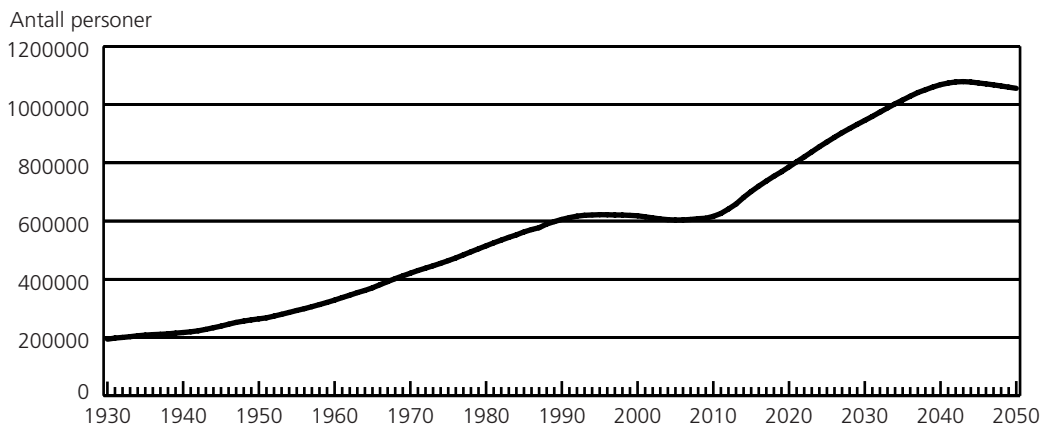
snittlige økningen pr. år bli om lag 13 000 i perioden 2010-2045. Økningen som følger etter stabilitetsperioden 1990-2010 vil altså bli nærmere dobbelt så sterk som den vi hadde fram til 1990.

Det er de lave fødselskull fra midt på 1920-tallet til midt på 1940-tallet som gjør at utviklingen får en bølgebevegelse. En ny bølge starter etter de lave fødselskull fra midten av 1970-tallet til begynnelsen av 1990-tallet og viser seg ved nedgangen i antall eldre fra ca. 2045, se figur 1.2. En annen hovedfaktor som påvirker aldersfordelingen i en befolkning er levealder. Forventet levealder for nyfødte har stadig økt i Norge og isolert sett ført til at vi har fått stadig flere eldre.

Boks 1.1. Datagrunnlaget

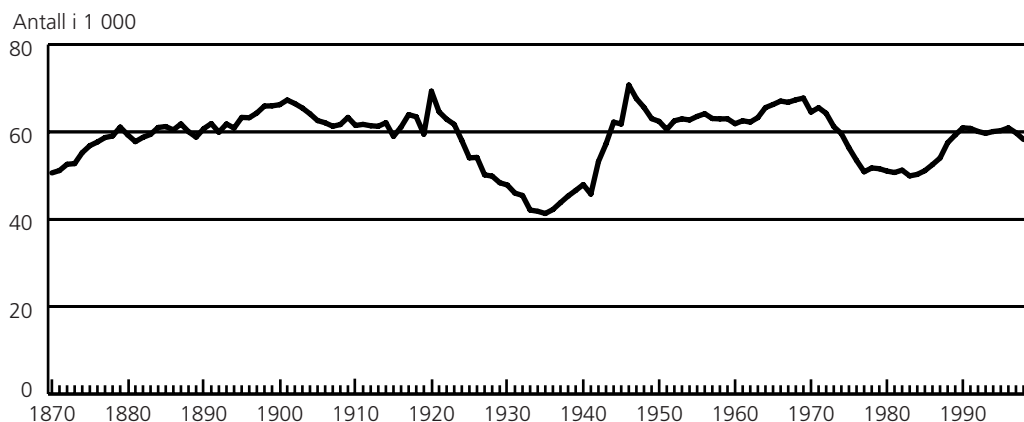
Befolkningstall for årene 1930 til 1996 er hentet fra Statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk som med få unntak bygger på folkeregisteropplysninger. Befolkningstall for årene 1997-2050 er hentet fra Statistisk sentralbyrås framskrivning av folkemengden 1996-2050 (Statistisk sentralbyrå 1997). Det er en viss usikkerhet rundt beregningsresultatene i befolkningsframskrivningen. Usikkerheten er størst på kommunalt nivå og minst for de nasjonale resultatene. Videre øker usikkerheten når man ser lenger framover i tid. Beregningene er basert på forutsetninger om den videre utviklingen i komponentene fruktbarhet, dødelighet, nettoinnvandring og innenlands flytting. For å vise den usikkerheten som er knyttet til disse anslagene, er det formulert flere alternative forutsetninger for hver av komponentene. Alternativ L1 kombinerer lav fruktbarhet med lav forventet levealder og lav nettoinnvandring. Alternativ H1 kombinerer høy fruktbarhet med høy levealder og høy nettoinnvandring, mens Alternativ M1 kombinerer mellomalternativene for fruktbarhet, dødelighet og innvandring. Forskjellen i eldreandel mellom de tre alternativene blir forholdsvis små, og vi har derfor brukt M1 som hovedalternativ i denne analysen. Alle tallene gjelder pr. 1. januar.

Figur 1.1. Antall personer 67 år og over. 1930-2050

Kilde: Befolkningsstatistikk og -framskrivninger. Statistisk sentralbyrå.

Figur 1.2. Levendefødte. 1870-1998. 1 000

Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

Eldreandelen (antall personer over 67 år som andel av befolkningen i alt) i Norge økte fra 7 prosent i 1930 til 14 prosent i slutten av 1990-årene. I perioden fram til 2009 vil andelen ifølge mellomalternativet fra befolkningsframskrivningene holde seg rundt 13-14 prosent. Fra da av vil den stige ganske jevnt fram til rundt

2040 hvor andelen når 21 prosent. Ifølge et spesielt aldriingsalternativ¹ vil eldreandelen nå opp i 25 prosent i 2050.

En økning i antall eldre er ikke noe særtrekk for Norge, men skjer over hele verden som en følge av den såkalte babyboom etter den andre verdenskrigen, som

¹ Alternativ A1 i befolkningsframskrivningen 1996. Her kombineres lav fruktbarhet, høy levealder og lav nettoinnvandring.

igjen ble etterfulgt av nedgang i fruktbarheten og økende levealder. Endringene i fruktbarhet og dødelighet har litt forskjellig forløp i ulike land og fører til at mønstret i utviklingen blir noe forskjellig fra land til land.

Av offisiell statistikk fra EU kan det hentes opplysninger om eldreandelen (antall eldre personer i prosent av befolkningen i alt) i europeiske land. I denne statistikken går grensen for eldre ved 65 år, slik at eldreandelen her gjelder eldre som er over 65 år.

I 1997 varierte denne eldreandelen i Europa mellom 14 og 17 prosent, med unntak av Island og Irland som hadde en andel på 11 prosent og Nederland som hadde 13 prosent. Italia og Sverige lå høyest med 17 prosent, mens Norge hadde 16 prosent, Danmark 15 prosent og Finland 14 prosent (Eurostat 1998).

Mens Norge lå på gjennomsnittet for EØS-området i 1997, vil vi ha lavere eldreandel fra 2010. I forhold til for eksempel Italia, vil Norge ha en betydelig lavere eldreandel i de neste 50 år.

1.2. Regionale forskjeller i eldreandeler

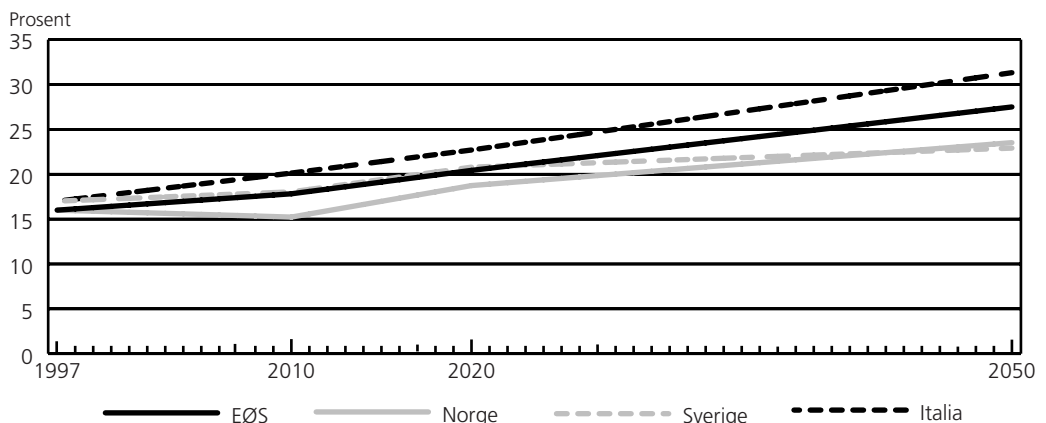
I alle fylker, unntatt Oslo, følger utviklingen det samme mønster med økning fra 1980 til 1998, en svak nedgang fra 1998 til 2010, en betydelig økning fra 2010 til 2020 og fortsatt økning til 2050.

Akershus ser ut til å få den sterkeste økningen og Sogn og Fjordane den svakeste når man ser hele perioden under ett, men fra 2010 vil eldreandelen i disse to fylkene øke omtrent like mye som i flertallet av fylkene.

Oslo har et annet utviklingsmønster enn de andre fylkene. Fylket hadde høyest eldreandel med 17 prosent i 1980, men hadde nedgang til 1998 og ser ut til å få det videre til 2010. Fra 2010 vil eldreandelen i Oslo øke i omtrent samme takt som de andre fylkene, men de vil likevel ende opp med nest lavest andel (19 prosent) i 2050.

Bare Finnmark vil ha lavere eldreandel enn Oslo i 2050. Finnmark hadde også lavest andel i 1980 med 8 prosent, og økningen for dette fylket blir derfor om lag like stor som for andre fylker.

Figur 1.3. Personer 65 år og over som andel av befolkningen i alt. Utvalgte land og EØS. 1997-2050. Prosent

Kilde: Eurostat. Demographic Statistics 1996.

Tabell 1.1. Eldreandeler, etter fylke. 1980-2050. Prosent

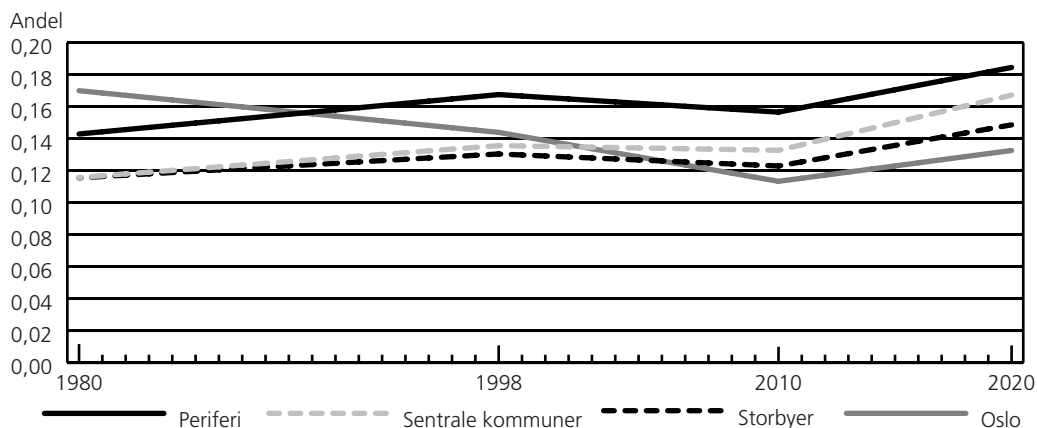
Fylke	1980	1998	2010	2020	2050
Hele landet	13	14	13	16	21
01 Østfold	13	15	15	19	23
02 Akershus	8	11	12	16	20
03 Oslo	17	14	11	13	19
04 Hedmark	14	18	17	20	24
05 Oppland	14	17	16	19	23
06 Buskerud	13	15	14	18	22
07 Vestfold	13	15	14	18	22
08 Telemark	14	16	15	18	22
09 Aust-Agder	14	14	13	17	22
10 Vest-Agder	11	13	13	16	21
11 Rogaland	10	12	11	14	19
12 Hordaland	12	14	13	16	21
14 Sogn og Fjordane ..	15	15	14	17	22
15 Møre og Romsdal ..	13	15	14	18	23
16 Sør-Trøndelag	12	14	13	16	21
17 Nord-Trøndelag	13	15	14	18	22
18 Nordland	12	15	14	17	21
19 Troms	10	12	12	16	20
20 Finnmark	8	11	11	14	18

Kilde: Befolkningsstatistikk og -framskrivninger. Statistisk sentralbyrå.

Forskjellene i eldreandel mellom fylker blir, ifølge disse framskrivningene, mindre i framtiden enn de var tidligere. Mens Oslo med en andel på 17 prosent i 1980 hadde mer enn dobbelt så høy andel som

Finnmark og Akershus, vil Hedmark toppe listen i 2050 med bare en tredjedel så høy andel som Finnmark, som ligger lavest.

Figur 1.4. Eldreandeler, etter sentralitet. 1980-2020. Prosent

Kilde: Befolkningsstatistikk og -framskrivninger. Statistisk sentralbyrå.

Fra 1980 til 1998 har eldreandelen økt i alle kommunetypene med unntak av Oslo. Økningen har vært sterkest i periferi-kommunene som også hadde den høyeste andelen i 1998 med 17 prosent. I Oslo har eldreandelen sunket fra 17 prosent i 1980 til 14 prosent i 1998. Det er et klart mønster i utviklingen videre. I perioden 1998-2010 går eldreandelen ned eller holder seg konstant, og fra 2010 til 2020 øker den relativt sterkt i alle kommunetypene. I 2020 ser periferi-kommunene ut til å få en eldreandel på 18 prosent, mens Oslo med den laveste andelen vil få 13 prosent.

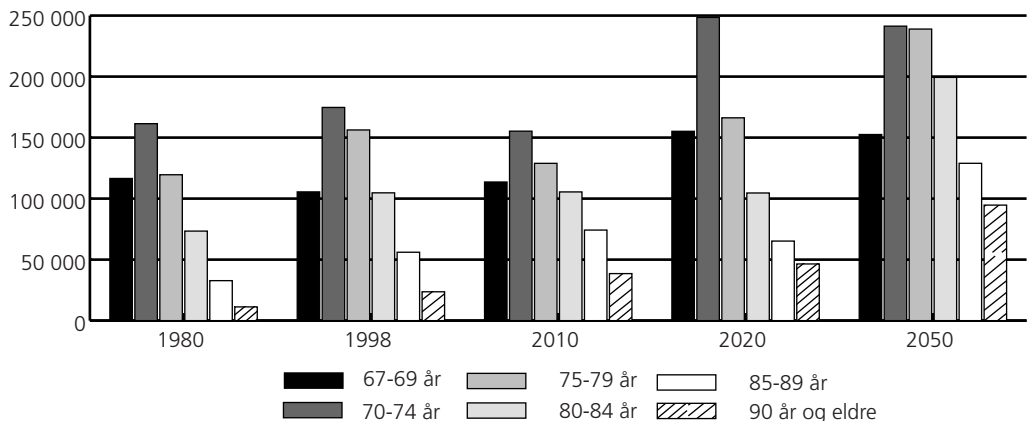
1.3. Aldersfordeling innenfor eldrebefolkningen

Det er ganske stor forskjell på aldersgruppene innenfor eldrebefolkningen både når det gjelder ressurser, ønsker og behov. Det er derfor av interesse å se hvordan fordelingen på enkelte aldersgrupper innenfor eldregruppen utvikler seg. Spesielt har fordelingen etter alder stor betydning for behovet for pleie og omsorg.

Antall eldre over 80 år økte fra noe under 120 000 personer i 1980 til 185 000 i 1998, en økning på 67 000 personer i løpet av 18 år eller med 3 700 pr. år i gjennomsnitt. Selv om det ikke blir noen økning i eldrebefolkningen i alt fra 1998 til 2010, vil antallet over 80 år øke med 34 000 eller med 2 800 pr. år i gjennomsnitt. Fra 2010 til 2020 vil antallet i denne aldersgruppen holde seg om lag på samme nivå til tross for en betydelig økning i eldrebefolkningen i alt.

Personer som er mellom 80 og 90 år kan ha svært varierende pleie- og omsorgsbehov, mens de aller eldste, de som er over 90 år, må antas å være særlig pleie- og omsorgskrevende. Det var om lag 11 000 personer over 90 år i 1980. Antallet ble fordoblet fram til 1998, og det vil stige til 38 500 i 2010. Videre vil antallet, ifølge Statistisk sentralbyrås framskrivninger, øke til vel 46 000 i 2020 og 95 000 i 2050. Den gjennomsnittlige økningen pr. år var om lag 700 i perioden 1980-1998, mens den vil bli om lag 1 200 i perioden

Figur 1.5. Eldre, etter alder. 1980-2050

Kilde: Befolkningsstatistikk og -framskrivninger. Statistisk sentralbyrå.

1998-2010 for så å gå ned til om lag 800 pr. år i perioden 2010-2020. Fra 2020 til 2050 vil gjennomsnittlig økning pr. år bli om lag 1 600. I 1998 utgjorde aldersgruppen over 90 år 4 prosent av eldregruppen. Andelen vil øke til 6 prosent i 2010, holde seg på det samme nivå i 2020 og øke videre til 9 prosent i 2050. Vi står altså overfor en særlig sterk økning i antall eldre over 90 år i perioden 1998-2010 og i perioden 2020-2050. Det ser etter dette ut til å bli en stor utfordring å legge forholdene til rette for at de eldste får den pleie og omsorg som de trenger.

Det var langt flere kvinner enn menn i alle aldersgrupper blant de eldre i 1998. Dette var særlig markert blant dem over 90 år der det var tre ganger så mange kvinner som menn. Det var litt over dobbelt så mange kvinner som menn i aldersgruppen 85-89 år og så blir forskjellene stadig mindre for de yngre aldersgruppene. Dette bildet forandrer seg bare langsomt, men for alle aldersgruppene blir det en mindre overvekt av kvinner etter hvert dersom utviklingen i levealder går som ventet. I 2020 vil det likevel fortsatt være mer enn dobbelt så mange kvinner som menn over 90 år. Blant dem som er under 75 år vil det da være 6 prosent overvekt av kvinner mot 18 prosent i 1998.

1.4. Eldre fordelt etter sivilstand, utdanning og landbakgrunn

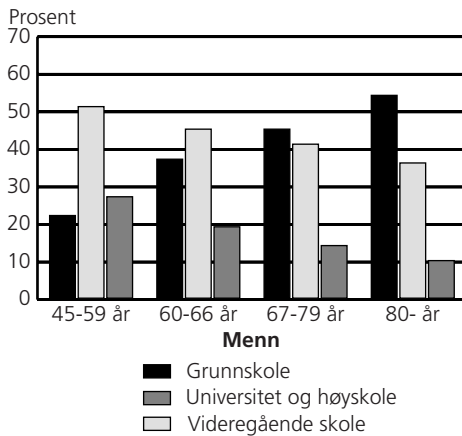
Sivilstand er en viktig faktor i de eldres liv. De som er gift har det bedre på mange måter enn dem som ikke er gift. Det er forskjell på behovet for offentlige pleie- og omsorgstjenester for gifte og ikke gifte. Gifte kan lettere bli i hjemmet når pleiebehovet er moderat. Dette gjelder særlig for menn som ofte har koner som er yngre enn dem selv. Etter skilsmisse eller ektefelles død i eldre år er det flere menn enn kvinner som gifter seg igjen. I 1998 var 56 prosent menn over 80 år gift,

mens bare 15 prosent kvinner var det. I 1980 var andelen som var gift mindre både blant menn og kvinner, henholdsvis 47 og 13 prosent.

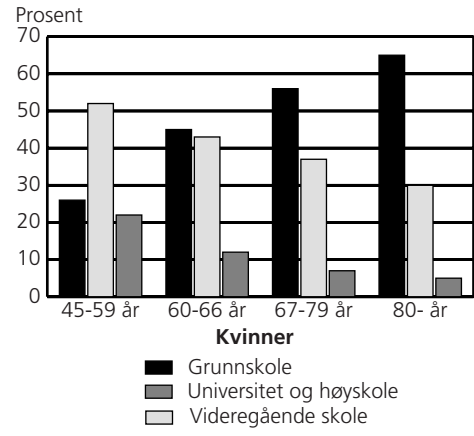
Det er vanskelig å si om det blir flere eller færre eldre med partner i framtiden. Det er ikke laget framskrivninger etter sivilstand siden 1987 på grunn av utviklingen i samboerskap, som i mange sammenhenger har samme betydning som det å være gift. Det er svært få blant dagens eldre som er samboere, men i yngre aldersklasser er andelen større, slik at det på lengre sikt kan tenkes å bli flere samboere blant eldre. Det kan også bli en økning i andelen samboere blant eldre i framtiden ved at gjengifte i stigende grad erstattes med samboerskap. Imidlertid gir samboerforhold i seg selv neppe en vesentlig større andel eldre med partner (Noack, T. og I. Texmon 1994).

Utdanningsnivå har også stor betydning for mange av levekårsfaktorene. I 1997 hadde de fleste eldre over 80 år ingen utdanning utover grunnskole, og det var under 10 prosent som hadde utdanning fra universitet eller høyskole. Andelen med utdanning på universitets- og høyskolenivå var større for de yngre aldersgruppene, og blant middelaldrende var andelen med slik utdanning 25 prosent. Andelen med utdanning på grunnskolenivå blant middelaldrende var bare halvparten av det den var blant de eldste, se figur 1.6.

Det utarbeides ikke framskrivninger for befolkningen etter utdanningsnivå, men ved å se på fordelingen etter utdanningsnivå av ulike aldersgrupper i dag kan vi få et godt bilde av hvordan eldre vil fordele seg etter utdanningsnivå i framtiden. For eksempel vil de som var 45-59 år i 1997 og fortsatt lever, være 68-82 år gamle i 2020. Det er ikke mange som tar ny

Figur 1.6. **Menn og kvinner i ulike aldersgrupper, etter utdanningsnivå. 1997. Prosent**

Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

utdanning som fører dem opp på et høyere utdanningsnivå etter fylte 45 år. Hvis vi ser bort fra at de som dør kan ha en noe annerledes fordeling etter utdanningsnivå enn dem som fortsatt lever, kan vi derfor anta at fordelingen etter utdanning blant eldre 68-82 år i 2020 grovt sett tilsvarer utdanningsfordelingen blant middelaldrende i 1997. Vi kan på denne bakgrunn forvente en betydelig heving av utdanningsnivået til eldre fram til 2020.

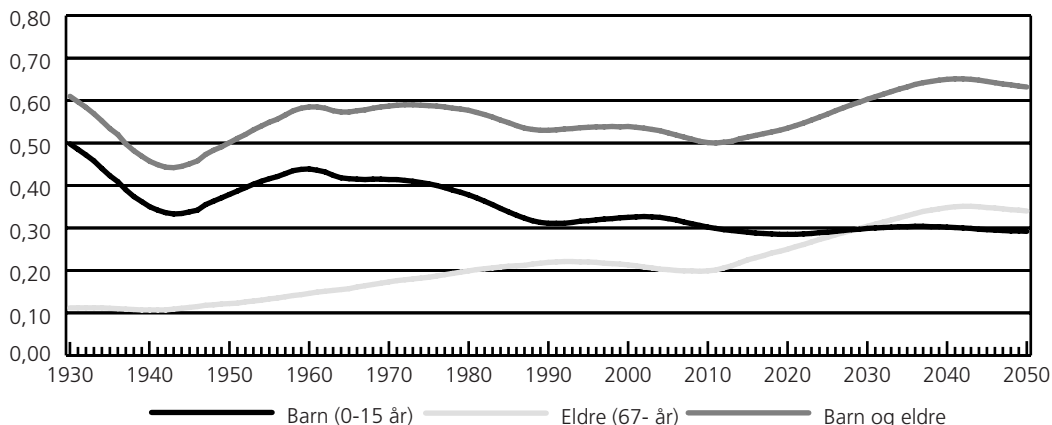
Etter hvert som innvandrere utgjør en større del av befolkningen i Norge, vil det i noen sammenhenger være av interesse å se på befolkningens fordeling etter landbakgrunn. Eldre med bakgrunn fra den tredje verden (Asia, Afrika, Mellom- og Sør-Amerika samt Tyrkia) kan tenkes å utgjøre noen andre utfordringer enn dem med bakgrunn som likner mer på den norske. Av i alt 676 000 eldre hadde bare 3 prosent en annen landbakgrunn enn norsk, og av disse var det bare 1 240 (0,2 prosent) som hadde bakgrunn fra den tredje verden. I tillegg var det 1 350 eldre fra Øst-Europa, slik at det til sammen var 0,4 prosent av de eldre som hadde ikke-vestlig bakgrunn.

Gjennom innvandring kan vi få nye personer inn i eldregruppen som ikke var til stede i 1998, og vi kan få en avgang ved tilbakevandring. Dessuten er det mulig at innvandrere kan ha lavere levealder enn dem som kommer fra Norge. Det er derfor mindre sikkert å ta fordelingen etter landbakgrunn for de middelaldrende i 1998 som anslag for fordelingen i 2020 enn det er for utdanning. Men det var en betydelig større andel fra "tredjeverdensland" blant middelaldrende i 1998 enn det var blant eldre (1,7 mot 0,2 prosent). Dette indikerer at vi kan få en økende andel innvandrere fra den tredje verden blant de eldre fram mot 2020, men det er uansett så små andeler at det på landsbasis neppe kan ha særlig tallmessig betydning. Derimot kan det på grunn av sterk konsentrasjon av innvandrere i Oslo få større betydning der.

1.5. Avhengighetsforhold mellom eldre og yrkesaktive

I tillegg til at eldre sett under ett har større behov for offentlige pleie- og omsorgstjenester enn andre aldersgrupper, skal denne gruppen i hovedsak leve av overføringer fra den yrkesaktive delen av

Figur 1.7. Avhengighetskvoter. 1930-2050

Kilde: Befolkningsstatistikk og -framskrivninger. Statistisk sentralbyrå.

befolkningen. Den avhengigheten som alderspensjonister på denne måten har i forhold til den yrkesaktive delen av befolkningen, kan derfor bli en stor samfunnsmessig utfordring hvis antallet eldre øker sterkt i forhold til antallet personer i yrkesaktiv alder. Forholdstallet mellom antall personer over 67 år og antallet personer i aldersgruppen 16-66 år kalles avhengighetskvoten for eldre.

Avhengighetskvoten for eldre økte fra 1930 til 1990, holder seg omtrent konstant i perioden 1990-2010, og vil øke relativt sterkt fra da av til ca. 2040. I perioden 1990-2010 ligger avhengighetskvoten rundt 0,20 for så å øke til 0,35 i 2040. Dette betyr at det stod om lag fem personer i yrkesaktiv alder bak hver person i eldrebefolkningen i årene fram til 2010, mens det i 2040 vil stå mindre enn tre personer i yrkesaktiv alder bak hver person i eldrebefolkningen.

Isolert sett innebærer denne utviklingen at en større andel av de yrkesaktives verdiskaping vil måtte gå til finansiering av pensjoner. Hvor mye, avhenger av en

rekke forhold knyttet til befolkningsutvikling og arbeidsmarkedssituasjon. På kort sikt vil særlig lavere uføretilgang, økt generell yrkesdeltakelse og likestilling i yrkesdeltaking mellom kvinner og menn kunne bidra til å redusere de yrkesaktives "forsørgelsesbyrde". På lengre sikt vil høyere nettoinnvandring og høyere fruktbarhet også bety at de yrkesaktive kan avstå en mindre andel av bruttolønningen til pensjonistene. Også utviklingen i folketrygdens grunnbeløp, regler for opptjeningstid for pensjoner og pensjonsalder er viktig i denne sammenheng (Bowitz, E. og Å. Cappelen 1994).

Det er ikke bare eldre som er avhengige av de yrkesaktives verdiskaping. Avhengighetskvoten for barn (0-15 år) har i perioden fram til 1990 blitt redusert omtrent tilsvarende økningen i avhengighetskvoten for eldre, og det kan ha bidratt til å redusere utfordringen så langt. Men fra 2010 vil det ikke være en slik effekt, hvis ikke fruktbarheten går betydelig ned, og den samlede avhengighetskvoten vil stige i takt med avhengighetskvoten for eldre.

2. Ressurser

2.1. Inntekt og formue

Innledning

Inntekt er en av de viktigste ressursene et menneske rår over, og er av stor betydning for hvordan folk har det. Egen inntekt oppfattes av mange som en viktig forutsetning for uavhengighet og selvstendighet og påvirker den enkeltes levekår. Det er derfor viktig for dem som av ulike grunner ikke har inntekt av eget arbeid, hvilke andre inntektskilder som finnes. For de som lever i husholdsfelleskap med andre er husholdets samlede inntekt av stor betydning for levekårene.

Personlig inntekt

I 1997 hadde eldre over 67 år en gjennomsnittlig bruttoinntekt på 127 000 kroner mot middelaldrendes 255 000 kroner. I 1986 var de tilsvarende inntekter målt i 1997-kroner henholdsvis 105 000 og 200 000. De eldre hadde 21 prosent høyere bruttoinntekt i 1997 enn i 1986, mens økningen for middelaldrende var på 27 prosent. Målt på denne måten har altså eldre som gruppe hatt en dårligere inntektsutvikling enn middelaldrende.

Den eldste gruppen på over 80 år hadde bare 40 prosent av gjennomsnittsinntekten til middelaldrende, mens gruppen

Boks 2.1. Statistikkilder og definisjoner av inntekt

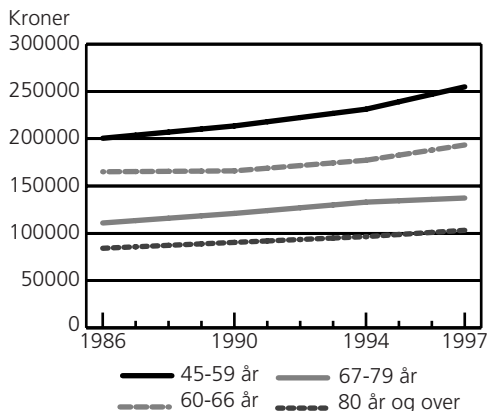
Den viktigste statistikkilden i dette kapitlet er inntekts- og formuesundersøkelsene som baserer seg på opplysninger fra et landsomfattende utvalg av hushold. Fra disse undersøkelsene kan det hentes opplysninger både om personer og hushold.

Tall på individnivå, her kalt personlig inntekt, er basert på postene på selvangivelsen, det vil si alle skattepliktige inntekter, mens tall på husholdsnivå også inkluderer skattefrie overføringer.

Inntekt etter skatt framkommer som summen av yrkesinntekter, overføringer og kapitalinntekt fratrukket utliknet skatt og negative overføringer (det vil si betalt underholdningsbidrag og tvungen pensjonspremie i arbeidsforhold).

Når inntekt i forskjellige år sammenliknes med hverandre blir inntekten i hvert av årene oppgitt i faste priser, det vil si at man tar hensyn til prisutviklingen. Til omregningen brukes konsumprisindeksen.

Figur 2.1. **Bruttoinntekt for ulike aldersgrupper. 1986-1997. 1997-kroner**

Kilde: Innteks- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

67-79 år hadde 54 prosent av gjennomsnittsinntekten til middelaldrende.

Årsaken til at eldre har lavere inntekt enn de middelaldrende er naturligvis overgang fra yrkesaktivitet til pensjonisttilværelse. I 1997 var om lag 85 prosent av inntekten til middelaldrende lønn og næringsinntekt, mens disse inntekstypene utgjorde 56 prosent for aldersgruppen 60-66 år. For eldre over 67 år utgjorde pensjoner fra folketrygden og tjenstepensjoner hele 84 prosent av inntekten, mens kapitalinntekter utgjorde 10 prosent og lønn og næringsinntekter bare 5 prosent.

Pensjonsinntekter utgjorde en mindre del av inntekten til eldre i 1986 (78 prosent), mens lønn og næringsinntekt da stod for 10 prosent. Kapitalinntektene betyr relativt sett mer for eldre enn for middelaldrende selv om forskjellen har blitt mindre gjennom 1980- og 1990-tallet. For unge eldre (60-66 år) har kapitalinntekter som andel av bruttoinntekten økt fra 8 til

13 prosent, mens andelen næringsinntekt har hatt en motsatt utvikling.

Gjennomsnittlig pensjon fra folketrygden til eldre har økt med 10 000 kroner målt i faste priser fra 1986 til 1997, mens tjenstepensjonen har økt med 15 000 kroner. For de aller eldste har gjennomsnittlig pensjon fra folketrygden nesten ikke økt.

Økningen i gjennomsnittlig pensjon kommer i første rekke av at gruppene stadig får tilsig av nye årganger alderspensjonister som har opparbeidet høyere pensjon enn dem som ble pensjonister tidligere. Dette har sammenheng med at utbyggingen av folketrygdens pensjonsordninger vil være fullført i 2007. Først da har alle 67-åringer rett til full alderspensjon.

Utviklingen i pensjonsinntektene til den enkelte pensjonist er annerledes enn den gjennomsnittlige utviklingen og er ulik for dem som har minstepensjon fra folketrygden og dem som har tilleggspensjon. Minstepensjonen har på grunn av flere økninger i særtillegget holdt tritt med den alminnelige lønnsutviklingen, slik denne måles ved lønn pr. normalårsverk.¹ Fra mai 1998 ble minstepensjonen hevet med om lag 12 000 kroner, slik at minstepensjonen fra 1997 til 1998 økte med 13 prosent på årsbasis, mens den gjennomsnittlige lønnsvekst var på 6,5 prosent. Minstepensjonen har i hele perioden 1980-1997 ligget på 28-29 prosent av lønn pr. normalårsverk, mens for 1998 ble andelen 30 prosent. For dem med tilleggspensjon har utviklingen vært dårligere. Den enkeltes tilleggspensjon utvikler seg i tråd med grunnbeløpet og har falt relativt til lønningene, men har holdt tritt med prisutviklingen. Mens reallønnen har økt med 17 prosent fra 1988 til 1998, har

¹ Lønn pr. normalårsverk er basert på tall fra nasjonalregnskapet og gir uttrykk for gjennomsnittslønn for alle sysselsatte lønnstakere.

Tabell 2.1. Hovedposter fra selvangivelsen for ulike aldersgrupper. 1986-1997. Gjennomsnitt i 1997-kroner

	1986	1990	1994	1997
45-59 år				
Bruttoinntekt	200 458	213 490	231 195	254 796
Lønn	151 381	161 085	167 863	190 925
Netto næringsinntekt	31 938	29 824	31 805	25 088
Pensjoner fra folketrygden	10 929	12 542	14 046	14 250
Tjenestepensjoner o.l.	1 202	1 608	2 276	2 724
Bidrag	348	315	430	414
Kapitalinntekter m.m.	4 659	8 116	14 775	17 039
60-66 år				
Bruttoinntekt	165 044	165 984	177 215	193 368
Lønn	92 473	87 534	90 129	89 536
Netto næringsinntekt	21 522	18 460	18 425	15 323
Pensjoner fra folketrygden	33 147	34 132	34 934	35 881
Tjenestepensjoner o.l.	5 285	12 080	16 583	23 213
Bidrag	13	81	245	491
Kapitalinntekter m.m.	12 605	13 699	16 898	25 304
67-79 år				
Bruttoinntekt	110 900	121 015	132 951	137 299
Lønn	9 873	7 632	5 871	6 407
Netto næringsinntekt	3 430	5 599	4 720	2 568
Pensjoner fra folketrygden	75 691	75 143	81 368	87 167
Tjenestepensjoner o.l.	8 994	17 100	22 914	25 331
Bidrag	289	61	150	361
Kapitalinntekter m.m.	12 624	15 479	17 928	14 511
80 år og over				
Bruttoinntekt	84 171	90 391	96 504	103 180
Lønn	620	409	289	464
Netto næringsinntekt	1 326	721	76	16
Pensjoner fra folketrygden	66 833	65 481	68 599	75 931
Tjenestepensjoner o.l.	6 256	11 433	14 702	18 302
Bidrag	0	32	125	66
Kapitalinntekter m.m.	9 136	12 318	12 713	8381
Alle 67 år og eldre				
Bruttoinntekt	104 734	113 995	122 258	127 165
Lønn	7 737	5 976	4 233	4 642
Netto næringsinntekt	2 944	4 481	3 357	1 810
Pensjoner fra folketrygden	73 648	72 928	77 622	83 830
Tjenestepensjoner o.l.	8 361	15 799	20 504	23 244
Bidrag	223	55	143	273
Kapitalinntekter m.m.	11 819	14 755	16 398	12 690

Kilde: Innteks- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

realverdien av grunnbeløpet, og dermed den enkeltes brutto tilleggspensjon, målt i faste kroner bare økt med 11 prosent

(Statistisk sentralbyrå 1997, Statistisk sentralbyrå 1999 og Rikstrygdeverket 1999).

Boks 2.2. Folketrygdens pensjonssystem og Avtalefestet pensjon

Pensjon fra folketrygden består av tre hovedkomponenter. En hovedkomponent, grunnpensjonen, fastsettes uavhengig av inntektens størrelse. Den andre hovedkomponenten, tilleggspensjonen, beregnes på grunnlag av tidligere arbeidsinntekt (pensjonsgivende inntekt). En tredje komponent er særtillegget, som ytes i tillegg til grunnpensjonen til pensjonister som ikke har rett til tilleggspensjon, eller som har tilleggspensjon som er mindre enn særtillegget. Summen av grunnpensjon og særtillegg utgjør minstepensjonen.

Alderspensjon ytes fra fylte 67 år. De første tre årene avkortes den mot yrkesinntekt, men fra fylte 70 år kan alderspensjonistene ha yrkesinntekt ved siden av pensjonen uten at pensjonen dermed blir redusert.

Både retten til og størrelsen på ytelsene til folketrygden er knyttet til grunnbeløpet (G) som fastsettes av Stortinget hvert år. Full grunnpensjon er lik G, og særtillegget utgjør en prosentdel av grunnbeløpet. Særtilleggsprosenten for enslig pensjonist var 7,5 da særtillegget ble innført i 1969, og har siden den gang økt til 79,3 fra 1. mai 1998.

Tilleggspensjonen beregnes etter følgende formel:

Tilleggspensjonen = grunnbeløpet x tilleggspensjonsprosenten x sluttpoengtallet x $n/40$, der n er lik antall opptjeningsår, det vil si år med arbeidsinntekt over grunnbeløpet, tilleggspensjonsprosenten utgjør 45 prosent av pensjonsgrunnlaget for pensjoner som er opptjent før 1992 og 42 prosent for senere år, og sluttpoengtallet er gjennomsnittet av de 20 årene med høyeste inntekt og de beste årlige pensjenspoengene ("besteårsregelen"). For å få full tilleggspensjon må man ha hatt pensjonsgivende inntekt høyere enn G i 40 år (40-årsregelen)

Ved full opptjening (40 år) og en gjennomsnittlig arbeidsinntekt gir folketrygden en alderspensjon som brutto utgjør drøyt halvparten av arbeidsinntekt før skatt. På grunn av særlige skatteregler for pensjonister blir kompensasjonsnivået etter skatt høyere enn før skatt, det vil si om lag to tredjedeler for en gjennomsnittlig arbeidsinntekt.

Uførepensjon innvilges når en person på grunn av uførhet (sykdom, skade eller lyte) har varig nedsatt ervervsevne. Pensjonen beregnes som alderspensjon, men som om uførepensjonisten hadde hatt yrkesinntekt fram til pensjonsalderen på nivå med tidligere yrkesinntekt.

Etterlattepensjon ytes til dem som mister sin forsørger ved dødsfall. Pensjonen beregnes på grunnlag av inntekten som den avdøde forsørgeren hadde. Den avkortes mot forventet yrkesinntekt.

Avtalefestet pensjon (AFP) gir på visse vilkår yrkesaktive adgang til å gå av med pensjon før fylte 67 år. Pensjonen svarer i hovedsak til folketrygdens uførepensjon samt et AFP-tillegg. For offentlig ansatte ytes 66 prosent av pensjonsgrunnlaget ved full opptjening på 30 år fra 65 år. Pensjonsalderen i ordningen var 66 år i 1989, og er gradvis redusert til 62 år fra 1998. Ordningen omfatter om lag 60 prosent av de yrkesaktive.

Andelen minstepensjonister blant alderspensjonistene har blitt stadig mindre gjennom 1980- og 1990-tallet både for menn og kvinner, men det er fortsatt langt flere kvinner enn menn som mottar folketrygdens minstepensjon. I 1986 var om lag tre fjerdedeler av kvinnene og en tredjedel av mennene minstepensjonister.

I 1997 var fortsatt godt over halvparten (54 prosent) av kvinnene minstepensjonister, mens det bare var 13 prosent blant mennene. Økningen i særtillegget fra 1998 førte til at en del pensjonister med små tilleggspensjoner gikk over til å bli minstepensjonister, slik at andelen minstepensjonister ble noe høyere i 1998 enn i

1997. For menn økte andelen minstepensjonister fra 13 til 15 prosent og for kvinner økte andelen fra 54 til 59 prosent (Statistisk sentralbyrå 1998 og Rikstrykdeverket 1998).

Det er store inntektsforskjeller mellom kvinner og menn. I 1997 var gjennomsnittlig bruttoinntekt for eldre kvinner 62 prosent av gjennomsnittsinntekten for eldre menn.

Inntektsforskjellen mellom eldre kvinner og middelaldrende kvinner har blitt større siden 1986. Da hadde eldre kvinner 65 prosent av inntekten til middelaldrende kvinner, mens forholdstallet i 1997 var 56 prosent. Eldre menn hadde begge årene om lag halvparten av bruttoinntekten til middelaldrende menn. Forskjellen mellom inntekten til eldre og middelaldrende er altså mindre blant kvinner enn blant menn. Dette henger blant annet sammen med at alle eldre kvinner som ikke har hatt inntektsgivende arbeid, får minstepensjon, og slik sett tjener de mer som pensjonister enn de gjorde tidligere. Pensjonister som har hatt høye inntekter som yrkesaktive får pensjoner med lavere kompensasjonsgrad (pensjon i forhold til tidligere inntekt) enn pensjonister med lave inntekter som yrkesaktive, selv om utbetalt pensjon er høyere for den første gruppen. Denne effekten vil vi finne så lenge yrkesaktiviteten og inntekten til de middelaldrende kvinner er lavere enn yrkesaktiviteten og inntekten til middelaldrende menn.

Det er forskjell mellom gifte og ikke gifte når det gjelder personlig inntekt. Eldre gifte kvinner hadde i 1997 om lag 68 prosent av ikke gifte eldre kvinners inntekt, mens middelaldrende gifte kvinner hadde en bruttoinntekt tilsvarende 86 prosent av ikke gifte. I 1986 var bildet noe annerledes. Forholdstallet mellom

gifte og ikke gifte kvinners inntekt var 71 prosent for eldre kvinner og 66 prosent for middelaldrende kvinner. Dette skyldes i stor grad lavere yrkesdeltakelse blant middelaldrende gifte kvinner i 1986 enn i 1997.

For menn er det derimot slik at gifte menn har høyere inntekt enn ugifte menn, og her er forskjellen større blant middelaldrende enn blant eldre. Gifte eldre menn hadde 18 prosent høyere bruttoinntekt enn ugifte i 1997, mens den tilsvarende forskjellen for middelaldrende var nesten 40 prosent.

Eldre med universitetsutdanning hadde i 1997 nesten to og en halv gang så høy inntekt som dem med utdanning på grunnskolenivå, mens eldre med videregående utdanning hadde nesten en og en halv gang så høy inntekt som dem med grunnskolenivå. Noe av denne forskjellen kan ha sammenheng med at eldre med høyere utdanning i gjennomsnitt er noe yngre enn dem med utdanning på grunnskolenivå.

Forskjellene etter utdanning er noe større blant eldre enn blant middelaldrende. Dette kan ha sammenheng med at private pensjonsordninger både er bedre og mer

Tabell 2.2. **Hovedposter fra selvangivelsen for personer 67 år og over, etter utdanningsnivå. 1997. Prosent**

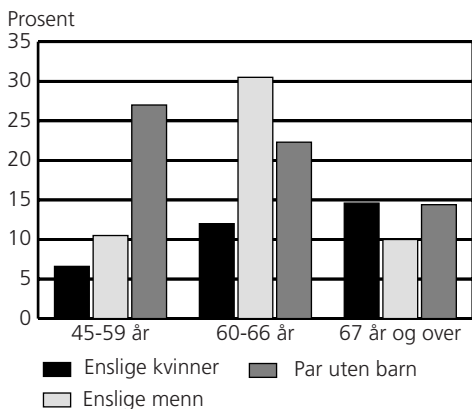
	Grunn- skole	Videregående skole	Univ. og høyskoler
Bruttoinntekt	100	99	100
Lønn og netto næringsinntekt	3	6	6
Pensjoner fra folketrygden	78	63	45
Tjenestepensjoner o.l.	11	20	31
Kapitalinntekter m.m.	6	11	18

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

utbredt i virksomheter som har høy andel av ansatte med universitetsutdanning eller videregående utdanning enn i virksomheter med høy andel ansatte med utdanning på grunnskolenivå. Pensjonene fra folketrygden varierer ikke så veldig mye med utdanning, mens tjenestepensjoner varierer betydelig. Inntektene fra tjenestepensjoner er syv og en halv gang så høy for dem med universitetsutdanning som for dem med utdanning på grunnskolenivå og nesten tre ganger høyere for dem med videregående utdanning.

I tillegg betyr kapitalinntekter langt mer for dem med høy utdanning enn for dem med lav utdanning. Ytelsene fra folketrygden betyr langt mer for eldre med utdanning på grunnskolenivå enn for dem som har høyere utdanning; I 1997 utgjorde pensjoner fra folketrygden 79 prosent av inntekten for dem med grunnskole mot 45 prosent for dem med høyere utdanning. Forskjellen har blitt større siden 1986 da de tilsvarende prosentene var 81 og 58.

Figur 2.2. Økning i gjennomsnittlig inntekt etter skatt innenfor ulike husholdstyper. 1986-1997. Prosent

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

Husholdsinntekt

For å belyse den økonomiske velferd som inntekt gir grunnlag for, er inntekt etter skatt bedre egnet enn bruttoinntekt, og hushold kan hevdes å være den mest naturlige økonomiske enhet. Først skal vi se hvordan utviklingen i husholdsinntekt etter skatt har vært for enslige menn og enslige kvinner i forhold til par uten barn. Vi nøyer oss med å se på disse tre husholdstypene fordi det er sjelden eldre har hjemmeboende barn.

Enslige eldre kvinner og eldre par har hatt en inntektsøkning på vel 14 prosent fra 1986 til 1997 målt i 1997-kroner, mens enslige eldre menn har hatt en inntektsøkning på 10 prosent. For enslige kvinner har inntektsutviklingen vært bedre for eldre enn for både unge eldre og middelaldrende. Blant enslige menn har eldre hatt samme inntektsutvikling som middelaldrende, mens unge eldre har hatt en klart sterkere utvikling enn de to andre aldersgruppene med vel 30 prosent. Blant parene har unge eldre (60-66 år) hatt sterkere inntektsutvikling enn eldre med 22 mot 14 prosent, og middelaldrende har hatt en enda sterkere utvikling med 27 prosent.

Tabell 2.3. Andel av inntekten etter skatt innenfor ulike husholdstyper, etter kvintil. 1997. Prosent

Kvintil	Hovedinntektstaker 67 år og over		
	Enslige kvinner	Enslige menn	Par uten barn
Alle	100,0	100,0	100,0
1. kvintil	13,5	12,4	12,9
2. kvintil	16,0	15,3	15,1
3. kvintil	17,8	18,3	17,8
4. kvintil	21,2	21,4	20,9
5. kvintil	31,6	32,6	33,3

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

I tabell 2.3 er husholdene i hver husholdstype delt inn i like store grupper sortert etter inntektens størrelse. Tabellen viser hvor mye av totalinntekten som tilfalt fem like store inntektsklasser (kvintiler). Kvintil 1 er de 20 prosentene av husholdene som har lavest inntekt etter skatt, mens kvintil 5 er de 20 prosentene med høyest inntekt.

I 1997 disponerte de 20 prosentene som hadde høyest inntekt om lag en tredjedel av gruppens samlede inntekt, mens de 20 prosentene som hadde lavest inntekt disponerte om lag en åttendedel. Inntekten var noe jevnere fordelt blant eldre enslige kvinner og blant eldre som levde i parforhold enn blant enslige eldre menn, men forskjellen var ikke stor. Det har heller ikke vært særlig store endringer fra 1986 til 1997. For middelaldrende par og par i aldersgruppen 60-66 år hadde de med høyest inntekt en høyere andel av gruppens samlede inntekt i 1997 enn i 1986.

Inntekt pr. forbruksenhet

Personer som lever sammen i et hushold, trenger ikke like mye inntekt som en som lever alene for å oppnå den samme økonomiske velferd. Når man vil sammenlikne levestandarden til personer i ulike husholdstyper, er det derfor vanlig å fordele husholdets samlede inntekt på de enkelte husholdsmedlemmer på en måte som gjør at en får tatt hensyn til "stordriftsfordelene" ved å bo i samme hushold. Man får da inntekt pr. forbruksenhet.

I 1997 hadde enslige eldre over 80 år en inntekt pr. forbruksenhet (SSB-skalaen) som var om lag 50 prosent av befolkningens gjennomsnittsinntekt, mens eldre som levde i parforhold hadde 65 prosent. Blant eldre i alderen 67-79 år hadde enslige kvinner 60 prosent av gjennomsnittlig inntekt, mens enslige menn hadde 68 prosent og de som levde i parforhold hadde 84 prosent. Blant middelaldrende lå enslige under gjennomsnittet, mens de

Boks 2.3. Ekvivalensskalaer og forbruksenheter

For å sammenlikne inntekten til forskjellige husholdstyper er det vanlig å bruke såkalte ekvivalensskalaer, eller beregne inntekt pr. forbruksenhet. En ekvivalensskala tar hensyn til stordriftsfordelene ved at flere bor sammen. Bolig, TV, vaskemaskin og avis er eksempler på goder som kan deles av flere.

Det er mange ekvivalensskalaer i bruk, og det er ikke enighet om hvilken som er den beste. Valg av skala har forholdsvis liten betydning for utviklingen i inntekt pr. forbruksenhet for bestemte husholdstyper. Valget har imidlertid stor betydning når vi ønsker å sammenlikne inntektsnivået mellom ulike typer hushold og i studiet av inntektsfordeling.

Vi har valgt å bruke en ekvivalensskala der inntekten i husholdet deles med kvadratrotten av antallet personer i husholdet (SSB-skalaen). Denne ekvivalensskalaen sier dermed at et hushold på to personer må ha 1,4 ganger så høy inntekt som en enslig for å ha det like bra økonomisk.

En annen ekvivalensskala som er hyppig brukt, er OECD-skalaen. Den vekter husholdsinntekten slik at første voksne får forbruksvekst 1, andre voksne i husholdet får forbruksveksten 0,7 hver. Med denne skalaen må dermed en familie på to voksne ha 1,7 ganger så høy inntekt som en enslig for å ha det like bra økonomisk. OECD-skalaen legger mindre vekt på stordriftsfordelene i store hushold enn SSB-skalaen. Ved bruk av OECD-skalaen får store hushold derfor lavere inntekt pr. forbruksenhet enn det den andre skalaen gir.

Tabell 2.4. **Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i gjennomsnitt av alle for ulike husholdstyper. 1997. Prosent**

Alder	Enslige kvinner	Enslige menn	Par uten barn
45-59 år	81	96	135
60-66 år	69	106	111
67-79 år	60	68	84
80 år og over	50	53	65

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

som levde i parforhold lå betydelig over. Blant eldre i alderen 60-66 år lå enslige kvinner under gjennomsnittsinntekten til befolkningen, mens enslige menn og de som levde i parforhold lå en del høyere. Hvis vi hadde fordelt husholdets samlede inntekt på en måte som forutsetter mindre "stordriftsfordeler", ville forskjellene mellom enslige og par vært mindre.

I tabell 2.5 er befolkningen delt inn i ti like store grupper etter (ekvivalent)-inntektens størrelse. De 10 prosentene med lavest inntekt finner vi i desil 1 og de 10 prosentene med høyest inntekt finner vi i desil 10. Denne fordelingen danner ti inntektsintervaller som brukes når personer med ulike kjennetegn fordeles etter inntekt.

Mens enslige middelaldrende i 1997 fordelte seg ganske jevnt på de ti inntektsintervallene, men med litt overvekt i de midtre intervaller, var enslige eldre sterkt overrepresentert i laveste inntektsintervall og tilsvarende underrepresentert i de høyeste intervallene. Det gjaldt særlig for kvinner og de aller eldste. Om lag to tredjedeler av de eldste enslige kvinnene var blant de 10 prosentene av den norske befolkning som hadde lavest inntekt i 1997. Tilsvarende var 60 prosent av de eldste enslige mennene og 20 prosent av de eldste som levde i parforhold, i laveste inntektsintervall. For middelaldrende par

Tabell 2.5. **Andel personer i ulike husholdstyper etter desilfordelt inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for alle. 1997**

Desil	45-59 år	60-66 år	67-79 år	80 år og over
Enslige kvinner				
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0
1	10,1	27,7	39,8	66,2
2	15,9	21,8	28,0	19,4
3	14,7	15,2	12,9	7,0
4	12,0	8,7	8,7	3,1
5	16,2	6,0	2,4	3,0
6	12,6	8,1	2,6	0,1
7	7,7	7,3	2,1	0,4
8	5,2	1,9	1,4	0,0
9	3,5	2,1	0,8	0,0
10	2,3	1,3	1,3	0,9
Enslige menn				
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0
1	11,7	24,6	18,6	59,5
2	10,9	20,3	32,5	14,9
3	9,0	16,4	24,4	12,9
4	9,6	10,5	8,4	5,5
5	8,3	9,6	3,5	3,7
6	11,3	3,3	2,9	0,0
7	10,9	3,7	3,4	1,8
8	7,2	2,1	1,9	1,8
9	9,8	4,5	1,2	0,0
10	11,4	5,1	3,4	0,0
Par uten barn				
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0
1	1,6	3,7	4,4	20,3
2	2,6	10,6	25,6	37,9
3	3,1	9,9	20,0	15,4
4	5,2	9,9	15,5	12,8
5	5,9	11,3	11,6	4,3
6	7,7	12,0	6,5	2,3
7	10,6	9,9	5,3	2,4
8	16,1	10,8	3,6	3,0
9	20,5	10,9	3,4	1,2
10	26,7	11,1	4,2	0,5

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

uten barn var situasjonen motsatt. De var overrepresentert i de øverste inntektsintervaller.

For de eldre fra 67 til 79 år var inntektsfordelingen noe jevnere enn for de aller eldste, men også for disse var det klar overrepresentasjon i de lavere inntektsintervaller og underrepresentasjon i de høyere. I denne aldersgruppen var det imidlertid bare en liten del av dem som levde i parforhold som havnet i det aller laveste inntektsintervallet. Også blant enslige personer i aldersgruppen 60-66 år var det relativt flere i de lavere inntektsintervall enn i befolkningen som helhet, mens inntektsfordelingen for de unge eldre som levde i parforhold var ganske jevn.

Det har ikke vært særlig store endringer i dette mønsteret siden 1986 for enslige, men det har vært en tendens til at noen færre havner i laveste desil og noen flere i annen desil, og personer som levde i parforhold forbedret sin inntektssituasjon i løpet av perioden, både i forhold til gjennomsnittet og til de enslige i samme aldersgruppe. Hvis vi hadde brukt en ekvivalensskala med mindre "stordriftsfordeler", ville forskjellene mellom enslige og par uten barn vært mindre.

Enslige som bor i sentrale kommuner har høyere inntekt pr. forbruksenhet enn dem som bor i mer perifere kommuner. I Oslo hadde enslige eldre 68 prosent av gjennomsnittsinntekten for hele befolkningen i 1997, mens de i periferi-kommunene hadde 50 prosent. I de andre storbyene og i andre sentrale kommuner hadde de henholdsvis 59 og 57 prosent av gjennomsnittsinntekten i 1997. Eldre personer som levde i parforhold og bodde i Oslo, hadde høyere inntekt pr. forbruksenhet enn gjennomsnittet av befolkningen, 113 prosent i 1997. Også for de andre kommunetypene hadde personer som levde i parforhold høyere inntekt pr. forbruksenhet enn enslige. Igjen ville forskjellen mellom enslige og par vært mindre om vi

hadde brukt en ekvivalensskala som tar mindre hensyn til "stordriftsfordelene" ved å bo sammen med en annen.

Enslige eldre i Oslo har økt sin inntekt sett i forhold til gjennomsnittet i befolkningen fra 1986 til 1997, mens de andre storbyene har opplevd en nedgang. For eldre enslige i andre typer kommuner har det ikke vært noen endring av betydning. For eldre som lever i parforhold, er inntekten også stort sett uforandret i forhold til gjennomsnittet, bortsett fra i Oslo og de andre storbyene hvor det har vært en betydelig relativ forbedring. I forhold til middelaldrende par har imidlertid eldre par sakkert akterut.

Andelen eldre i laveste inntektsintervall var mye større i periferi-kommunene enn i de sentrale kommunene som igjen

Tabell 2.6. **Andel eldre 67 år og over i ulike inntektsklasser, etter husholdstype og sentralitet. 1997. Prosent**

Kvintil	Oslo	Storbyer	Sentrale kom.	Perifere kom.
Alle	100	100	100	100
1	53	68	73	85
2	27	22	19	12
3	8	7	4	2
4	8	2	2	0
5	5	2	2	1
Inntekt i prosent av alle	68	59	57	50
Par uten barn				
Alle	100	100	100	100
1	12	23	38	54
2	37	38	34	30
3	19	15	16	10
4	20	13	6	4
5	12	11	6	2
Inntekt i prosent av alle	113	85	77	66

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

hadde større andel enn i storbyene, og forskjellen var særlig stor til Oslo. Men selv i Oslo var 50 prosent av de enslige eldre blant de 20 prosentene av befolkningen som hadde lavest inntekt, og 50 prosent av dem som levde i parforhold var blant de 40 prosentene av befolkningen med lavest inntekt.

Formue

Det er langt vanskeligere å gi et godt bilde av utvikling og fordeling av formue enn av inntekt. Dette har sammenheng med at likningsverdiene, særlig for boliger, ligger betydelig under markedsverdien.

Eldre mennesker har i gjennomsnitt større nettoformue enn middelaldrende. Forskjellen økte på slutten av 1980-tallet og

sank igjen fra 1990 til 1997. I 1990 hadde eldre 60 prosent høyere formue enn middelaldrende mot 31 prosent i 1997. I 1986 var det gruppen 60-66 år som hadde høyest formue, mens gruppen 67-79 år hadde høyest formue i 1997.

Formuen til eldre varierer med utdanningsnivå. I 1997 hadde eldre med universitets- og høyskoleutdanning nesten tre ganger så høy formue som de med grunnskoleutdanning og nesten dobbelt så høy formue som de med videregående skole.

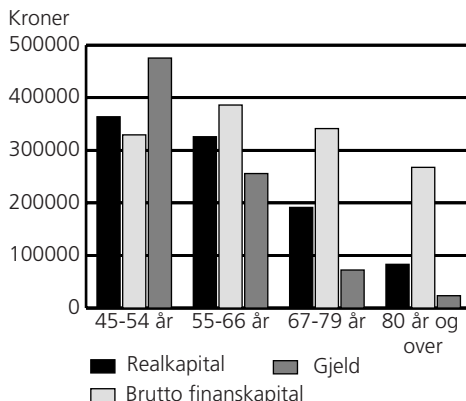
Kvinner har i gjennomsnitt lavere formue enn menn. Gifte kvinner har lavere formue enn ikke gifte kvinner. Dette kan blant annet ha sammenheng med at i selvangivelsen plasseres som regel formuen til et ektepar på den som har høyest inntekt, og det er som regel mannen. Dette forhold kan også være noe av forklaringen på at gifte menn har høyere formue enn ikke gifte menn. Dette gjelder for alle aldersgruppene.

Boks 2.4. Likningsverdi av formue

Formuesopplysningene som er hentet fra selvangivelsen, er beheftet med betydelige mangler. De største problemene knytter seg til formuesansettelse for realkapital som for eksempel bolig, fritidshus, bil og båt. Dels blir realkapitalen delvis verdsatt lavt, det gjelder for eksempel boliger. Dels er det betydelig fradrag i verdi (for eksempel verdi av innbo og løsøre). Verdifastsettelsen på bolig varierer også sterkt, for eksempel med bosted, boligens alder og når den sist ble omsatt. Aksjer i børsnoterte selskap er verdsatt til 75 prosent av kursverdien ved årets begynnelse, mens andre aksjer verdsettes til 30 prosent av verdien. Det er derfor betydelige forskjeller med hensyn til hvor godt likningsverdien avspeiler markedsverdien. Et tredje forhold som gjør tolkningen av formuesopplysninger vanskelig, er at driftskapital og gjeld for personlig næringsdrivende inngår i formuestallene.

Endringer i forbindelse med skattereformen i 1992 (blant annet fjerning av fribeløp og endringer i verdsetting av aksjer) fører til at formuestall før og etter 1992 ikke er helt sammenliknbare.

Figur 2.3. **Formuesregnskap for hushold med ulik alder på hovedinntektstaker. 1997. Kroner**

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

På grunn av usikkerheten om hvor stor del av formuen som faktisk tilhører hver av ektefellene og fordi opplevelsen av økonomisk trygghet som formue gir i stor grad avhenger av husholdets samlede inntekter, kan det være av interesse å sammenlikne formuen for hushold med ulik alder på hovedinntektstaker.

I 1997 hadde "de eldre" husholdene med hovedinntektstaker over 67 år nesten ikke gjeld og en mindre andel av formuen sin i realkapital enn husholdene der hovedinntektstaker er 45-54 eller 55-66 år. Hushold med hovedinntektstaker i alderen 67-79 år hadde høyest nettoformue. Størstedelen av finansformuen til "de eldste" husholdene består av bankinnskudd (82 prosent), mens den tilsvarende andel for husholdene med hovedinntektstaker i alderen 45-54 år var 44 prosent. På grunn av at eldre har liten gjeld og en stor del av formuen i form av bankinnskudd, er høyt rentenivå mer positivt for eldre enn for yngre aldersgrupper.

2.2. Materielle goder

Vi har sett at eldre i gjennomsnitt har større formue enn middelaldrende. Noe av formuen er knyttet til egen bolig, men det meste av formuen er "penger på bok". Eldre har gjennomgående mindre av materielle goder som personbil, fritidshus, campingvogn eller båt med køyeplass enn middelaldrende. Mens over 90 prosent av alle middelaldrende bor i hushold som har bil, synker dette til 66 prosent blant eldre i alderen 67-79 år og til 25 prosent blant eldre 80 år og over. Dette kan dels skyldes at mange eldre ikke lenger kan eller vil kjøre bil på grunn av dårlig syn eller andre helseproblemer. Det kan også skyldes at de som er over 80 år tilhører en generasjon der ikke alle har hatt egen bil som en selvfølgelig del av hverdagen. Sist, men ikke minst, er kvinneandelen høyere blant eldre enn blant

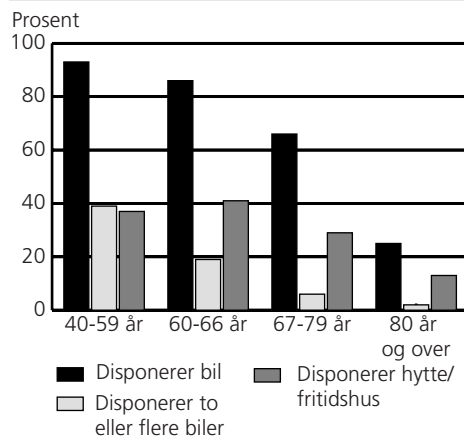
middelaldrende, og eldre kvinner disponerer bil i langt mindre grad enn eldre menn (se nedenfor).

Samme tendens viser seg når vi ser på hvor mange som disponerer to biler. Nær 40 prosent av de middelaldrende har to eller flere biler i husholdet. Dette gjelder bare 5 prosent av alle eldre.

Det er stor forskjell på menn og kvinner. 72 prosent av alle eldre menn bor i hushold med bil, mot bare 40 prosent av eldre kvinner. Dette har sammenheng med at langt flere av mennene er gift og lever sammen med en yngre ektefelle. Blant middelaldrende finner vi ingen nevneverdig forskjell mellom menn og kvinner i andelen som disponerer bil.

Både blant middelaldrende og eldre disponerer de som lever i parforhold langt oftere bil enn de som bor alene. For eksempel disponerte 45 prosent av eldre par 80 år og over minst én bil, mens det samme bare var tilfelle for 10 prosent av de enslige i denne aldersgruppen.

Figur 2.4. Andel som disponerer bil og fritidshus i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

Fritidshus er et gode som forholdsvis mange middelaldrende og eldre eier. Nesten 40 prosent av middelaldrende og nær 30 prosent eldre i aldersgruppen 67-79 år har fritidshus. Blant eldre over 80 år eier 13 prosent fritidshus. Dette gjelder 14 prosent menn og bare 9 prosent kvinner.

Alt i alt var det flere eldre som disponerte bil i 1997 enn ti år tidligere. Det er imidlertid bare blant eldre i alderen 67-79 år det har vært økning, mens andelen av eldre 80 år og over som disponerer bil er omtrent uendret eller litt lavere. Dermed er det blitt større forskjell mellom eldre i alderen 67-79 år og de eldste eldre (80 og over) når det gjelder tilgang til personbil.

Det er ikke noe som tyder på at eldres bolig og fritidshus er mer verdifulle enn andres. Tvert imot viser tall fra Levekårsundersøkelsen 1995 at det er relativt få av de eldre som tilhører høyeste klasse og relativt mange som tilhører laveste klasse for verdi av slike eiendommer (Statistisk

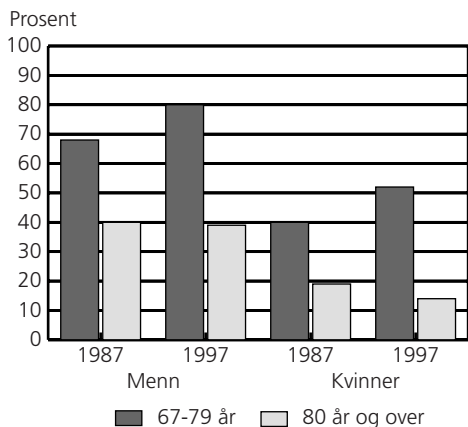
sentralbyrå 1996). At de eldre likevel har større formue enn de middelaldrende, skyldes først og fremst at eldre har større finanskapital, men også at det i liten grad er gjeld på de eldres eiendom.

2.3. Økonomiske problemer

Svært få eldre, bare 2 prosent, opplever at de ofte har problemer med å klare sine løpende utgifter til mat, transport, bolig og liknende. Også blant middelaldrende er det få som har problemer med løpende utgifter. Men hvis vi også regner med de som har problemer av og til, er det flere middelaldrende enn eldre som sier de har problemer med løpende utgifter, 7 mot 3 prosent. I begge aldersgruppene er det flere kvinner enn menn som har vanskeligheter med å få endene til å møtes. På spørsmål om økonomien var slik at de ikke hadde mulighet til å klare en uforutsett regning på 3 000 kroner, svarer vel 20 prosent av middelaldrende (45-59 år) og unge eldre (60-66 år) bekreftende, mens litt flere eldre, vel 25 prosent, sier at de ville hatt problem med en uforutsett regning. Blant eldre er det litt flere kvinner enn menn som oppgir slike problemer.

Evnen til å klare løpende utgifter er verken blitt større eller mindre siden 1987.

Figur 2.5. Andel som disponerer bil. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1987 og 1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen. Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.7. Andel som ikke hadde mulighet til å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner i 1987 og 1995 og 3 000 kroner i 1997. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent

Alder	Kjønn	1987	1995	1997
45-59 år	Menn	6	9	18
	Kvinner	9	13	21
60-66 år	Menn	3	11	20
	Kvinner	7	17	20
67-79 år	Menn	6	10	23
	Kvinner	9	13	25
80 år og over	Menn	9	14	24
	Kvinner	9	23	35

Kilde: Levekårsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Derimot er evnen til å klare en uforutsett utgift blitt mindre. I 1987 var det under 10 prosent av de eldre som sa de ikke ville ha klart en uforutsett regning på 2 000 kroner (som tilsvarer 2 700 1997-kroner), mens det i 1997 som nevnt var over 25 prosent som sa at de ville hatt problemer med en regning på 3 000 kroner.

Svært få eldre, om lag 1 prosent, mottar økonomisk sosialhjelp. Gjennomsnittet for hele befolkningen er 5 prosent (Statistisk sentralbyrå, levekårsundersøkelsene).

2.4. Forbruk

Eldre har i gjennomsnitt lavere forbruksutgifter enn middelaldrende i samme husholdstyper. Enslige eldre hadde i årene 1993-1995 en årlig forbruksutgift på 92 000 kroner. Dette tilsvarer to tredjedeler av forbruksutgiften til middelaldrende enslige på 138 000 kroner. Eldre par uten barn hadde i samme periode en årlig forbruksutgift på 155 000 kroner, eller vel 70 prosent av forbruksutgiften til middelaldrende par. Sammenliknet med inntektsforskjellene påvist i avsnitt 2.1, ser vi at det er mindre forskjell i total forbruksutgift enn i inntekt (eldre har om lag halvparten så stor inntekt som middelaldrende).

Boks 2.5. Forbruksundersøkelsene

Forbruksundersøkelsene blir gjennomført årlig med et nettoutvalg på vel 1 300 private hushold. Personer som er 80 år eller eldre, inngår ikke i undersøkelsen. De som deltar skal føre regnskap over alle fellesutgifter og personlige utgifter for hvert enkelt husholdsmedlem i 14 dager. Her har vi benyttet ferdige tabeller fra forbruksundersøkelsene. "Eldre" betyr her personer i alderen 65-79 år, mens middelaldrende i dette avsnittet omfatter aldersgruppen 45-64 år.

Forbruksutgiftene bestemmes ikke bare av inntekt, men også av behov, livsstil og prioriteringer. Når for eksempel middelaldrende bruker mer til reiser og transport enn eldre, kan det skyldes både at middelaldrende i stor grad er yrkesaktive og har større utgifter til arbeidsreiser, og at de reiser mer i fritiden. En annen viktig forklaring kan være at en større andel av de middelaldrende enn av de eldre har utgifter til egen bil. Eldre over pensjonsalderen og andre pensjonister reiser dessuten for halv pris med de fleste offentlige transportmidler.

Andelen av forbruksutgiften som går til reiser og transport, har økt for alle aldersgrupper. Andre husholdstyper har lenge brukt mer til reiser og transport enn til mat. I perioden 1993-1995 brukte også eldre enslige for første gang mer til reiser og transport (18 prosent) enn til matvarer (16 prosent).

Tabell 2.8. **Forbruk pr. år i ulike husholdstyper. Gjennomsnitt for årene 1993-1995. 1995-kroner**

	Enslige		Par uten barn	
	45-64 år	65-79 år	45-64 år	65-79 år
Total forbruksutgift	138 220	92 278	218 320	154 909
Matvarer	16 330	14 804	32 579	31 111
Drikkevarer og tobakk	5 516	2 757	9 048	5 893
Klær og sko	6 234	5 032	12 040	7 700
Bolig, lys og brensel	43 743	26 121	49 810	33 370
Møbler og husholdsartikler	9 370	6 678	17 524	12 632
Helsepleie	4 606	2 067	6 015	7 215
Reiser og transport	31 302	16 195	53 245	28 411
Fritidssysler og utdanning	10 815	10 091	20 511	15 262
Andre varer og tjenester	10 304	8 533	17 548	13 315

Kilde: Forbruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

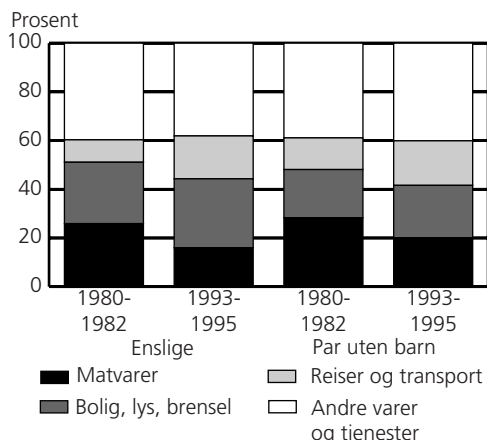
Det er forholdsvis liten forskjell i kronebeløpet som går med til matvarer for eldre og middelaldrende, men ganske stor forskjell i hvor stor andel av de totale forbruksutgiftene som går til mat. Andelen av forbruksutgiftene som går til mat blir gjerne mindre jo høyere inntekten og den totale forbruksutgiften er. Lav matvareandel gir større mulighet til å bruke penger på andre ting, og kan betraktes som et mål på velstand. Slik sett har eldre dårligere økonomiske levekår enn middelaldrende: Enslige eldre brukte 16 prosent av forbruksutgiftene til mat, mens enslige middelaldrende brukte snaut 12 prosent. For eldre og middelaldrende par uten barn var matvareandelene henholdsvis vel 20 og snaut 15 prosent. Eldre bruker en mindre andel av de totale utgiftene til reiser og transport enn middelaldrende. Utgiftene til bolig utgjør omtrent like store andeler av forbruket til eldre og

Tabell 2.9. **Forbruk pr. år i ulike husholdstyper. Andel av utgifter til ulike formål. Gjennomsnitt for årene 1993-1995. Prosent**

	Enslige		Par uten barn	
	45-64 år	65-79 år	45-64 år	65-79 år
Total forbruksutgift	100,0	100,0	100,0	100,0
Matvarer	11,8	16,0	14,9	20,1
Drikkevarer og tobakk	4,0	3,0	4,1	3,8
Klær og sko	4,5	5,5	5,5	6,0
Bolig, lys og brensel	31,6	28,3	22,8	21,5
Møbler og husholdsartikler	6,8	7,2	8,0	8,2
Helsepleie	3,3	2,2	2,8	4,7
Reiser og transport	22,6	17,6	24,4	18,3
Fritidssysler og utdanning	7,8	10,9	9,4	9,9
Andre varer og tjenester	7,5	9,2	8,0	8,6

Kilde: Forbruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.6. **Andel av utgiftene til matvarer, bolig/lys/brensel, reiser/transport og annet. Eldre 67-79 år. 1980-1982 og 1993-1995. Prosent**

Kilde: Forbruksundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

middelaldrende, og det samme gjelder de fleste andre typer av varer og tjenester.

Matvareandelen har gått nedover for alle typer hushold helt siden den første forbruksundersøkelsen i 1958. Siden 1980 er den blitt redusert fra 26 til 16 prosent for enslige eldre, og fra 28 til 20 prosent for eldre par uten barn. Ut fra dette ser det ut til at enslige eldre har hatt en gunstige velstandsutvikling enn eldre par.

3. Helse

Helse og sykkelighet henger nøye sammen med alder. For de fleste mennesker er det slik at jo eldre man blir jo flere sykdommer, lidelser og plager må man leve med. I dag er hjerte- og karsykdommer den vanligste sykdomsgruppen blant eldre. Dette er også den vanligste dødsårsaken.

Mange eldre lever med en eller flere varige sykdommer eller lidelser i hverdagen. De fleste eldre vurderer likevel sin egen helsetilstand positivt og føler ikke at sykdommer eller lidelser har altfor store konsekvenser for hverdagslivet. Mange ting oppleves nok likevel som tynge enn før, for eksempel å gå i trapper eller gå en tur. For mange eldre kan svekket helse føre til økt behov for hjelp eller pleie.

Eldre får litt andre sykdommer og dør av litt andre årsaker i dag enn for noen tiår siden. Antallet døde på grunn av hjerte- og karlidelser har sunket de siste tiårene, mens antallet døde på grunn av kreft har økt i den samme perioden.

3.1. Forventet levealder

Den norske befolkningen er blant de eldste i verden, og i løpet av det siste århundret har vi nesten fordoblet antallet innbyggere. Ved inngangen til 1999 var vi 4,4 millioner mennesker her i landet. Andelen personer 80 år og over har steget jevnt de siste 20 årene og utgjør nå 4,3 prosent av befolkningen. Kvinner lever fremdeles lenger enn menn. Derfor er to av tre personer 80 år og over kvinner. Dette er nærmere beskrevet i kapittel 1.

Boks 3.1. Statistisk sentralbyrås helseundersøkelser

Helseundersøkelsene har hele den *hjemmeboende* befolkningen som målgruppe. Dette medfører at alle eldre som måtte befinne seg på pleiehjem, aldershjem eller sykehjem ikke har blitt intervjuet. Det er således de friskeste av de eldre, de som bor for seg selv, som har deltatt i helseundersøkelsene. Utvalget ble trukket på personnivå i 1995, i 1985 på husholdsnivå. I tillegg til trekkpersonen, intervjues alle personer som bor i husholdet sammen med trekkpersonen. I 1995 ble det også trukket et tilleggsutvalg (1 000 personer) av "eldste eldre" det vil si personer 80 år og over. I eldreutvalget er det kun trekkpersonen som intervjues, men det blir gjort en fortegnelse over øvrige medlemmer i husholdet. I alt inngår det opplysninger om 3 982 middelaldrende og eldre i Helseundersøkelsen 1995 og 3 698 middelaldrende og eldre i Helseundersøkelsen 1985. Analysene i dette kapitlet er hovedsakelig basert på tall hentet fra Helseundersøkelsen 1995 og der hvor en sammenlikning er mulig, også fra Helseundersøkelsen 1985. Høsten 1998 ble det gjennomført en ny helseundersøkelse. Helseundersøkelsene vil heretter bli en del av *de samordnede levekårsundersøkelsene*, som vil ha helse som hovedtema hvert tredje eller fjerde år. Data fra den nye undersøkelsen var ikke ferdig behandlet da dette kapitlet ble skrevet.

En nyfødt gutt hadde i 1997¹ en forventet levealder på 75,5 år, mens den var nesten 81 år for en nyfødt jente. På grunn av den høye spedbarns- og barnedødeligheten, var forventet levealder mye lavere da dagens eldre kom til verden. For eksempel var forventet levealder for nyfødte i perioden 1916-1920 54,5 år for menn og 57,8 år for kvinner.

Hvor gamle kan dagens eldre forvente å bli? En person som har fylt 60² år kan forvente å leve i 19,3 år til om det er en mann og 23,6 år om det er en kvinne. En 70 år gammel mann kan forvente å leve i 12,1 år til mens en kvinne kan forvente å leve i 15,4 år til. For dem som har rukket å bli 80 år, kan mennene regne med å leve i 6,6 år til og kvinnene kan forvente å leve i 8,5 år til, gitt at dødelighetsratene holder seg stabile.

3.2. Varig sykdom

Antall syketilfeller øker med alderen. I 1995 fortalte 85 prosent eldre 67 år og over om en eller flere varige sykdommer eller lidelser, mens 70 prosent av de middelaldrende oppgav langvarig sykdom. Hva vil det si å ha en varig sykdom? Alle syketilfeller med visse diagnoser blir alltid regnet som varige. Andre tilfeller er regnet som varige bare dersom de har vart i seks måneder eller mer. Syketilfeller³ med uoppgitt varighet, men som ble regnet som varige ifølge diagnosekoden, ble antatt å ha vart i minst seks måneder.

Drøyt åtte av ti eldre oppgav ett eller flere varige syketilfeller, men mange av disse har liten eller ingen betydning for livskvaliteten. Alt fra eksem og åreknuter til mer

alvorlige hjerte- og karsykdommer ligger bak målet for varig sykdom. Det er en større andel kvinner enn menn som oppgir langvarig sykdom. Dette gjaldt både ved 1985- og 1995-undersøkelsen. Forskjellen mellom kjønnene er størst blant middelaldrende (45-59 år). Her oppgir henholdsvis 66 prosent av mennene og 75 prosent av kvinnene varig sykdom. Også blant eldre i gruppen 67-79 år er det kjønnsforskjeller, 81 prosent av mennene og 88 prosent av kvinnene forteller om ett eller flere varige syketilfeller. For eldre under ett er det kun små helseforskjeller å finne mellom de som lever som enslige og de som lever i et parforhold. Det er det også mellom eldre som bor i byen og de som bor på landet. Blant middelaldrende og unge eldre (60-66 år) er det færre som rapporterer om varig sykdom blant dem som har høyere utdanning enn blant dem med lavere utdanning⁴. Blant eldre over 67 år er det små forskjeller å finne mellom de med høy og lav utdanning.

Det var færre både eldre og middelaldrende som rapporterte om langvarig sykdom i 1985-undersøkelsen (henholdsvis 77 prosent av de eldre og 57 prosent av de middelaldrende) enn i 1995-undersøkelsen. Vi kan allikevel ikke automatisk trekke den slutningen at det har vært en økning i den egenrapporterte sykkeligheten fra 1985 til 1995. Dette skyldes at de to helseundersøkelsene ikke er helt sammenliknbare. På grunn av metodeendringer, må vi derfor være forsiktige med å trekke konklusjoner på bakgrunn av endringene i andel som forteller om langvarig sykdom, se kommentar i egen ramme.

¹ Tallene om forventet levealder er beregnet av Seksjon for befolknings- og utdanningsstatistikk.

² Forventet gjenstående levetid for personer som fylte 60 år i 1997.

³ Syketilfellene er kodet med tre sifre etter *Standard for gruppering av sykdommer, skader og dødsårsaker* og er basert på International Classification of Diseases rev. 8 (ICD-8) i 1985-undersøkelsen og på rev. 9 (ICD-9) i 1995.

⁴ Utdanningsnivået til personene i utvalget er kategorisert ut ifra høyeste utdanningsnivå i husholdet.

Boks 3.2. Nye metoder i datainnsamlingen

Årsaken til den høye sykelighetsrapporteringen i Helseundersøkelsen 1995 kan i noen grad tilskrives at intervjuene er gjennomført med ny teknologi (CAPI: Computer Assisted Personal Interviewing). I 1985 fylte man ut et papirsørreskjema, mens i 1995 ble alle svarene tastet direkte inn på en PC av intervjueren. En annen medvirkende årsak kan være en endring i listen over de vanligste diagnosene som alle personene som deltar, blir forevist (et "diagnosekort"). I 1995 var denne listen lenger enn i 1985, noe som kan ha medført økt rapportering i 1995 av disse lidelsene.

3.3. Virkninger av sykdom

Vi har konstatert at de aller fleste eldre har ett eller flere varige syketilfeller. Hvordan virker disse syketilfellene inn på hverdagen deres? En av fire eldre har sykdommer som gir store konsekvenser i hverdagen, for eksempel i form av smerter, angst eller aktivitetsbegrensninger, mens 35 prosent føler at sykdommene deres har liten eller ingen innvirkning på hverdagslivet.

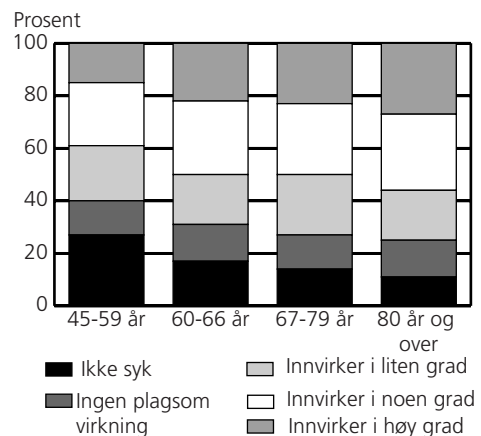
Av eldre over 67 år er det 27 prosent som forteller at syketilfellene innvirker i en viss grad på hverdagslivet deres, mens 24 prosent hevder at sykdom innvirker i høy grad. Blant middelaldrende er det 33 prosent som har små eller ingen plagsomme virkninger av sykdom, mens det er en klart lavere andel middelaldrende (15 prosent) som har mye plager. I gruppen 80 år og eldre forteller over halvparten⁵ at de har sykdom som i noen eller høy grad påvirker livet deres. Det er relativt sett noen flere kvinner enn menn som rapporterer om plagsomme virkninger av sykdom i hverdagen. For eldre

67 år og over er det 46 prosent menn og 55 prosent kvinner som forteller at sykdom har innvirkning på hverdagen deres i noen eller høy grad.

Innenfor gruppene middelaldrende og unge eldre er det litt flere enslige enn samboende og gifte som rapporterer at sykdom påvirker hverdagen i høy grad, men denne forskjellen er ikke signifikant. Blant middelaldrende mellom 45 og 59 år er det 21 prosent av dem med lav utdanning mot 9 prosent av dem med høy utdanning som forteller om syketilfeller som i høy grad virker inn på hverdagen deres. Blant eldre over 67 år finner vi ingen tilsvarende forskjell mellom de med høy og lav utdanning; heller ikke mellom eldre som bor i Oslo og de som bor i periferien.

Spørsmålet om hvordan syketilfellene virker inn på den enkeltes hverdagsliv ble ikke stilt i 1985, slik at alle tallene er hentet fra 1995-undersøkelsen.

Figur 3.1. Sykdoms innvirkning på hverdagen i ulike aldersgrupper. 1995. Prosent

Kilde: Helseundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

⁵ Av eldre 80 år og over var det 11 prosent som ikke hadde noen sykdommer, 14 prosent som mente sykdom ikke medførte noen problemer i hverdagen og 20 prosent som mente at sykdom bare i liten grad påvirket hverdagslivet deres.

3.4. De vanligste sykdommene

De tre største sykdomsgruppene for eldre over 67 år er hjerte- og karlidelser, sykdommer i skjelett- og muskelsystemet og øye-/øresykdommer. Av de eldste eldre har over halvparten hjerte- eller karsykdommer, mens 40 prosent forteller om sykdommer forbundet med muskel og skjelett. I gruppen 67-79 år er det 28 prosent som lider av sykdom i øye eller øreregionen, mens for de over 80 år er andelen 48 prosent. Videre har 16 prosent av de eldre (67 år og over) ulike typer lidelser knyttet til åndedrettsorganene.

I 1985-undersøkelsen var det færre eldre som hadde åndedrettsykdommer enn i

Tabell 3.1. **Andel eldre 67 år og over med varige sykdommer klassifisert i sykdomsgrupper etter ICD-8 i 1985 og ICD-9 i 1995. Prosent**

	1985	1995
Alle sykdomsgrupper	76	86
Nervøse lidelser	11	11
Sykdommer i nervesystemet	3	5
Øye-/øresykdommer	13	38
Hjerte-/karsykdommer	39	47
Sydommer i åndedrettsorganene ¹	7	15
Magesår/magekatarr o.l.	3	7
Andre sykdommer i fordøyelsesorganene	6	10
Sykdommer i urin- og kjønnsorganene	5	11
Sykdommer i hud/underhud ¹	6	7
Sykdommer i skjelett-/muskelsystemet	26	44
Andre sykdommer	17	26
Skader	6	8
Tallet på personer som svarte	1 415	1 601

¹En stor gruppe som omfatter allergi (uten nærmere spesifisering av hva som utløser allergisk reaksjon) ble i 1985 kodet under "sykdom i hud og underhud". I 1995 er denne gruppen klassifisert som sykdom i åndedrettsorganene. Dette vil påvirke størrelsen på disse gruppene i hhv. 1985 og 1995.

Kilde: Helseundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

⁶ De personer som har svart litt plaget, ganske mye plaget og veldig mye plaget på ett eller flere av de 25 symptomene som er presentert i Hopkins liste.

1995, men på grunn av endret klassifikasjonsstandard vet vi ikke om økningen som kan spores i tallene fra 1995 er reelle. For eldre over 67 år var det i 1985 39 prosent som hadde hjerte- og karsykdommer, mens 26 prosent hadde sykdommer i skjelett-/muskelsystemet (44 prosent i 1995), 13 prosent fortalte om sykdom i øye/øre (38 prosent i 1995), mens 7 prosent led av sykdom i åndedrettsorganene.

Eldre menn og kvinner hadde i 1995 omtrent like stor grad av hjerte- og karsykdommer, henholdsvis 43 og 45 prosent i alderen 67-79 år. Til sammenlikning var det i 1985 flere eldre kvinner (over 67 år) enn menn som hadde hjerte- og karsykdommer. Det er en høyere andel kvinner enn menn i de eldste aldersgruppene som har skjelett- og muskelsykdommer både i 1995- og i 1985-undersøkelsen. 31 prosent menn og 46 prosent kvinner over 80 år er plaget med slike sykdommer i 1995.

3.5. Psykisk helse

Det er ikke bare somatiske lidelser som kan påvirke hverdagen, det kan også lidelser av mer psykisk karakter. Blant eldre i alderen 67-79 år var det 35 prosent som ikke hadde noen symptomer på nervøse lidelser i det hele tatt, mens 65 prosent hadde minst ett symptom⁶. 6 prosent oppgav 13 eller flere symptomer. Av middelaldrende rapporterte 33 prosent ingen symptomer, mens 9 prosent rapporterte 13 eller flere. Forskjellene mellom aldersgruppene er ikke så store. Blant unge (16-24 år) var det 5 prosent som rapporterte om 13 symptomer eller mer mens blant voksne (25-44 år) var det 6 prosent.

For eldre over 80 år var det en av fire som ikke hadde noen symptomer i det hele

Boks 3.3. Mål på psykisk helse

Befolkningens psykiske helse blir i Helseundersøkelsen 1995 kartlagt via en samling spørsmål kalt "Hopkins liste". Det omfatter, i denne versjonen, 25 spørsmål om ulike symptomer på psykiske plager. De ti første spørsmålene er utformet for å fange opp angst via spørsmål om for eksempel nervøsitet, opplevelse av plutselig frykt uten grunn og anfall av panikk og angst, mens de 15 neste spørsmålene er utformet for å fange opp depresjon ved å stille spørsmål om man lider av en generell mangel på energi, en følelse av ensomhet, håpløshet eller at alt oppleves som et slit. Siden psykiske plager også kan gi kroppslig utslag i form av blant annet hodepine, skjelving og hjertebank er disse symptomene innarbeidet i spørsmålslisten.

Alle spørsmålene var plassert på et spørreskjema som den enkelte skulle fylle ut etter at hovedintervjuet var avsluttet. Man skulle svare på om de ulike symptomene som var nevnt i listen hadde medført plager eller besvær i løpet av de siste 14 dagene. Det ble gitt fire ulike svaralternativer; "ikke plaget", "litt plaget", "ganske mye plaget" og "vel-dig mye plaget". De middelaldrende og eldre opp til 79 år har besvart alle 25 spørsmålene, mens de eldste eldre (80 år og over) har svart på 12 av spørsmålene.

tatt på redusert psykisk helse, mens 8 prosent hadde mange symptomer (8 til 12). 33 prosent av mennene og 16 prosent av kvinnene hadde ingen symptomer på psykiske plager, mens 6 prosent menn og 9 prosent kvinner sliter med åtte eller flere symptomer. Det er de lettere psykiske lidelsene man fanger opp med disse spørsmålene hvor bare den hjemmeboende befolkningen er i målgruppen.

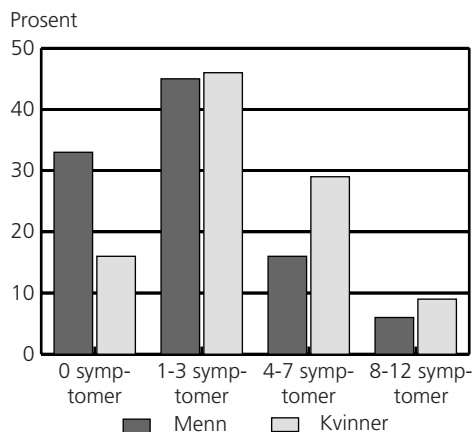
Det er flere kvinner enn menn som forteller om symptomer på psykiske plager. Dette gjelder for alle aldersgruppene. Blant eldre i alderen 67-79 år er det spesielt symptomene "matthet og svimmelhet", "nervøsitet", "anspenhet" og "lett

for å gråte" som går igjen oftere blant kvinner enn menn.

Verken blant middelaldrende eller eldre er andelen som oppgir null symptomer særlig høyere blant dem med lav enn blant dem med høy utdanning. For de middelaldrende er det ingen forskjell mellom de med grunnskole og de som har videregående utdanning. I aldersgruppen 67-79 år er det også bare mindre forskjeller å finne mellom de ulike utdannings-trinnene. Det er bare blant de aller eldste (80 år og over) at vi finner en større andel som ikke oppgir symptomer på psykiske plager blant dem med høy enn blant dem med lav utdanning, men denne forskjellen er ikke signifikant.

Det er litt flere enslige enn par mellom 67 og 79 år som oppgir at de har psykiske plager. For de aller eldste er forskjellene mellom husholdstypene større. 81 prosent av de enslige og 69 prosent av de som lever i parforhold, oppgav ett eller flere symptomer.

Figur 3.2. De eldste eldres (80 år og over) psykiske helse. Andel med ulike symptomer blant menn og kvinner. 1995. Prosent

Kilde: Helseundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Nesten halvparten av de eldre i alderen 67-79 år som er bosatt i Oslo, rapporterer om null symptomer, mens 6 prosent har 13 eller flere. I perifere strøk er det 36 prosent som oppgir null symptomer, mens 3 prosent har 13 eller flere. For de aller eldste (80 år og over) er tendensen motsatt. En større andel i storbyene enn i periferien oppgir at de har mange symptomer på psykiske helseplager. Andelen som oppgir null symptomer er 21 prosent blant de eldste i periferien og 29 prosent for de som lever i Oslo.

3.6. Nedsatt funksjonsevne

Mange eldre er betydelig mindre rørlige enn de var i yngre år. Økt alder gir nedsatt funksjonsevne for mange, enten i form av bevegelsehemming, nedsatt syn og/eller nedsatt hørsel. Det er spesielt bevegelsesevnen som er nedsatt, det vil si at eldre ofte har problemer med å gå i trapper og/eller gå en tur på 200 meter. 21 prosent av de eldste eldre har problemer med nedsatt hørsel, mens 15 prosent forteller om svekket syn.

Det er først etter fylte 67 år at vi kan se en markant økning i andel personer som har nedsatt funksjonsevne, men det er

blant de eldste eldre at problemet er størst. 6 prosent av middelaldrende og 11 prosent av unge eldre (60-66 år), oppgir at de har nedsatt funksjonsevne. Andelen som er plaget med redusert funksjonsevne øker til 27 prosent for gruppen 67-79 år. Til sammenlikning har over halvparten (51 prosent) av eldre over 80 år problemer. Andelen eldre som rapporterte funksjonsproblemer gikk ned i tiårsperioden fra 1985 til 1995. I 1995 rapporterte 34 prosent av eldre over 67 år om nedsatt funksjonsevne, mot 46 prosent i 1985. Bedringen i funksjonsevnen fra 1985 til 1995 skyldes i hovedsak at færre rapporterte om nedsatt bevegelsesevne. Selv om det var noe ulik spørsmålsstilling i de to undersøkelsene angående å kunne gå en kort tur (se ramme), tyder tallene på at eldre var mer rørlige i 1995 enn ti år tidligere.

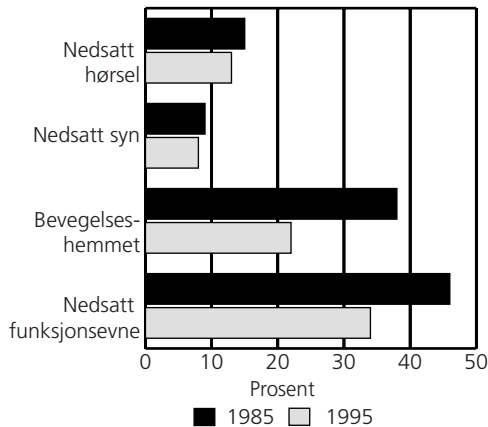
Kvinner er i større grad enn menn plaget av nedsatt funksjonsevne, henholdsvis 39 prosent kvinner mot 28 prosent menn i 1995. Kvinner har først og fremst større problemer enn menn med å kunne gå i trapper eller kunne gå en kortere tur. Dette mønsteret gjenfinnes også i 1985-undersøkelsen.

Boks 3.4. Mål på nedsatt funksjonsevne

Med nedsatt bevegelsesevne er det snakk om personer som ikke kan gå i trapper (opp og ned en etasje uten å hvile) og/eller ikke kan gå en tur på 200 meter uten vansker eller uten å stoppe. (I 1985 er det spurt om man kan gå i trapper, opp og ned, uten vansker og/eller om man kan gå en fem minutters tur i noenlunde raskt tempo uten vansker.) Alle har blitt spurt om de kan, eventuelt med bruk av høreapparat, høre hva som blir sagt i en normal samtale med minst to andre. De som svarer nei har nedsatt hørsel. Syn har blitt målt etter om vedkommende uten vansker, eventuelt med bruk av briller, kan se vanlig tekst i aviser.

Det er flere enslige enn par som forteller om nedsatt funksjonsevne. Dette har forandret seg siden 1985, hvor forskjellene var betydelig mindre mellom gruppene. Det er flere eldre med lav utdanning enn med høy utdanning, som har funksjonsproblemer. For aldersgruppen 67-79 år er det 30 prosent med lav utdanning, mot 18 prosent med høy, som har problemer. I 1985 var forskjellene mellom de ulike utdanningskategoriene større enn i 1995, hvor henholdsvis 46 prosent med grunnskole og 19 prosent med universitet og høyskole rapporterte om nedsatt funksjonsevne.

Figur 3.3. **Andel eldre 67 år og over med nedsatt funksjonsevne. 1985 og 1995. Prosent**

Kilde: Helseundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

For eldre (67 år og over) er det relativt sett litt færre osloboere enn andre som rapporterer om nedsatt hørsel. Andelen bevegelsehemmede og svaksynte er forholdsvis jevnt geografisk fordelt. 17 prosent av eldre som bor i periferien opplyser om nedsatt hørsel, 12 prosent i storbyene og 13 prosent i sentrale kommuner, mot bare 6 prosent av osloboerne.

3.7. Hjelpetrequende/pleietrequende

Mange eldre med nedsatt bevegelsesevne eller som ser og/eller hører dårlig, har problemer med å klare de daglige gjøremål uten hjelp eller assistanse. De kan for eksempel ha vanskelig for å få utført innkjøp av dagligvarer eller rengjøring av egen bolig. I 1995 var det 31 prosent av de eldre over 67 år som oppgav at de var hjelpetrequende. Det var 20 prosent som ikke kunne klare å få gjort innkjøp uten hjelp av andre, mens 28 prosent ikke klarte å rengjøre boligen sin alene. Som tidligere nevnt er det bare den hjemmeboende delen av befolkningen som har

blitt intervjuet. Det er således bare eldre som klarer å bo for seg selv, som har deltatt i helseundersøkelsen.

Enkelte eldre trenger mer hjelp blant annet for å stelle seg selv. De er med andre ord pleietrequende. 2 prosent av middelaldrende og 6 prosent av eldre mellom 67 og 79 år har vansker med daglig personlig hygiene eller av-/påkledning. Det er de eldste eldre (80 år og over) som trenger mest hjelp. Her er det 14 prosent som er pleietrequende og 52 prosent som er hjelpetrequende.

Det var kun små forandringer fra 1985 til 1995 i andelen som var hjelpe- eller pleietrequende. For de eldste eldre holdt andelen som trenger hjelp til dagliglivets gjøremål seg stabil i tiårsperioden. Andelen som trenger pleie, økte i samme periode, men denne økningen er ikke signifikant.

Det er flere kvinner enn menn som har behov for hjelp, henholdsvis 28 og 14 prosent i aldersgruppen 67-79 år. For de eldste eldre er 45 prosent av mennene og 56 prosent av kvinnene hjelpetrequende. Det er også flere kvinner enn menn 45 år og eldre som er pleietrequende. Forskjellene er størst i de yngste aldersgruppene, og jevnes ut med økende alder. Eldre med høy utdanning oppgir mindre behov for hjelp og pleie enn eldre med lav utdanning. Mens 36 prosent av eldre over 67 år med grunnskole som høyeste utdanning er hjelpetrequende, så gjelder dette bare 14 prosent av dem med høyere utdanning. I Oslo er det en litt større andel eldre (over 67 år) som oppgir at de er hjelpetrequende (35 prosent) og pleietrequende (13 prosent) enn i landet for øvrig. Eldre bosatt i storbyene er de "sprekkeste" med 29 prosent hjelpetrequende og 8 prosent pleietrequende.

Boks 3.5. **Definisjon av begrepene hjelpetrequende og pleietrequende**

Hjelpetrequende omfatter personer som har svart "nei" på spørsmålet om de uten hjelp av andre kan klare innkjøp av dagligvarer eller rengjøring av boligen.

Pleietrequende omfatter personer som har svart "med noe vanskelighet" eller "bare med hjelp av andre" på spørsmålet om de kan kle av/på seg selv eller om de kan klare daglig personlig hygiene.

3.8. Egenvurdert helse

Alle deltakerne i helseundersøkelsene 1985 og 1995 ble spurt om hvordan de vurderte sin egen helse sånn i alminnelighet⁷. Selv om så mange som 85 prosent av dem som var 67 år eller eldre i 1995 rapporterte om alvorlige eller mindre alvorlige sykdommer og plager, vurderte hele 58 prosent egen helse som god eller meget god, 23 prosent vurderte helsen som verken god eller dårlig, mens bare 19 prosent opplevde helsen som dårlig. Det er kun små endringer å finne i forhold til helseundersøkelsen fra 1985. Den gang var det litt flere eldre som mente helsen var verken god eller dårlig, 29 prosent, mens det var noen færre i 1985 som rapporterte om dårlig helse, ca. 14 prosent.

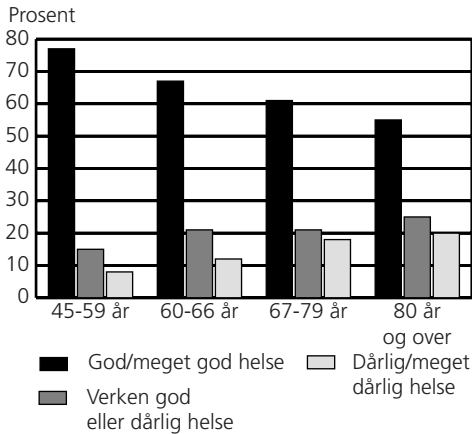
Det er relativt sett flere, men likevel overraskende få, av de aller eldste (over 80 år) som opplever helsen som dårlig eller meget dårlig. Innenfor gruppen middelaldrende var det 8 prosent som rapporterte om dårlig helse, mens i gruppen eldste eldre var det 20 prosent som følte at helsen var dårlig.

Hvorfor er det så få blant de eldste eldre som føler at helsen er dårlig, når det er så vidt mange av dem som har ulike sykdommer og lidelser? Mange av de rapporterte lidelsene er relativt bagatellmessige og påvirker ikke hverdagen i vesentlig grad. Men når 27 prosent av dem oppgav at de hadde sykdom som påvirket hverdagen i "høy grad", skulle vi vel vente at flere enn 20 prosent følte at helsen var dårlig. En mulig forklaring på dette er at når man har levd så lenge som i 80 år eller mer, forventer man ikke å ha en perfekt helse. Lavere forventninger vil således medføre at flere eldre opplever helsen som god, alderen tatt i betraktning. Vi må heller ikke glemme at helseundersøkelsen fokuserer bare på den hjemmeboende befolkningen i Norge. Alle de som måtte befinne seg på sykehus, sykehjem eller aldershjem er utelatt fra undersøkelsen. Det er dermed de friskeste av de eldre som blir beskrevet i dette kapitlet om de eldres helse.

Det er en tendens til at flere menn enn kvinner opplever egen helse som god. Av eldre over 67 år var det i 1995 63 prosent menn mot 54 prosent kvinner som opplevde egen helse som god eller meget god. Forskjellen mellom kjønnene er omtrent den samme som i 1985-undersøkelsen. Blant middelaldrende og unge eldre opplever de enslige i mindre grad enn de som lever i et parforhold at helsen er god eller meget god. Slik var det også i 1985. Dette tyder på at det å leve sammen med en partner kan ha en positiv innvirkning på hvordan egen helse vurderes. En tilsvarende sammenheng ses ikke for de eldste. Blant eldre mellom 67 og 79 år er det 62 prosent som oppgir god eller meget god helse. Dette gjelder både

⁷ Det var følgende svarkategorier: meget god, god, verken god eller dårlig, dårlig eller meget dårlig helse. I det følgende benyttes en tredeling hvor meget god helse og god helse og meget dårlig helse og dårlig helse er slått sammen.

Figur 3.4. **Vurdering av egen helse i ulike aldersgrupper. 1995. Prosent**

Kilde: Helseundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

enslige og par. Blant de aller eldste er det bare 1 prosentpoeng som skiller de enslige fra parene. En mulig forklaring er at seleksjonen til institusjonene er viktigere blant de eldste. Det er bare de friskeste som blir boende hjemme.

Eldre med høy utdanning opplever i større grad enn de med lav utdanning egen helse som god. Mens 82 prosent av 67-79-åringene med høyere utdanning føler at helsa er god, er det bare 53 prosent av de eldre med utdanning på grunnskolenivå som føler det samme. Tallene fra 1985 er henholdsvis 74 prosent for de med høy utdanning og 51 prosent for de med utdanning på grunnskolenivå. Blant unge eldre (60-66 år) som lever i perifere strøk oppgir 58 prosent god helse, mot 78 prosent av beboerne i hovedstaden i samme aldersgruppe. Blant middelaldrende og de over pensjonsalderen er det bare små forskjeller å finne mellom de ulike regioner. Liknende forskjeller mellom "by

og land" blant unge eldre finner vi også i helseundersøkelsen fra 1985. Da var det også litt større forskjeller mellom periferi og Oslo blant eldre over 67 år. Henholdsvis 52 og 60 prosent oppgav god/meget god helse i 1985.

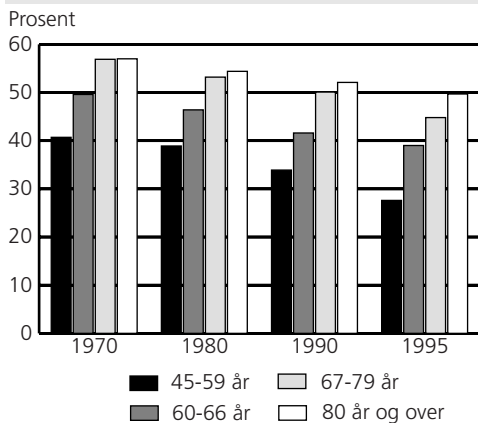
3.9. De vanligste dødsårsakene

Det er hjerte- og karsykdommer som forårsaker flest dødsfall blant eldre i Norge. For middelaldrende derimot er det kreftsykdommer som er vanligste dødsårsak⁸. Blant eldre har det vært en gradvis nedgang i antall døde av hjerte- og karsykdommer, mens antall døde av kreft har økt.

57 prosent av alle dødsfallene i aldersgruppen 80 år og over skyldtes hjerte- og karsykdommer i 1970. Tilsvarende tall for 1995 var 49,7 prosent, det vil si en nedgang på 7,3 prosentpoeng. Vel 20 prosent av dødsfallene i 1995 kan tilskrives ischemisk hjertesykdom, for eksempel hjerteinfarkt, mens 14,5 prosent kan tilskrives cerebrovaskulære sykdommer, for eksempel hjerneblødning. Mens bortimot 20 prosent av dødsfallene blant eldre (67-79 år) skyldtes kreft i 1970, hadde andelen økt med 9 prosentpoeng til 29 prosent i 1995. Også blant de aller eldste har det vært en økning i andelen dødsfall på grunn av kreft, om enn ikke så sterk som blant de yngre. I 1995 døde nærmere 15 prosent av personene i aldersgruppen 80 år og over av kreft, mot om lag 11 prosent i 1970. Likevel er det de middelaldrende som har opplevd den største økningen i dødsfall som skyldes ondartede svulster. Her har andelen døde på grunn av kreft steget fra i overkant av 30 prosent i 1970 til nærmere 41 prosent i 1995. Det er en økning på 10,5 prosentpoeng i løpet av 25-årsperioden.

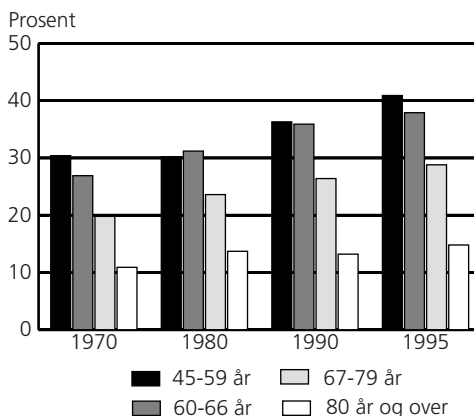
⁸ Statistisk sentralbyrås nyeste statistikk over dødsårsaker er fra 1995, men dette er stabile mønstre.

Figur 3.5. Andel døde i befolkningen av hjerte- og karsykdommer i ulike aldersgrupper. 1970, 1980, 1990 og 1995. Prosent

Kilde: Dødsårsaksregisteret. Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.6. Andel døde i befolkningen av kreft i ulike aldersgrupper. 1970, 1980, 1990 og 1995. Prosent

Kilde: Dødsårsaksregisteret. Statistisk sentralbyrå.

Sykdommer i åndedretsorganene, det vil si ulike lungesykdommer, står for 9,7 prosent av alle dødsfallene i 1995 blant eldre mellom 67 og 79 år. Tilsvarende tall for gruppen 80 år og over er 14,5 prosent. Det har kun vært små endringer i andelen dødsfall på grunn av sykdommer i åndedretsorganene i løpet av 25-årsperioden 1970-1995.

Det er ikke bare sykdommer som medfører dødsfall. Mange mennesker dør hvert år på grunn av ulykker, drap eller selvmord⁹. Blant eldre er fall vanligste årsak til ulykkesdød. 623 (2,9 prosent) av dødsfallene blant eldre 80 år og over skyldtes en fallulykke i 1995. Blant eldre 67-79 år var det 177 (1,2 prosent) som døde på grunn av fall. De fleste fallulykene resulterer i et lårhalsbrudd, med påfølgende komplikasjoner. Det er ikke mange eldre som begår selvmord. Blant de i aldersgruppen 67-79 år var det i 1995 80 personer (0,5 prosent av dødsfallene) som valgte å ta sitt eget liv, mens

blant de aller eldste tok 18 personer (0,1 prosent av dødsfallene) selvmord. Til sammenlikning er nærmere 4 prosent av dødsfallene blant middelaldrende selvmord.

Menn og kvinner er forskjellige, ikke bare med hensyn til hvor lenge de lever, men også hva de dør av. Blant middelaldrende og unge eldre er det langt flere kvinner enn menn som har ondartede svulster som dødsårsak. Blant eldre i aldersgruppen 67-79 år er det omtrent like mange menn som kvinner som dør på grunn av kreft, mens det blant de aller eldste er noen flere menn enn kvinner som dør av denne sykdommen.

Mønsteret er annerledes for hjerte- og karsykdommer. Spesielt i de yngre aldersgruppene er det flere menn enn kvinner som dør av disse sykdommene. Dette snur blant de aller eldste, hvor hjerte- og karsykdommer er en litt vanligere dødsårsak blant kvinner enn blant menn. Dette

⁹ Denne typen dødsfall betegnes som "voldsomme dødsfall" i statistikken.

endrer likevel ikke det faktum at det er et høyere antall menn enn kvinner som dør av hjerte- og karsykdommer relativt sett.

Blant middelaldrende og unge eldre er det en noe høyere andel kvinner enn menn som dør på grunn av sykdommer i åndedretsorganene. Blant eldre mellom 67 og 79 år er det omtrent like mange av hvert kjønn som dør, mens det er en noe høyere andel menn enn kvinner som har sykdom i åndedretsorganene som dødsårsak blant de aller eldste, henholdsvis 15,3 og 13,9 prosent. Når det gjelder andelen som dør på grunn av en ulykke, er det blant de middelaldrende vi finner den største kjønnsforskjellen. Her er det henholdsvis 7,5 prosent menn og 3,8 prosent kvinner som har ulykke som dødsårsak. Det er blant de aller eldste at vi finner flest fallulykker, og disse er forholdsvis jevnt fordelt, med henholdsvis 2,7 prosent menn og 3 prosent kvinner som har dødd av skadene etter et fall. Når

det gjelder selvmord i aldersgruppen 67-79 år, så er det noen flere menn enn kvinner som velger å ta sitt eget liv, henholdsvis 0,7 mot 0,3 prosent.

Redusert hjerte- og kardødelighet

Vi har sett en positiv utvikling i dødeligheten av hjerte- og karsykdommer for både kvinner og menn de siste tiårene. Antallet mennesker som dør på grunn av denne typen sykdommer er i dag på et lavere nivå enn tidlig på 1950-tallet. For menn over 40¹⁰ år økte antallet som døde av hjerte- og karsykdommer fram til begynnelsen av 1970-tallet, for så å vise en klar nedgang etter det. For kvinner kom denne nedgangen tidligere. I tidsperioden 1966-1970 begynte antallet dødsfall på grunn av hjerte- og karlidelser å synke, spesielt for de eldste kvinnene.

Antall menn døde av hjerte- og karsykdommer i aldersgruppen 60-69 år var i perioden 1971-1975 1 315 døde pr. 100 000 innbyggere, mens tilsvarende tall for 1995 var 886. Blant kvinner i samme aldersgruppe viser tallene en nedgang fra 688 til 308 døde pr. 100 000 innbyggere i årene 1961-1965 og 1995. For menn 80 år og eldre var gjennomsnittet i perioden 1951-1955 7 484 døde pr. 100 000 innbyggere på grunn av hjerte- og karsykdommer. Dette økte til 8 936 dødsfall pr. 100 000 innbyggere i perioden 1961-1965, før nivået begynte å synke. I perioden 1991-1995 har antallet¹¹ døde av denne typen sykdommer stabilisert seg på 7 228 dødsfall pr. 100 000. For kvinner i samme aldersgruppe lå antallet dødsfall på 7 747 i perioden 1951-1955. Dette tallet er høyere for kvinner enn for menn på 1950-tallet, men i perioden 1961-1965 endret det seg til kvinnenes favør. Siden den

Boks 3.6. Dødsårsaksstatistikken

Dødsårsaksstatistikken omfatter alle personer som var bosatt i Norge på dødstidspunktet, uavhengig av om dødsfallet fant sted i eller utenfor landets grenser. Mens helseundersøkelserne bare omfatter de som bor utenfor institusjon, omfatter dødsårsaksstatistikken også institusjonsbeboerne. Statistikken viser underliggende årsak til død.

Den underliggende dødsårsak er definert som:

- Den sykdom eller skade som startet rekken av de sykelige tilstander som ledet direkte til døden,
- eller
- de ytre omstendigheter ved den ulykke eller voldshandling som var årsaken til den dødelige skaden.

Ved kreftdødsfall med spredning registreres primærkreft som underliggende dødsårsak.

¹⁰ Dette datamaterialet er delt inn i aldersgrupper på ti år, f.eks. 40-49, 50-59.

¹¹ Årgjennomsnitt for femårsperioden.

gang har flere menn enn kvinner dødd av hjerte- og karsykdommer. I 1995 er det årlig 5 678 kvinner pr. 100 000 innbyggere som dør av denne typen sykdommer i den eldste aldersgruppen.

Økende antall ondartede svulster blant eldre menn

Antall personer som har dødd på grunn av kreft de siste 40-50 årene har økt blant menn, mens blant kvinner har mønsteret holdt seg forholdsvis stabilt. Tidlig på 1950-tallet var det i gjennomsnitt 1 762 menn 80 år og over (pr. 100 000 innbyggere) som døde på grunn av ondartede svulster. Dette tallet har steget jevnt siden slutten av 1950-tallet, og i 1995 var det oppe i 2 758 personer pr. 100 000 innbyggere. Utviklingen er annerledes for kvinner 80 år og over. Her har antallet døde holdt seg noenlunde stabilt og variert mellom 1 365 som høyeste antallet døde i perioden 1951-1955, mens laveste antallet er 1 186 døde pr. 100 000 innbyggere i perioden 1971-1975. I perioden 1991-1995 lå antallet døde av ondartede svulster på 1 315 pr. 100 000 innbyggere. Blant kvinner i aldersgruppen 70-79 år har antallet døde på grunn av kreft gått ned og er i dag lavere enn for 40-50 år siden.

4. Pleie- og omsorgstjenester

Sykdom og funksjonshemming kan gjøre det vanskelig å utføre daglige gjøremål. Etter hvert som vi blir eldre, får flere og flere av oss helseproblemer og dermed behov for hjelp til nødvendige daglige aktiviteter. Det kan dreie seg om hjelp til stell av hus og hage, matlaging eller hjelp til å gå i butikken. Blir vi riktig skrøpelige, må vi også ha hjelp til å ivareta personlig hygiene eller til å stå opp og til å gå til sengs. Tidligere var dette oppgaver som man måtte få hjelp til av familie og naboer. I dag er det mulig å få hjelp gjennom tjenester som ytes av det offentlige, mot betaling etter kommunalt bestemte satser. Det har vært et mål at tilbudet til de eldre skal være så likt som mulig landet over. Utfordringene for pleie- og omsorgstjenestene i årene framover er ifølge Handlingsplanen for eldreomsorgen (St meld nr 50 1996-1997) å øke tjenestenes kapasitet, å bedre kvaliteten innenfor institusjonsomsorgen og sikre brukerne av tjenestene et mest mulig likeverdig tilbud.

De hjelpetjenester eller omsorgstjenester som tilbys eldre mennesker, er et tilbud fra kommunen til den enkelte. Kommunen er pålagt gjennom lov å gi et tilbud til de som har behov for hjelp i hjemmet, som har behov for pleie under sykdom, eller som har så liten mulighet til å klare seg selv at de har behov for plass i en bolig eller en institusjon. Lovbestemmelsene sier ikke noe om hvilken kvalitet tjenestene skal ha eller hvor mye hjelp den enkelte skal få. Dette er gjort avhengig av den enkelte kommunes ressurs-situasjon.

4.1. Tilbud av tjenester fra det offentlige

Eldreomsorgen har gjennom de siste 30 årene vært organisert på ulike måter med en rekke aktører. Mange av tilbudene var først et tilbud fra veldedige organisasjoner som senere ble overtatt av kommunene. Aldershjem og sykehjem har lange tradisjoner. Hjemmehjelp og hjemmesyke-

Boks 4.1. Kommunalt tjenestetilbud til eldre

Eldre kan få tilbud om praktisk bistand (omfatter blant annet hjemmehjelp, husmorvikar samt annen hjelpevirksomhet i hjemmet) og hjemmesykepleie. I tillegg tilbyr mange kommuner tjenester som ambulerende vaktmester, fotpleie, trygghetsalarm og matombringing. Mange kommuner tilbyr avlastning for pårørende. Eldre kan også få tilbud om støttekontakt eller plass i et dagsenter. De kan få tilbud om plass i tilpasset bolig, for eksempel trygde- eller aldersbolig, og kan tilbys institusjonsplass, for eksempel i somatisk sykehjem, aldershjem eller andre boformer med heldøgns pleie og omsorg.

pleie kom i gang i offentlig regi i 1960-årene. Før 1988 ble aldershjem og hjemmehjelp administrert av kommunen selv, mens somatiske sykehjem ble administrert av fylkene. Kommunene fikk totalansvar for pleie- og omsorgstjenestene fra 1988 da ansvaret for somatiske sykehjem ble overført fra fylkeskommunen til kommunene. Med dette ønsket man å oppnå bedre samordning og ressursutnyttelse innenfor sektoren og gi den enkelte kommune en mulighet til å komme fram til et pleie- og omsorgstilbud basert på en vurdering av det totale pleiebehovet i befolkningen i forhold til de eksisterende ressurser.

Utbyggingen av det kommunale tilbudet de siste 10-15 årene, er ikke bare til fordel for eldre, men også for yngre funksjonshemmede. Tjenestene som tilbys eldre i eget hjem er først og fremst hjemmehjelp og hjemmesykepleie. Eldre kan også få tilbud om ulike typer aktivisering og andre velferdstilbud, blant annet gjennom ordninger med støttekontakt eller plass i et dagsenter. De som er for syke eller har problemer med å klare seg selv, kan få tilbud om en institusjonsplass

for kortere eller lenger tid eller tilbud om å bo i en tilpasset bolig.

Utvidelsen av tjenestetilbudet omfatter blant annet et økt tilbud av hjemmehjelp og heldøgnsstilbud av hjemmesykepleie. På begynnelsen av 1990-tallet hadde nær 88 prosent av alle kommuner og bydeler tilbud om hjemmesykepleie alle ukedager, mens 53 prosent hadde tilbud om hjemmesykepleie hele døgnet. I 1997 hadde 98 prosent av norske kommuner tilbud om hjemmesykepleie alle ukedager, og om lag 77 prosent kunne tilby tjenesten hele døgnet. Tilbud om slike heldøgns tjenester er en forutsetning hvis kommunen skal få tilskudd fra Husbanken til bygging av omsorgsboliger.

I tillegg har mange kommuner fått et utvidet tilbud om avlastning for de pårørende til hjemmeboende eldre, enten som avlastning i hjemmet, på institusjon eller som et tilbud om dagavlastning i dagsenter. De hjemmebaserte tjenestene er også utvidet til å omfatte en rekke andre tjenester, blant annet ambulering vaktmester, matombringing og tjenester knyttet til de om lag 150 opprettede frivillighetssentralene. Tilbudet om en plass i en tilpasset bolig har også økt. I 1994 ble det registrert om lag 28 700 slike boenheter, mens antallet var økt til nær 40 000 i 1997.

Den viktigste grunnen til at pleie- og omsorgstjenester fra kommunen etterspørres, er helt eller delvis tap av evnen til å utføre vanlige, daglige aktiviteter. I tillegg kommer demens og mangel på alternative muligheter til å få hjelp av for eksempel familie. Hovedtyngden av privat omsorg ytes av ektefelle eller andre personer i husholdet. Stadig flere eldre bor alene, og det er først og fremst de som bor alene, som bruker pleie- og omsorgstjenestene. Selvsagt har ikke alle eldre behov for hjelp, og ikke alle som har

Tabell 4.1. Tilbud av utvalgte tjenester i kommuner og bydeler. 1997. Prosent

Tjenester	Alle kommuner/bydeler (prosent)	Kommunalt tilbud	Privat tilbud	Tjenesten finnes ikke/uoppgitt
Heldøgns				
hjemmesykepleie	100,0	77,2	.	22,8
Vaktmestertjeneste ...	100,0	78,9	1,3	19,8
Trygghetsalarm	100,0	97,3	1,9	0,8
Matombringing	100,0	93,7	1,5	4,9
Fotpleie	100,0	26,8	61,6	11,6
Ferieavlastning	100,0	75,5	0,6	23,8
Eldresenter	100,0	69,2	3,8	27,0

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

behov for hjelp er eldre. Behovet for tjenester er størst blant de eldste eldre. Økningen i antall eldre over 80 år kan derfor ses som en viktig indikator på behovet for pleie- og omsorgstjenester.

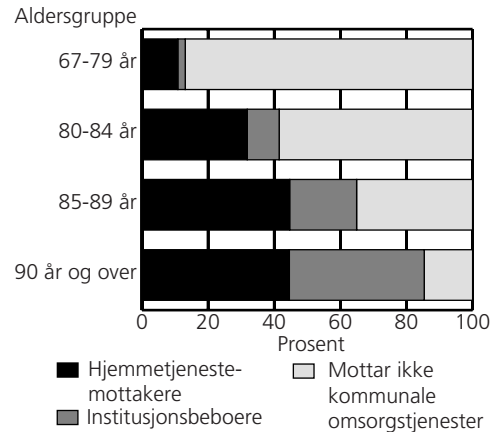
Andre tilbud til eldre

I tillegg til det offentlige tilbudet kommer ulike former for aktiviteter som tilbys av privatpersoner eller frivillige organisasjoner, som for eksempel Sanitetsforeningen, Lions eller Husmorforbundet. Dette er særlig tilbud om eldresenter, frisør og fotpleie eller andre aktivitetstilbud. Eldresentrene¹ regnes ikke som en del av det kommunale pleie- og omsorgstilbudet. De er et velferdstilbud som kan gis av kommunen, men kommunene er ikke pålagt å ha dette tilbudet. Mange eldresentre drives av private eller av frivillige organisasjoner. Sentrene kan ha nokså ulike tilbud til sine eldre. De kan også ha tilbud som omfatter eldre som ikke har mulighet til å ta seg fram til senteret i perioder, som matombringing og besøks-tjeneste. I mange tilfeller er sentrene knyttet til en sentral for frivillige tjenester i kommunen eller bydelen. En regner med at over 100 000 eldre benytter de tilbudene som disse sentrene kan gi. Noe eksakt brukertall er vanskelige å gi da få sentre opererer med nøyaktig registrering av brukerne. Det utføres mer enn 1 100 årsverk ved eldresentrene. I tillegg yter mange eldre selv en betydelig frivillig innsats. Eldresentre var opprinnelig et tilbud til eldre i større byer og tettsteder. I dag finnes som regel slike tilbud til eldre i alle kommuner, men ikke alltid i form av et eldresenter.

Boks 4.2. Datagrunnlaget

Statistikken over pleie- og omsorgstjenestene er basert på opplysninger som landets kommuner sender inn årlig. I tillegg blir en del opplysninger hentet fra Statistisk sentralbyrås register over institusjoner for eldre og funksjonshemmede.

Figur 4.1. Eldre i ulike aldersgrupper, etter bruk av kommunale omsorgstjenester. 1997. Prosent

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

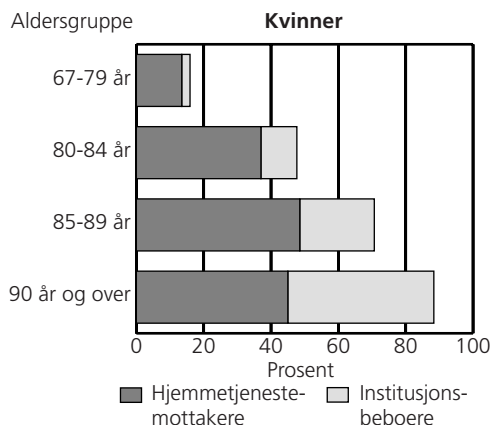
Hvor mange får hjelp fra det offentlige?

Om lag 190 000 personer får til enhver tid hjelp gjennom kommunale omsorgstjenester, enten gjennom tilbud om institusjonsplass over kortere eller lenger tid eller fra hjemmetjenestene. Langt de fleste av disse er eldre mennesker, rundt 55 prosent er over 80 år, selv om gruppen som mottar hjemmetjenester også har et betydelig innslag av personer under 67 år. Kvinner utgjør om lag 70 prosent av alle brukere av omsorgstjenester.

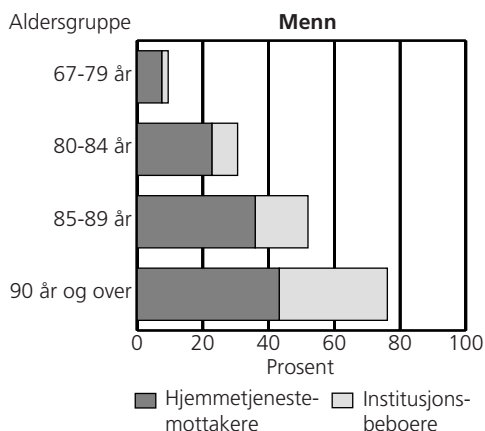
Det er flere kvinner enn menn som mottar tjenester fra det offentlige, uansett hvilken tjeneste eller aldersgruppe man betrakter.

¹ Et eldresenter defineres som et fast etablert senter med ulike velferdstilbud som er åpent for alle eldre i et distrikt eller en kommune.

Figur 4.2. **Andel brukere av kommunale omsorgstjenester. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent**

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

En del eldre personer mottar ikke hjelp fra det offentlige. Vi vet i dag svært lite om de som ikke mottar hjelp, og hvorfor. En mulighet er at de ikke har behov for hjelp, en annen at de har alternative kilder til hjelp fra familie, venner eller naboer. Ut fra undersøkelser som er gjort, synes uformell omsorg å ha et betydelig omfang (Kitterød 1993, Vigran 1998). Levekårsundersøkelsene viser blant annet at andelen personer som oppgir at de har gitt omsorg og hjelp til uføre, gamle eller syke har økte fra 8 prosent i 1980 til 17 prosent i 1995. Helseundersøkelsen 1995 viser at 30 prosent av personene over 80 år mottok hjelp fra personer utenfor husholdet i løpet av en 14-dagersperiode. 14 prosent mottok hjelp fra slekt og venner, mens 22 prosent mottok hjelp fra det offentlige. En større andel av de som bor alene mottar hjelp enn de som bor sammen med andre voksne. Å bo alene gir altså et potensielt større hjelpebehov. Andelen av aleneboende øker med alderen.

De som ønsker å ha omsorg for sine syke eldre, eller andre pårørende som har et omfattende pleiebehov, kan etter behovsprøving motta kommunal støtte i form av omsorgslønn. Kommunene er pålagt å ha en slik støtteordning, men det er ikke mange som benytter seg av den. I 1997 rapporterte kommunene at om lag 3 900 personer mottok omsorgslønn. En undersøkelse fra 1996 anslår antallet mottakere av omsorgslønn til 3 500 (Løwe 1997). En annen form for kommunal støtte har vært å ansette og betale pårørende for å utføre hjemmehjelpstjenester hos sine eldre, men denne ordningen synes å ha gått tilbake på 1990-tallet og utgjorde om lag 2,7 prosent av årsverk utført av hjemmehjelpere i 1996.

Pleie- og omsorgsstatistikken forteller svært lite om kvaliteten på tjenestene den enkelte mottar. Så langt finnes det ikke annet en spredte utvalgsundersøkelser på dette feltet. Tall om brukerbehov og tildelt hjelp tyder på at de fleste får den hjelp de ut fra objektive kriterier har

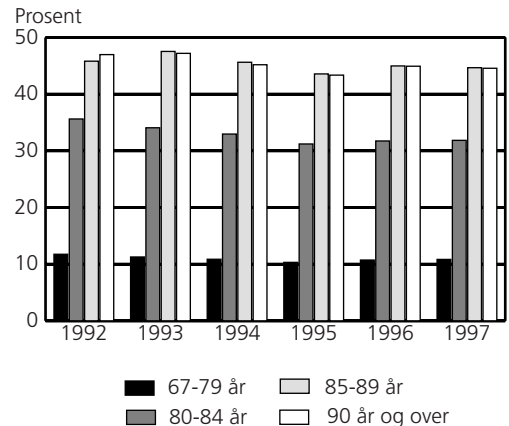
behov for (Kitterød 1995). Likevel har det vært hevdet (Aftenposten 5. mai 1999) at tildelingen av slik hjelp er tilfeldig, og at den i mange kommuner ikke holder mål.

4.2. Hjemmetjenestene

Hvor mange får hjelp i hjemmet - til hva?

Årlig mottar mer enn 140 000 personer jevnlig tjenester i hjemmet². Det vil si at disse personene var registrert som regelmessige brukere på et gitt tidspunkt. Hvor mange som i løpet av året har fått hjelp fra pleie- og omsorgstjenesten, i kortere eller lenger tid, vet man ikke. Blant brukerne av de hjemmebaserte tjenestene finnes et betydelig innslag av brukere under 67 år, men nær 80 prosent av brukerne er likevel passert 67 år. Om lag halvparten av alle brukere (49 prosent i 1997) får bare hjelp til stell av hjemmet, 34 prosent mottok både hjemmehjelp og hjemmesykepleie, mens 16 prosent bare mottok hjemmesykepleie. Fordelingen av tjenester blant brukere over 67 år er omtrent den samme som fordelingen for brukerne totalt. Det er færre eldre som får hjelp fra hjemmetjenestene i dag enn på begynnelsen av 1990-tallet, til tross for den utbyggingen som er skjedd av tjenester. Hvis man antar at hjelpebehovet i befolkningen er rimelig konstant, se kapittel 3, kan dette forklares på to måter: Enten at færre får mer hjelp og at kriteriene for å få hjelp dermed er blitt

Figur 4.3. Andel eldre som er brukere av hjemmetjenester, etter aldersgruppe. 1992-1997. Prosent

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

noe strengere, eller at en del av de som mottok tjenester tidligere har funnet alternative kilder til hjelp. En annen mulig forklaring er at utbyggingen av tilpassede boliger gjør flere selvhjulpne enn tidligere.

Hjelpebehov og tildelte timer i hjemmetjenestene

Det finnes ingen landsdekkende oversikt over hvor mye tjenester den enkelte mottaker i gjennomsnitt får. Tallene fra kommunene som sender inn brukerdata via GERIX (se boks 4.3) viser at 79 prosent av brukerne i stor grad er selvhjulpne, 17 prosent er noe selvhjulpne,

Boks 4.3. Nytt system for registrering av data om brukere av pleie- og omsorgstjenestene

GERIX er et administrativt datasystem som brukes til registrering av brukere på individnivå innenfor pleie- og omsorgstjenestene. Ca. 50 kommuner sender hvert år inn data om sine brukere på denne måten. GERIX kan gi mer detaljert statistikk om brukerne enn de opplysninger som hentes inn via de summariske skjemaene, blant annet hvilket hjelpebehov brukerne i kommunen er vurdert å ha og hvor mange timer hjelp de får tildelt med bakgrunn i denne vurderingen. De resultater som her vises er basert på data om 20 600 brukere, 5 200 menn og 15 400 kvinner i ca. 50 kommuner i 1997.

² Hjemmesykepleie og ulike former for praktisk bistand (hjemmehjelp, husmorvikar o.l.).

3 prosent er nokså hjelpetrengende, mens 1 prosent er svært hjelpetrengende. Resultatene viser at en større andel av de kvinnelige brukerne synes å være selvhjulpne enn de mannlige brukerne i samme aldersgruppe.

De mest selvhjulpne får i gjennomsnitt ca. tre timer hjelp i uken. Mengden tildelt hjelp øker så med økt hjelpebehov. Menn mottar i gjennomsnitt litt mer hjelp enn kvinner i løpet av en uke. Dette gjelder også for de mest selvhjulpne uansett aldersgruppe. Ser man derimot på de mest hjelpetrengende, mottar kvinner i gjennomsnitt flere timer enn menn uansett aldersgruppe. Dette kan skyldes at det er flere aleneboende blant kvinner enn blant menn. Av de 15 400 kvinnelige brukerne er nesten 11 000 enker, ugift eller skilt (71 prosent). 2 800 (ca. 45 prosent) av mennene er i samme situasjon.

Personer som bor alene får noe mer hjelp fra det offentlige enn personer som bor sammen med andre. Dette gjelder uansett hvilken aldersgruppe og hvilket hjelpebe-

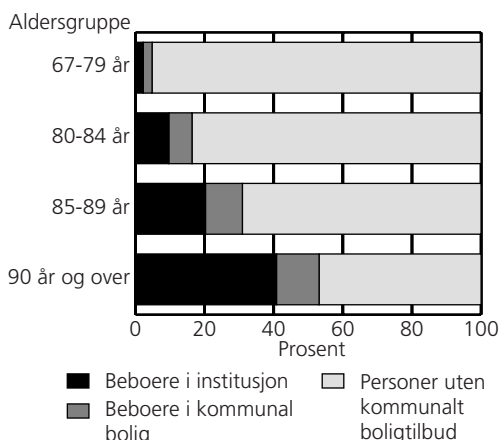
hov som er registrert. Menn som bor alene får i snitt noe mer hjelp enn kvinner som bor alene, mens tendensen synes å være motsatt for de som bor sammen med noen.

4.3. Tilpasset bolig eller institusjonsplass?

De fleste eldre ønsker å bo i sitt eget hjem så lenge som mulig. Dette har også vært et mål for den offentlige satsingen. I stadig større grad betyr "eget" hjem en tilpasset bolig som kommunen eier, men som beboeren disponerer og betaler husleie for. Kommunene disponerer i dag nesten 40 000 boliger til pleie- og omsorgsformål. Disse boligene er i ulik grad tilpasset personer som er avhengig av rullestol eller har vesentlige bevegelsehemninger. Utbyggingen av omsorgsboliger er iverksatt for å kunne gi flere tilbud om en god bolig som er tilrettelagt for omfattende pleie og omsorg utenfor institusjon. Hvis trenden på 1990-tallet holder seg, vil antall eldre øke, og flere enn tidligere bo alene. Som beboer i en omsorgsbolig tildeles man hjemmetjenester etter en individuell vurdering av behov. En omsorgsbolig skal i størst mulig grad være en bolig livet ut. Omsorgsboligene er ment å skulle fylle de tradisjonelle aldershjemmenes oppgave.

Tabell 4.2 viser at andelen som bor i boliger som kommunene disponerer til pleie- og omsorgsformål har økt jevnt

Figur 4.4. Eldre, etter boligforhold og aldersgruppe. 1997. Prosent

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.2. Andel eldre i ulike aldersgrupper som bor i boliger til pleie- og omsorgsformål. 1994-1997. Prosent

Aldersgruppe	1994	1995	1996	1997
67-79 år	1,88	1,94	2,28	2,55
80-84 år	5,86	5,52	6,17	6,71
85-89 år	8,13	8,45	9,65	10,68
90 år og over	9,39	9,44	10,93	12,32

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

siden 1994. Det har vært en økning for alle aldersgrupper, men mest for de høyeste aldersgruppene. Av beboerne i 1997 er 71 prosent over 67 år og 59 prosent over 80 år. Det er også her et flertall kvinner som disponerer boliger i de høyere aldersgruppene, mens menn dominerer de yngre aldersgruppene.

Institusjonstyper og institusjonsdekning

Det totale antallet institusjoner for eldre og funksjonshemmede har gått ned fra 1 112 i 1991 til 1 025 i 1997. Dette skyldes ombygging av en del av institusjonene og at en del institusjoner har blitt nedlagt fordi de var lite tidsmessige. I 1991 var det omtrent like mange aldershjem, sykehjem og kombinerte alders- og sykehjem, mens somatiske sykehjem utgjorde den klart største gruppen i 1997. I dag er det faktisk flere somatiske sykehjem enn det var på begynnelsen på 1990-tallet.

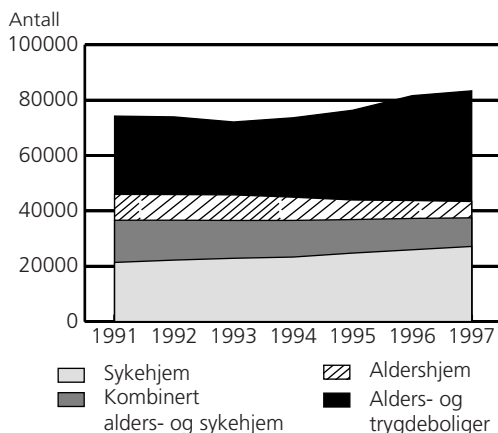
Dersom man definerer institusjonsdekning som antall institusjonsplasser pr. 1 000 personer over 80 år, har det vært en nedgang fra 281 plasser pr. 1 000

personer i 1991 til 235 plasser i 1997. I St meld nr 50 regner man 250 plasser pr. 1 000 personer over 80 år som full sykehjemsdekning. I 1997 var ønsket om full sykehjemsdekning dermed ikke gjennomført.

Figur 4.5 viser utviklingen av plasser i institusjoner og boliger på 1990-tallet. Mens antallet plasser i rene somatiske sykehjem har økt med ca. 6 000, har plasser i aldershjem og kombinerte institusjoner gått tilbake med om lag 8 300 i samme tidsrom.

Med økningen i antall somatiske sykehjem følger også en vridning i andelen sykehjemsplasser. Dette er en tilsiktet endring i institusjonstilbudet, slik at det i større grad tilpasses de som er aller mest pleietrengende. Antall eldre i samme tidsrom har også økt, særlig de eldste eldre. Det er derfor ingenting som skulle tilsi at antall institusjonsplasser burde gå ned. Satsingen på enerom er et av de mest markante utviklingstrekk innenfor institusjonsomsorgen. Andelen enerom utgjorde i 1997 82 prosent av alle rommene, mot 78,6 prosent i 1991. Det fokuseres i større grad på den enkeltes mulighet til privatliv og en verdig alderdom.

Figur 4.5. Plasser i institusjoner og boliger, etter type. 1991-1997

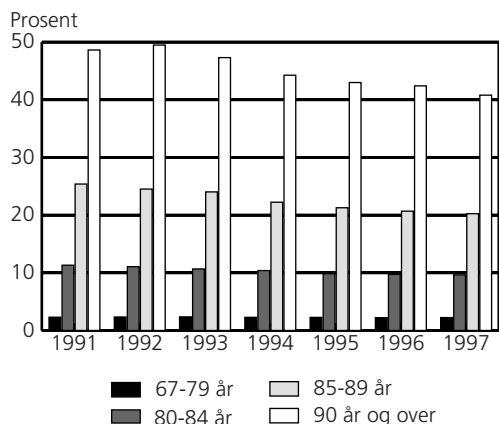

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

Institusjonsplass – et tilbud til de sykeste?

Alderssammensetningen blant personer som bor i institusjon har holdt seg relativt stabil i 1990-årene. Om lag en fjerdedel er 79 år eller yngre, og mer enn tre fjerdedeler er over 80 år. Dekningsgraden sett i forhold til tilsvarende gruppe i befolkningen har gått ned for de fleste aldersgrupper på 1990-tallet. Ett unntak, gjennom hele 1990-tallet, er aldersgruppen 67-79 år, hvor om lag 2,5 prosent av alle personene bor i institusjon. I gruppen over 90 år har det vært en nedgang i andelen som bor i institusjon på rundt

Figur 4.6. **Andel eldre i ulike aldersgrupper som bor i institusjon. 1991-1997. Prosent**

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

8 prosentpoeng i perioden. Det skjer noe med de eldres hjelpebehov når de nærmer seg 85 år. Mens andelen eldre i institusjon i alderen 80-84 år er litt under 10 prosent, stiger den kraftig i aldersgruppen 85-89 år. Andelen gjør enda et kraftig hopp i forhold til gruppen som er over 90 år. Slik sett kan tilbudet om en institusjonsplass i første rekke ses som et tilbud til de aller eldste og ofte mest pleietrengende.

Kvinner over 80 år utgjør mer enn halvparten av alle institusjonsbeboere uansett hvilken type institusjon man betrakter. Den høyeste kvinneandelen finner vi i aldershjemmene, der kvinner over 80 år utgjør nærmere 63 prosent av alle beboere.

Tall fra kommunene som bruker GERIX, viser at det blant institusjonsbeboerne over 67 år i gjennomsnitt er 56 prosent som er nokså hjelpetrengende eller svært hjelpetrengende, bare 9 prosent er mye selvhjulpne. Det er bare mindre forskjeller

i hjelpebehov mellom mannlige og kvinnelige beboere uansett aldersgruppe.

De fleste som bor i aldersinstitusjoner er over 80 år. Den største gruppen, tallmessig, er de som er i alderen 85-89 år. Sett i forhold til andelen i befolkningen er det imidlertid gruppen over 90 år som i sterk grad havner i aldersinstitusjon. De som bor i institusjon, er gjennomgående eldre enn de som mottar hjelp hjemme. Gitt den sammensetningen vi i dag har av institusjoner med en stadig økende andel av sykehjem med relativt høye adgangskriterier, vil en kanskje kunne regne med at den gjennomsnittlige beboer i dag er sykere enn for ti år siden. Det hevdes også at dette er et problem for de institusjoner som ikke er tilpasset mennesker med stort behov for pleie.

I alle aldersgruppene er det færre som bor i aldersinstitusjon i dag enn for noen år siden. Dette antas i første rekke å ha sammenheng med nedbyggingen av institusjonsplasser og utbyggingen av tilpassede boliger i løpet av 1990-årene.

5. Boforhold og nærmiljø. Vold og utrygghet

5.1. Boligstandard

De fleste i Norge bor i småhus, det vil si enebolig, våningshus, rekkehus, vertikal- eller horisontaldelt tomannsbolig. Dette gjelder i stor grad også eldre som bor i privat hushold. Bare blant de som er 80 år eller eldre, er det under 80 prosent som bor i småhus. Det er nå svært få (under 0,5 prosent) som bor i bolig uten bad og WC, og eldre er ikke dårligere stilt enn andre aldersgrupper. På dette området har det skjedd en klar forbedring de siste ti årene: I 1987 bodde 6-7 prosent av de eldre i alderen 67-79 år i bolig uten

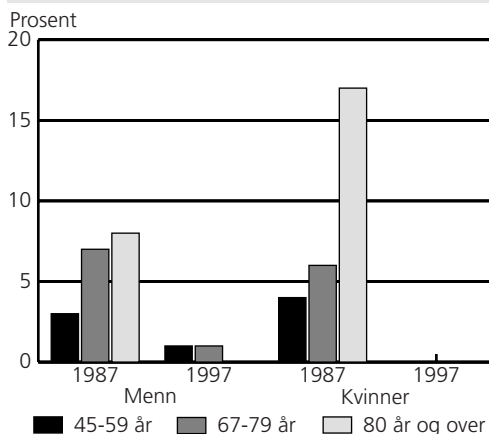
bad og WC, og blant kvinner 80 år og over bodde hele 17 prosent i bolig med så dårlig standard.

Boligstandarden for eldre har økt også på den måten at det nå er rundt 80 prosent av dem som bor svært romslig, mens det for ti år siden var knapt 60 prosent som bodde svært romslig. Å bo svært romslig betyr her at en enslig disponerer tre rom alene, eller at det i hushold med to eller flere personer er minst to rom pr. person.

En romslig bolig med rimelig standard kan likevel være lite egnet for eldre når helse og førlighet blir dårligere. Svært få boliger (6 prosent) tilfredsstillt Husbankens krav til livsløpsstandard, som er satt opp med tanke på at den skal være egnet for rullestolbrukere og andre bevegelseshemmede. Blant eldre er det litt flere som har bolig med livsløpsstandard, og blant eldre over 80 år har 11 prosent en bolig som tilfredsstillt disse kravene (Gulbrandsen 1999).

I levekårsundersøkelsen i 1997 ble alle over 50 år spurt om de mente boligen deres ville være egnet for dem når de ble eldre. Flertallet mente at boligen var godt egnet eller delvis egnet når de ble eldre, mens vi så at svært få hadde bolig med livsløpsstandard. Denne tilsynelatende

Figur 5.1. Andel som bodde i bolig uten bad og WC. Kvinner og menn i ulike aldersgrupper. 1987 og 1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Boks 5.1. Husbankens krav til livsløpsstandard

Dimensjoneringsgrunnlaget er minimumsmål som beskriver rullestolbrukeres krav til plass ved forflytning, aktivitet og arbeidsoperasjoner. Dette sammen med *minstestandardens* krav til det enkelte stedet/rommet i og utenfor boligen, utgjør Husbankens krav til livsløpsboliger.

Snuarealet skal gi rullestolen mulighet til å dreie 360 grader, og må være på *140 cm ganger 140 cm*.

Passasjer skal ha fri åpning på minst 80 cm.

Dører skal ha *utvendig karmbredde på minimum 89 cm*. Ytterdører inklusive dører til terrasse/balkong skal ha *utvendig karmbredde på minimum 99 cm*. For å kunne betjene slagdører må det være *minst 50 cm fri sideplass* ved låskant på hengselside og *30 cm på karmside*, målt fra lysåpning.

Terskler/nivåforskjell skal *maksimum være 2,5 cm*.

Atkomst fra offentlig vei eller kjørbær vei og biloppstillingsplass til boligens inngangsdør, skal være *trinnfri*. Avstanden til inngangsdør kan være inntil 100 m, høydeforskjellen maksimum 5 m og stigningen ikke brattere enn 1:12.

For eneboliger, rekkehus og andre boliger med egen inngang fra bakkeplan, kan utførelsen av trinnfri atkomst fra terreng til inngangsdøren utsettes hvis høydeforskjellen mellom hus og terreng *ikke er mer enn 30 cm*.

Boligens inngangsplan skal inneholde *entré, stue, kjøkken, bad, oppbevaringsplass, atkomst til uteplass og minst ett soverom*.

Entré, stue, kjøkken, soverom og bad/vaskerom skal ha snuplass for rullestol. Klosett skal ha *fri sideplass på 80 cm* på den ene siden og *20 cm* på den andre. Atkomst til uteplass skal være trinnfri.

Det stilles også krav til heis, til biloppstillingsplass og garasje.

Kilde: Husbankens "blåbok" 1998, som gjengitt i Gulbrandsen 1999.

Tabell 5.1. **Forekomst av egenskaper ved boligen som er til hinder for bruk av rullestol i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent**

	50-64 år	65-79 år	80 år og over
Har minst to plan og ikke alle viktige rom på samme plan	40	41	25
Bor i blokk og må gå trapp	6	5	8
Minst fire trinn utenfor boligen	32	40	27
Har terskel over 25 mm	82	77	72
Har smal(e) dør(er)	33	34	33
Har smal gang/korridor/vindfang	41	38	32
Badet er uegnet for rullestol	65	63	52
WC er uegnet for rullestol	66	62	57
Kjøkken er uegnet for rullestol	28	28	30
Gang/entré/vindfang uegnet for rullestol	38	38	34
Soverom uegnet for rullestol	40	39	37
Boligen for liten	2	5	17
Har minst én av manglene	96	93	89

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997, bearbeidet av Ole Gulbrandsen ved Norges byggforskingsinstitutt.

uoverensstemmelsen skyldes trolig at de færreste opplever det som viktig i hverdagslivet at tersklene er 25 mm eller lavere, eller at alle dørene er brede nok til at de kan passeres med rullestol og så videre.

Et mer beskjedent krav til at en bolig skal være egnet for eldre, er kanskje at boligen har alle viktige rom på ett plan (kjøkken, bad, WC, soverom, oppholdsrom), slik at en slipper å forsere trapper når en først er inne i boligen. 62 prosent av alle boliger tilfredsstilte dette kravet i 1997, og 58 prosent av befolkningen bodde i en slik bolig. Det var små forskjeller mellom aldersgruppene opp til og med 79 år. Blant eldre 80 år og over var det imidlertid hele 75 prosent som hadde alle viktige rom på ett plan.

5.2. Støy og forurensning

Omkring 15 prosent av alle eldre er plaget av støy fra gate eller vei når de oppholder seg inne i egen bolig. Heller ikke her er det nevneverdig forskjell på eldre og middelaldrende, men det kan se ut til at kvinner er litt mer plaget av støy enn menn. Det samme gjelder forurensninger fra trafikk, industri og liknende ved boligen. Litt flere er plaget av forurensning enn av støy, men det er liten forskjell mellom eldre og middelaldrende. Eldre er verken mer eller mindre plaget av foru-

rensning og støy i og ved boligen i dag enn de var for ti år siden.

I 1995 oppgav 5 prosent av alle eldre at de opplevde kriminalitet eller hærverk i nabolaget som et problem. Dette er omtrent samme andel som i andre aldersgrupper.

5.3. Vold og utrygghet i nærmiljøet

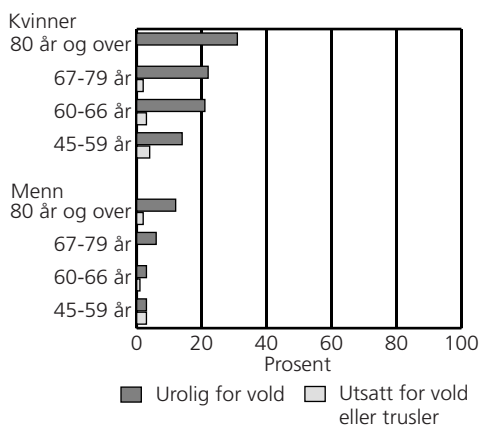
Både eldre og middelaldrende opplever sjeldnere å bli utsatt for vold og trusler enn yngre mennesker. Eldre menn og kvinner har i omtrent samme grad vært utsatt for vold. 4 prosent av middelaldrende kvinner oppgav at de hadde vært utsatt for vold eller trusler siste år da de ble spurt i forbindelse med levekårsundersøkelsen i 1997. Ikke i noen andre grupper av middelaldrende og eldre menn og kvinner hadde mer enn 3 prosent vært utsatt for vold. Det var imidlertid langt flere kvinner enn menn som sa de var urolige for å bli utsatt for vold, både blant middelaldrende og eldre. Både blant menn og kvinner var det flere som var urolige for vold blant de eldste eldre (over 80 år) enn blant de middelaldrende og unge eldre. Særlig blant de eldste kvinnene er det stor avstand mellom hvor urolige de er for vold og hvor stor andel som faktisk har vært utsatt for vold. Blant kvinner over 80 år var 31 prosent urolige for vold, mens ingen hadde vært utsatt

Tabell 5.2. Andel som er plaget av støy fra gate eller vei inne i boligen, eller av forurensninger fra trafikk, industri o.l. ved boligen. Kvinner og menn i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent

Andel som er utsatt for	45-59 år	60-66 år	67-79 år	80 år og over
Menn				
Støy fra gate eller vei i boligen	11	14	16	11
Forurensning fra trafikk, industri o.l. ved boligen .	18	20	15	15
Kvinner				
Støy fra gate eller vei i boligen	16	16	16	19
Forurensning fra trafikk, industri o.l. ved boligen .	23	26	21	24

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997. Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.2. **Utsatthet og uro for vold og trusler. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1997. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997. Statistisk sentralbyrå.

for vold eller trusler. En forklaring på dette er at de eldste kvinnene i liten grad ferdes ute, og derfor danner seg et inntrykk av risikoen for vold bare gjennom oppslag i media. En overdreven frykt får dem kanskje til å avstå fra å gå ut, og dermed får de ingen førstehånds erfaring for at det faktisk stort sett er trygt å ferdes ute der de bor.

Eldre og middelaldrende som bor i Oslo, er mer utsatt for vold og trusler enn de som bor i andre deler av landet. Mens 5 prosent av alle eldre i Oslo oppgav at de hadde vært utsatt, var andelen blant eldre i resten av landet nær null. Eldre i Oslo er ikke mer urolige for vold enn eldre i andre norske storbyer, henholdsvis 27 og 29 prosent er urolige. Det er imidlertid flere eldre som er engstelige for vold i Oslo og andre storbyer enn det er i andre sentrale og perifere kommuner, der henholdsvis 15 og 9 prosent er urolige.

Det er ikke flere middelaldrende og eldre som har vært utsatt for vold, eller som er

uroelige for å bli utsatt for vold eller trusler når en går ute på bostedet i dag enn for ti år siden.

Vold og trusler om vold, og i hvert fall den tilfeldige gatevolden, forekommer heldigvis sjelden. Tyveri og hærverk er langt mer utbredt. Også dette skaper frykt blant mange. Eldre er mindre utsatt for tyveri og skadeverk enn middelaldrende. Som for vold er det flere som er urolige for tyveri og skadeverk enn som har vært utsatt for dette. Av de middelaldrende hadde 12-13 prosent vært utsatt for tyveri eller skadeverk siste år da de ble intervjuet i forbindelse med levekårsundersøkelsen i 1997, blant de eldre var det 7-8 prosent. Også frykten for tyveri og skadeverk er større blant kvinner enn blant menn i alle aldersgrupper, men forskjellen på menn og kvinner er ikke like stor som når det gjelder frykt for vold.

6. Aktivitet og deltakelse

6.1. Tidsbruk – hovedaktiviteter

Eldre bruker mindre tid til inntektsarbeid og mer til fritid enn middelaldrende. Statistisk sentralbyrås tidsnyttingsundersøkelser viser at eldre i 1990-1991 brukte 38 minutter til inntektsgivende arbeid, mens middelaldrende brukte 4 timer til inntektsgivende arbeid på en gjennomsnittsdag. Det vil si at eldre bruker 3 timer og 23 minutter mindre enn middelaldrende. Forskjellen skyldes først og fremst at svært få over pensjonsalderen er i inntektsgivende arbeid.

Eldre brukte 40 minutter mer på husholdsarbeid, 1 time og 3 minutter mer på personlige behov (som blant annet omfat-

ter søvn og måltider), og 1 time og 42 minutter mer på fritid enn middelaldrende.

Det er små forskjeller i tidsbruk for menn og kvinner blant eldre, selv om menn bruker om lag 1/2 time mer på inntektsgivende arbeid, og kvinner bruker vel 1 time mer på husholdsarbeid. Dette gir eldre menn nesten 1/2 time mer fritid enn eldre kvinner.

Tabell 6.1. Tid brukt til ulike aktiviteter en gjennomsnittsdag. 1990-1991. Timer og minutter

Hovedaktivitet	Eldre 67-79 år	Middelaldrende 45-66 år
I alt	24.00	24.00
Inntektsgivende arbeid,		
arbeidsreiser	0.38	4.01
Husholdsarbeid	4.11	3.31
Utdanning	0.00	0.07
Personlige behov	11.10	10.07
Fritid	7.50	6.08
Annet, uoppgitt	0.11	0.05

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.1. Tid brukt til ulike hovedaktiviteter. Eldre og middelaldrende. 1990-1991. Timer og minutter pr. døgn

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Boks 6.1. Tidsnyttingsundersøkelsene

I tidsnyttingsundersøkelsene fører deltakerne dagbok over alle sine gjøremål i løpet av to døgn. I dagboken skal de notere hovedaktivitet og biaktivitet for hvert kvarter. Her har vi bare sett på hovedaktiviteter. Utvalget av personer blir fordelt over hele året og på alle dager i uken, slik at sesongvariasjoner i aktiviteten og ulikhet i tidsbruk på hverdager og helligdager skal dekkes.

Aktivitetene er gruppert på tre nivå, et grovt nivå med seks kategorier, et mellomnivå med 19 kategorier og et fint nivå med 91 kategorier. Her har vi stort sett bare brukt de to groveste. For en fullstendig oversikt, se publikasjonen "Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90" (Statistisk sentralbyrå 1992).

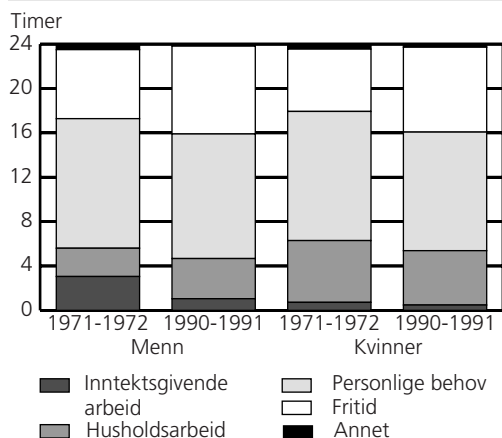
Statistisk sentralbyrås tidsnyttingsundersøkelser ble gjennomført i 1971-1972, 1980-1981 og i 1990-1991. Nettoutvalget er på om lag 3 000 personer. En ny undersøkelse er planlagt i 2000. I de to første undersøkelsene var utvalget avgrenset til personer 16-74 år, i den hittil siste bestod utvalget av personer 16-79 år. Det finnes dermed ingen opplysninger om eldre som er 80 år eller over. Ved sammenlikning over tid har vi brukt opplysninger om eldre 67-74 år. Når vi bare ser på 1990-1991 gjelder opplysningene om eldre som hovedregel gruppen 67-79 år. Innenfor ressursrammen for arbeidet med denne boken har det ikke vært mulig å foreta nye tabellkjøringer på data fra tidsnyttingsundersøkelsene. Derfor har vi i en del tilfelle vært henvist til å bruke avgrensningen 67-74 år også for en del 1991-tall. Dette er spesifisert i de enkelte tabeller og figurer. Gruppen middelaldrende består her av personer i alderen 45-66 år. Tallene er hentet fra publikasjonen nevnt ovenfor (Statistisk sentralbyrå 1992).

Forskjellene mellom menn og kvinner er mye større blant middelaldrende: Menn bruker 2 timer mer på inntektsgivende arbeid, og kvinner bruker 1 time og 20 minutter mer på husholdsarbeid. Middelaldrende menn og kvinner bruker omtrent like mye tid på fritidsaktiviteter.

Eldre bruker mindre tid til inntektsgivende arbeid og mer på fritidsaktiviteter enn for 20-30 år siden. Tiden brukt til inntektsgivende arbeid har gått ned med om lag 1 time fra 1971 til 1991. Eldre under ett bruker omtrent like mye tid som før på husholdsarbeid, men her har utviklingen vært ulik for menn og kvinner: Mens eldre menn i 1991 brukte 1 time mer til husholdsarbeid enn i 1971, har kvinner redusert tiden brukt til husholdsarbeid med om lag 40 minutter. Eldre av begge kjønn brukte 40 minutter mindre på personlige behov i 1991 enn i 1971.

Eldre under ett brukte nesten 2 timer mer på fritidsaktiviteter i 1991 enn i 1971. Middelaldrende har ikke hatt så store endringer i sin tidsbruk. Aldersgruppen 45-66 år brukte omtrent like mye tid på inntektsgivende arbeid i 1991 som i 1971, de brukte 45 minutter mindre på husholdsarbeid, 25 minutter mindre til personlige behov og vel 1 time mer til fritid.

Figur 6.2. Eldre menns og kvinners tidsbruk. 1971-1972 og 1990-1991. Timer og minutter

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Det er særlig eldre menn som har hatt nedgang i tid brukt til inntektsgivende arbeid – den er redusert med 2 timer fra 1971 til 1991. Samtidig har som nevnt eldre menns tid brukt til husholdsarbeid økt med ca. 1 time, og fritiden har økt med 1 time og 42 minutter.

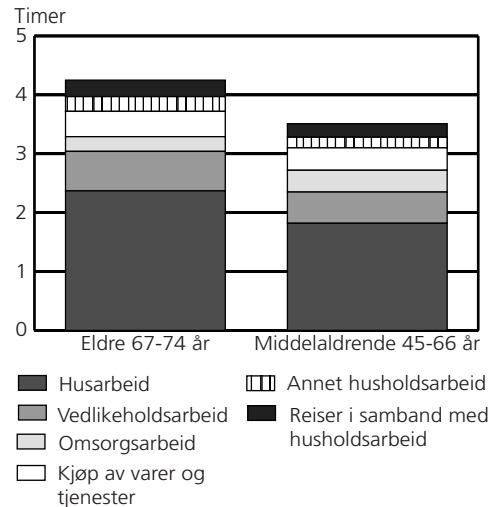
Blant eldre kvinner har nedgangen i tid brukt til inntektsgivende arbeid vært mindre enn for menn (fra 43 minutter i 1971 til 29 minutter i 1991), og fra 1980 til 1990 var det en liten økning i eldre kvinners tid brukt til inntektsgivende arbeid. Etter hvert som nye kull av kvinner med sterkere yrkestilknytning trer inn i de eldres rekker, må vi forvente en ytterligere økning i tid brukt til inntektsgivende arbeid blant eldre kvinner. Den planlagte tidsnyttingsundersøkelsen i 2000 vil trolig vise en slik utvikling. Eldre kvinner har som nevnt redusert tiden brukt til husholdsarbeid med 40 minutter. Tid brukt til personlige behov er redusert med nesten 1 time. Fritiden har økt med vel 2 timer for eldre kvinner.

6.2. Arbeid

Inntektsgivende arbeid

De aller fleste har sluttet med inntektsgivende arbeid ved fylte 67 år. Om lag 10 prosent av aldersgruppen 67-79 år oppgav at de vanligvis utførte minst 1 times inntektsgivende arbeid pr. uke ved levekårsundersøkelsen i 1997. Litt flere menn enn kvinner var yrkesaktive – 12 mot 8 prosent. Blant eldre over 80 år var det bare 2 personer (1 prosent) som oppgav at de var yrkesaktive. Blant unge eldre, de som er 60-66 år, er det fortsatt et flertall som er i inntektsgivende arbeid. I 1997 gjaldt dette 59 prosent av mennene og 50 prosent av kvinnene i denne aldersgruppen. (Men som vist i kapittel 7 var det bare i overkant av 40 prosent som vurderte inntektsgivende arbeid som sin

Figur 6.3. Tid brukt til husholdsarbeid i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag. 1990-1991. Timer og minutter

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

hovedaktivitet.) Middelaldrende har høyere yrkesaktivitet enn både eldre og yngre aldersgrupper. I aldersgruppen 45-59 år oppgav hele 92 prosent av mennene og 81 prosent av kvinnene at de utførte inntektsgivende arbeid av minst 1 times varighet.

Husholdsarbeid

Alt i alt bruker eldre 45 minutter mer pr. dag til husholdsarbeid enn middelaldrende. Husholdsarbeid omfatter ikke bare vanlig husarbeid, men også vedlikeholdsarbeid med hus, hage og eiendeler, omsorgsarbeid, innkjøp og reiser i forbindelse med husholdsarbeid. Eldre 67-74 år bruker mer tid enn middelaldrende til alle disse aktivitetene bortsett fra omsorgsarbeid, der de bruker litt mindre tid. I motsetning til yngre aldersgrupper bruker både middelaldrende og eldre det meste av tiden til omsorgsarbeid på hjelp til andre hushold, mens de yngre bruker mesteparten av tiden til omsorgsarbeid på å hjelpe personer i eget hushold. Det er

særlig stor forskjell på eldre og middelaldrende i hvor mye tid de bruker på vanlig husarbeid. Eldre bruker 1/2 time mer pr. dag til husarbeid enn middelaldrende.

For eldre menn er det særlig det daglige husarbeidet de bruker mer tid på enn middelaldrende. Til sammen bruker de 23 minutter mer pr. dag til matlaging, oppvask, rydding og rengjøring. De bruker også hele 14 minutter mer pr. dag til stell av hage og tomt, og 8 minutter mer pr. dag til fyring, vedhugging og vannhenting. Også eldre kvinner bruker mer tid på daglig husarbeid enn sine yngre medøstre. Forskjellen er på vel 1/2 time pr. dag. Eldre kvinner bruker litt mindre tid enn middelaldrende på vedlikeholdsarbeid og 11 minutter mindre på omsorgsarbeid.

Det er som nevnt liten endring i samlet tid brukt til husholdsarbeid for eldre 67-74 år. Tid brukt til husarbeid har gått ned fra nesten 3 timer pr. dag til 2 timer og 20 minutter. Alle andre delaktiviteter (vedlikehold, omsorg, innkjøp og reiser i forbindelse med husholdsarbeid) blir det brukt litt mer tid på i 1991 enn i 1971. Det er eldre kvinner som står for den reduserte bruken av tid til husarbeid – eldre menn bruker faktisk mer tid på husarbeid i 1991 enn i 1971. Økningen i eldre menns bruk av tid til vedlikeholdsarbeid var større enn økningen i tid brukt til husarbeid – tid til vedlikeholdsarbeid økte fra vel 1/2 time til nesten 1 time, mens tid til husarbeid bare økte med drøyt 10 minutter.

6.3. Utdanning, voksenopplæring, kurs

Tallene fra tidsnyttingsundersøkelsene viser at eldre bruker svært lite tid til organiserte utdanningsaktivitet. Det finnes lite av alternative datakilder for å belyse Eldres kursaktivitet. Statistikken

over studieforbundenes opplæringsvirksomhet har noen tall for deltakere i ulike aldersgrupper, men aldersinndelingen er dessverre nokså grov. Derfor er det bare mulig å se på kursaktivitet for alle over 60 år, sammenliknet med middelaldrende og yngre.

Blant dem som deltar på kurs, er kvinnene i flertall i *alle* aldersgruppene. Når vi ser på hvor stor andel av en gruppe i befolkningen som går på kurs, er deltakerandelen også større blant kvinner enn blant menn i alle aldersgruppene opp til 60 år. I aldersgruppen 60 år og eldre er det imidlertid ikke noen større deltakerandel blant kvinner enn blant menn. Det kan derfor se ut til at kvinner reduserer denne typen aktivitet mer enn menn når de blir eldre. Deltakerandelen er høyere blant middelaldrende (50-59 år) enn blant eldre for begge kjønn.

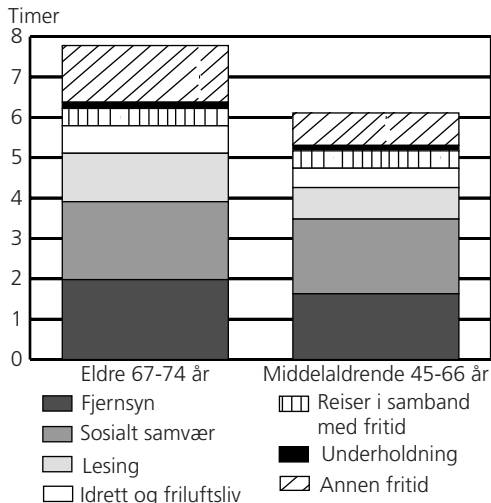
Eldre kursdeltakere skiller seg lite fra andre aldersgrupper med hensyn til hvilke emner de studerer. Både blant menn og kvinner over 60 år, og i andre aldersgrupper, er det estetiske fag og håndverksfag som trekker flest kursdeltakere. Blant kvinner er det humanistiske fag, tros- og livssynsfag som er nummer to i popularitet. Blant menn er det derimot organisasjons- og ledelsesfag som kommer på andreplass. Andre fag der flertallet av kursdeltakerne er menn er naturbruk, økologi- og miljøvern fag, økonomi og edb-fag, samferdsels- og kommunikasjonsfag og realfag og tekniske fag. Kvinner er i flertall i språkfag, samfunnsfag og helse- og sosialfag (Statistisk sentralbyrå 1999).

6.4. Fritid og ferie

Fritid

Utviklingen de siste 20-30 årene har gitt eldre mer fritid. Eldre menn har fått mer

Figur 6.4. Tid brukt til fritidsaktiviteter i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag, 1990-1991. Timer og minutter

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

fritid fordi de bruker mindre tid til inntektsgivende arbeid enn tidligere, mens eldre kvinner har fått frigitt tid fordi de bruker mindre tid enn før på husholdsarbeid. Hva brukes så den økte fritiden til?

Eldre 67-74 år bruker vel 1 1/2 time mer til fritidsaktiviteter enn middelaldrende. Forskjellen er størst for aktiviteter i gruppen "andre fritidsaktiviteter", som er en samlegruppe som omfatter møtevirksomhet, hobbyvirksomhet, lytting til radio eller musikk på plate eller annet medium, avslapping og annen fritid. Til slike aktiviteter bruker eldre gjennomsnittlig 1 time og 24 minutter pr. dag, mens de middelaldrende bruker 48 minutter. Mesteparten av forskjellen skyldes at eldre bruker mer tid til radiolytting enn de middelaldrende. Eldre bruker også 20-25 minutter mer tid til hver av aktivitetene lesing og fjernsynsning enn de middelaldrende, og litt mer til idrett og friluftsliv. Størst delen av denne siste forskjellen skyldes at eldre

Tabell 6.2. Endring i tid (minutter) brukt til utvalgte delaktiviteter under fritid for eldre menn og kvinner fra 1971 til 1991. Minutter

Aktivitet	I alt	Menn	Kvinner
Fjernsynsning	+43	+45	+39
Idrett og friluftsliv	+21	+25	+14
Sosialt samvær	+19	+26	+13
Lesing	+7	-3	+14
Annen fritid	+4	-17	+26
Reiser i forbindelse med fritid	+14	+18	+10

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

bruker mer tid på spaserturer enn de middelaldrende. Det er liten eller ingen forskjell i tid brukt til underholdning, sosialt samvær og fritidsreiser. Eldre bruker mer tid på avislesing og lesing av bøker, mens det er mindre forskjell i tid brukt til lesing av ukeblader og tidsskrifter.

Fjernsynsning er den fritidsaktiviteten som har økt mest blant eldre fra 1971 til 1991, se tabell.

Disse tallene fra tidsnyttingsundersøkelsene viser tid brukt til hovedaktivitet. Radiolytting er ofte en biaktivitet, noe som man gjør mens man for eksempel reiser eller driver med husholdsarbeid. Tidsnyttingsundersøkelsene er derfor ikke noen helt god kilde til data om radiolytting. Tidsnyttingsundersøkelsen 1990-91 viser imidlertid at eldre (som her er gruppen 67-79 år) brukte langt mer tid på radiolytting som hovedaktivitet (38 minutter en gjennomsnittsdag) enn andre aldersgrupper (16 minutter for middelaldrende, 5 minutter for unge 16-24 år og 7 minutter for gruppen 25-44 år). Halvparten av alle eldre hørte på radio som hovedaktivitet på en gjennomsnittsdag, mens det for middelaldrende var 27 prosent og blant de unge 12 prosent som oppgav radiolytting som hovedaktivitet.

¹ Tall fra Levekårsundersøkelsen 1995.

Fysisk aktivitet¹

Med alderen blir det færre som går lengre turer i skog og mark, eller mosjonerer på andre måter. Både blant middelaldrende og blant eldre er det flere menn enn kvinner som går fotturer eller skiturer, mens det er omtrent like mange menn og kvinner som har mosjonert på annen måte eller drevet med idrett det siste året. Noen er aktive selv i høy alder: Om lag 40 prosent av mennene og 25 prosent av kvinnene over 80 år har enten gått en lengre tur eller mosjonert på annen måte i løpet av det siste året. Blant eldre i alderen 67-79 år hadde om lag 65 prosent av mennene og 55 prosent av kvinnene vært aktive på denne måten. Tilsvarende tall for de middelaldrende var om lag 85 prosent, både for menn og kvinner.

Kultur- og mediebruk²

Eldre deltar gjennomgående sjeldnere enn middelaldrende i kulturelle aktiviteter som å gå i teater eller opera, på kunstutstilling eller museum. Det er særlig blant kvinner at denne formen for aktivitet avtar med alderen. Mens over 40 prosent av middelaldrende kvinner hadde vært i teater eller opera siste år, var det mindre enn 10 prosent av kvinner over 80 år som hadde vært i teater eller opera. De tilsvarende tall for menn var 30 og 15 prosent.

Egenaktivitet i kor, orkester, korps eller spelemannslag er det få som deltar i, uavhengig av aldersgruppe: Både blant middelaldrende og eldre over og under 80 år er det mindre enn 10 prosent som er aktive på denne måten. Gudstjenester er en aktivitet som langt flere deltar i en eller flere ganger i løpet av året. Dette er også en aktivitet som er lite aldersavhengig, men flere kvinner enn menn deltar. Blant middelaldrende og eldre er det om

lag 45 prosent av mennene og 55 prosent av kvinnene som har deltatt i gudstjeneste siste år.

Menn låner bøker på biblioteket i omtrent like stor grad enten de er middelaldrende eller over 80 år: Om lag 25 prosent lånte en eller flere bøker på biblioteket. Kvinners kontakt med biblioteket ser ut til å avta sterkere med alderen: Mens nesten 40 prosent av middelaldrende kvinner lånte bøker på biblioteket, gjaldt dette bare om lag 15 prosent av kvinner som var 80 år eller eldre. De fleste eldre leser bøker på fritiden. Bare blant kvinner 80 år og eldre er det under halvparten som sier at de leser bøker. Mønsteret for boklesing er det samme som for mange andre kulturelle aktiviteter: Blant middelaldrende er kvinner mer aktive enn menn, men mens menn beholder det samme aktivitetsnivået i hver fall til de har passert 80 år, avtar aktiviteten for kvinner ganske kraftig med alderen. Det kan være helse-svikt, som i større grad rammer kvinner enn menn, som er årsaken til at kvinners aktivitet avtar sterkere med alderen enn menns. Redusert førlighet, syn og hørsel gjør at det blir vanskeligere å komme seg til og fra kulturarrangementer og -institusjoner. Deltakelse i kulturaktiviteter gir ikke det samme utbyttet som før når syn og hørsel blir svekket.

Eldre er klart mindre aktive enn middelaldrende i ulike former for underholdning: Under 10 prosent går på kino, og bare litt flere går på dans. Eldre menn er oftere tilskuere på idrettsarrangement enn eldre kvinner, men mens over halvparten av middelaldrende menn har vært tilskuer på idrettsarrangement siste år, gjelder dette bare 15-20 prosent av menn over pensjonsalderen. Besøk på kafeer eller restauranter er en aktivitet som svært mange

² Tall fra Levekårsundersøkelsen 1995.

deltar i. Først i aldersgruppen 80 år og over er det mer enn halvparten som ikke deltar i denne formen for aktivitet. Her er det liten forskjell på menn og kvinner.

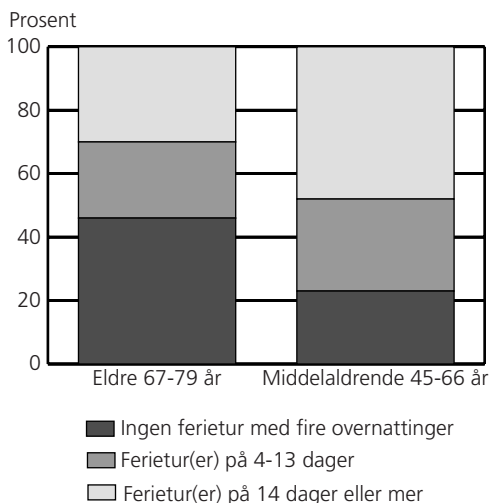
Ferie

I 1997 drog 55 prosent av eldre i alderen 67-79 år på en eller flere ferieturer. Som ferietur regnes opphold som inkluderer minst fire overnattinger, utenfor helårsboligen og med ferieformål. Blant de middelaldrende var det langt flere som drog på ferietur – 77 prosent. Forskjellen i gjennomsnittlig antall dager på ferie var ikke så stor. I gjennomsnitt tilbrakte eldre 13,2 dager på ferie, mens de middelaldrende var på ferie i 14,4 dager. Eldre som drar på ferie, bruker gjerne litt mer tid når de først drar. Derfor er eldre den gruppen som bruker flest dager når de først er på ferie – 24,2 mot 18,7 feriedager blant de middelaldrende.

Av eldre som har vært på ferietur er det færre som drar til utlandet enn blant de

middelaldrende. 8 prosent færre drar til andre nordiske land, og 7 prosent færre drar til utlandet ellers. Andelen av de som drar på ferie som har minst en ferietur i Norge, er omtrent den samme blant eldre og middelaldrende – i underkant av 70 prosent. Eldre drar sjeldnere på ferietur om vinteren, i påsken og om sommeren enn de middelaldrende, mens de drar omtrent like ofte på ferietur om høsten og i julen. Eldre ferierer i større grad enn middelaldrende på egen hytte, og de er den gruppen som i størst grad drar på ferietur i buss. Eldre som drar på ferietur er mindre aktive i ferien, det vil si de deltar sjeldnere i aktiviteter som bading, fisking og sightseeing sammenliknet med middelaldrende og yngre aldersgrupper. Her er det aktiviteter i sommerferien som er sammenliknet. Selv om eldre er mindre aktive enn yngre, er det 57 prosent som har vært på vandretur i naturen, 50 prosent som har besøkt kjente bygninger, 42 prosent som har vært på gallerier, museer eller utstillinger og 35 prosent som har vært på sightseeing på egenhånd.

Figur 6.5. Eldre og middelaldrende, etter antall dager på ferietur (med minst fire overnattinger). 1997. Prosent

Kilde: Ferieundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Det har ikke vært særlig endring i andelen av eldre som drar på ferie de siste ti årene, fra 57 prosent i 1986 til 55 prosent i 1997. Det har vært en økning i andelen av de eldres feriereiser som går til utlandet utenom Norden, mens andelen av de eldres ferieturer som foregår i Norge er blitt redusert. Det har ikke vært noen endring i når på året eldre drar på ferietur. Ferie på egen hytte ser ut til å ha blitt mindre populært, og utgjorde en mindre andel av eldres ferieturer i 1997 enn i 1993/1994. For middelaldrende har det ikke vært en tilsvarende utvikling. De ferierer på egen hytte i omtrent samme grad i 1997 som i 1993/1994, men fortsatt sjeldnere enn de eldre. Sammenliknet med 1993/1994 var det flere eldre som brukte fly og færre som brukte personbil på ferieturen i 1997. Dette er en utvikling

som også gjelder for middelaldrende og yngre. Bussturene har bevart stillingen fra 1993 til 1997 som en reisemåte som er mer populær blant eldre enn i noen andre aldersgrupper.

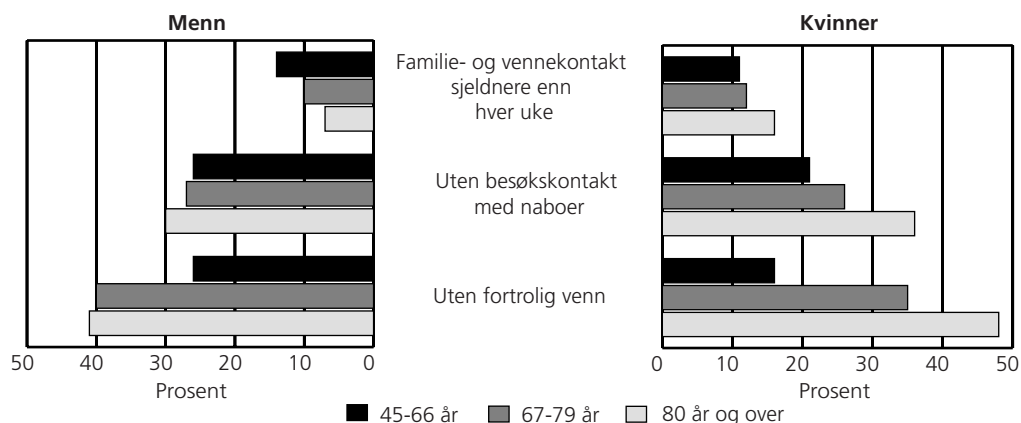
6.5. Sosial kontakt

Jo eldre man blir, jo større er sjansen for å oppleve at ektefelle og venner faller fra. Det er særlig eldre kvinner som blir igjen alene. Siden kvinner lever lenger enn menn, og dessuten oftest gifter seg med menn som er noen år eldre, er det langt færre kvinner enn menn som lever i ekteskap når de passerer pensjonsalderen. Som vist i kapittel 1 er flertallet av eldre menn fortsatt gift selv nå de har passert 80 år. Blant eldre kvinner over 80 år er det bare 15 prosent som er gift, og selv blant kvinner i alderen 70-79 år er det bare 42 prosent som er gift. Svært få av dagens eldre er samboere, men noen er det, og det er også noen som bor sammen med egne barn, eller som bor sammen med andre. Levekårsundersøkelsen i 1995 viste at nær 40 prosent av alle menn over

80 år og nesten 70 prosent av kvinnene i denne aldersgruppen bodde alene. Tilsvarende tall for aldersgruppen 67-79 år var 21 prosent for menn og 46 prosent for kvinner.

Selv om mange eldre bor alene, er det relativt få som ikke har kontakt med familie eller venner minst en gang i uken. Etter denne definisjonen er kvinner over 80 år mest sosialt isolerte. Av dem er det 16 prosent som har kontakt med familie og venner sjeldnere enn en gang i uken. Blant menn i denne aldersgruppen er bare 7 prosent isolerte. Blant eldre menn og kvinner mellom 67 og 79 år, er det henholdsvis 10 og 12 prosent som har kontakt med familie eller venner minst en gang i uken. Tilsvarende tall for middelaldrende menn er 14 prosent og for kvinner 11 prosent. Etter denne definisjonen er det små forskjeller mellom eldre og middelaldrende. Den forskjellen som er, går i retning av at kvinner blir litt mer isolerte jo eldre de blir, mens menn blir litt mindre isolerte med alderen.

Figur 6.6. Andel med lite sosial kontakt. 1995. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1995. Statistisk sentralbyrå.

De aller fleste eldre har dermed en viss sosial kontakt. Forholdsvis mange kjenner minst en av naboene så godt at de besøker dem av og til. Mellom 20 og 30 prosent av middelaldrende og eldre har ikke besøkskontakt med naboer. Blant eldre over 80 år er det noen flere som er uten besøkskontakt med naboer, og blant kvinner over 80 år er det 35 prosent som ikke besøker eller får besøk av naboer.

Det å ha en fortrolig venn er noe som blir vanskelig å opprettholde etter hvert som en blir eldre. Fortrolige venner har en gjerne ikke så mange av, og det er ikke lett å etablere like fortrolig vennskap med dem man blir kjent med senere i livet som med dem man har kjent fra barndoms- og ungdomstiden. Når den fortrolige vennen faller fra, vil en kanskje verken ønske eller klare å etablere nye venner. Kvinner i alle aldre har i større grad enn menn fortrolige venner, unntatt de som er over 80 år. I den aldersgruppen er det 48 prosent av kvinnene og 41 prosent av mennene som er uten en fortrolig venn.

Organisasjonsdeltakelse

I levekårsundersøkelsene blir deltakerne spurt om de er aktive i en rekke typer organisasjoner og lag – fra politiske parti til humanitære organisasjoner og religiøse foreninger, fagforeninger for yrkesaktive, musikkforeninger, kor eller liknende. Ganske mange er aktive i minst en type organisasjon, men aktiviteten synker noe med alderen, og særlig for menn. Nesten to tredjedeler av middelaldrende menn var aktive i organisasjon, lag eller forening. Under halvparten av eldre i aldersgruppene 60-66 og 67-79 år, og bare en tredjedel av menn over 80 år var aktive i organisasjoner. Det er særlig i fagforeninger og idrettslag at aktiviteten synker med alderen. Det er ikke mange som er aktive i politiske parti, men de som først er aktive, ser ut til å holde det gående til

langt over pensjonsalderen. Aktiviteten i religiøse foreninger er på topp blant pensjonistene, og særlig blant kvinner.

Å tolke opplysningene om befolkningen i ulike aldersgrupper som et uttrykk for en utvikling, kan være misvisende. Det er ikke sikkert at norske menn og kvinner blir mer religiøst aktive jo eldre de blir. Det finnes alternative tolkninger på at deltakelse i religiøse foreninger er større blant de eldste enn blant de middelaldrende: De eldste tilhører andre fødselskull, de er født i en annen periode og har gjort andre erfaringer. Når dagens middelaldrende blir eldre, er de kanskje like lite eller mindre aktive i religiøse organisasjoner som i dag.

Om man er enslig eller lever i et parforhold ser ikke ut til å ha noen betydning for om eldre er aktive i organisasjonslivet eller ikke. Heller ikke bostedets grad av sentralitet ser ut til å ha betydning. Utdanningsnivå har klar sammenheng med organisasjonsaktivitet for de middelaldrende, og en viss sammenheng for eldre under 80 år. De med høyt utdanningsnivå er mer aktive enn dem med utdanning på grunnskolenivå. For eldre over 80 år er det vel en tredjedel som er aktive i organisasjoner både blant dem med universitets-/høyskoleutdanning og dem med grunnskole.

7. Yrkesdeltakelse og trygdebruk i aldersgruppen 60-66 år

7.1. Innledning

Den alminnelige aldersgrense for de fleste stillinger i Norge er 70 år, men arbeidstakere har rett til å gå av med pensjon ved fylte 67 år. Da inntreer også rett til alders-

pensjon fra folketrygden. Inntil 1989 da Avtalefestet pensjon (AFP) ble innført for 66-åringene, hadde vi ingen egentlig førtidspensjonsordning, men det har over lenger tid vært en tendens i retning av at

Boks 7.1. Yrkesaktivitet og hovedsakelig virksomhet. Statistikkilde og definisjoner

Arbeidskraftundersøkelsene (AKU) er kvartalsvise intervjuundersøkelser av et utvalg på 24 000 personer i alderen 16-74 år. Personer i arbeidsstyrken består av sysselsatte og arbeidsledige. Denne gruppen betegnes som yrkesaktive. Som sysselsatte regnes personer med inntektsgivende arbeid og personer som er inne til førstegangsmilitær- eller siviltjeneste. Alle med avtalt arbeidstid mindre enn heltid regnes som deltidssysselsatte. Som arbeidsledige regnes personer uten inntektsgivende arbeid som har forsøkt å skaffe seg slikt arbeid de siste fire uker, og som er umiddelbart tilgjengelige på arbeidsmarkedet.

I AKU stilles det også spørsmål om hovedsakelig virksomhet:

Betrakter du deg hovedsakelig som:

- yrkesaktiv
- student eller skoleelev
- alderspensjonist
- førtidspensjonist/arbeidsufør
- hjemmearbeidende
- arbeidsledig
- vernepliktig
- annet

I denne analysen kombinerer vi svarene på ulike spørsmål, og grupperer alle som er i arbeidsstyrken i aktiviteten yrkesaktiv, uansett hva de har svart på spørsmålet om hovedsakelig virksomhet. De som er utenfor arbeidsstyrken fordeles på aktivitet etter svarene på hva de betrakter som sin hovedsakelige virksomhet. Vi har slått sammen gruppene førtidspensjonister/arbeidsuføre og alderspensjonister, og kaller denne gruppen pensjonist. Det er dermed tre aktuelle aktiviteter for de som er utenfor arbeidsstyrken; pensjonist, hjemmearbeidende og annet.

Fordelingen på hovedsakelig virksomhet av de som ikke er i arbeidsstyrken er preget av individuelle holdninger og oppfatninger, og to personer i samme faktiske situasjon kan gi forskjellig svar. Utvikling over tid kan være påvirket av endringer i holdninger til for eksempel det å være hjemmearbeidende.

stadig flere slutter i arbeid før oppnådd pensjonsalder. Noen yrker har spesielle aldersgrenser. Personer som av helsemessige årsaker ikke kan arbeide, har hatt rett til uførepensjon siden 1961. Det har også i lenger tid vært spesielle regler i arbeidsledighetstrygden som har gjort det mulig for arbeidstakere med noen år igjen til pensjonsalder å gå på arbeidsledighetstrygd fram til fylte 67 år. Etter at AFP-ordningen ble innført, har pensjonsalderen innenfor ordningen gradvis blitt senket til 62 år.

7.2. Yrkesaktivitet

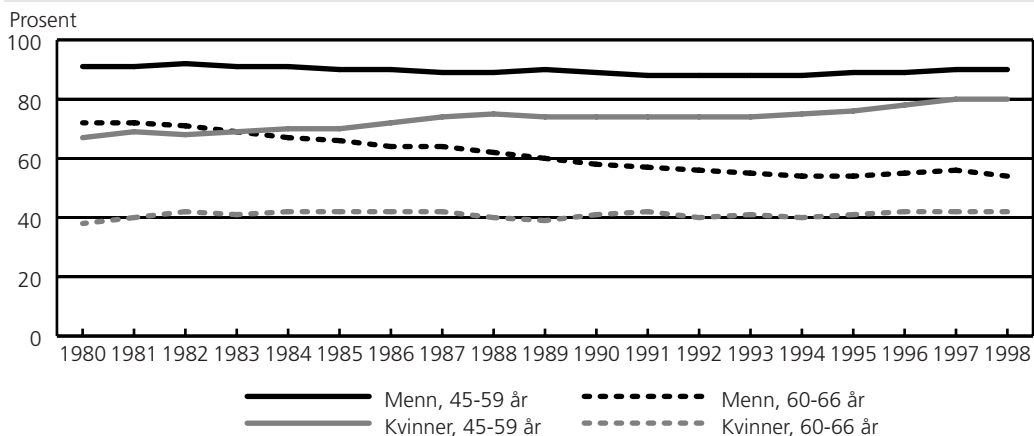
48 prosent av unge eldre (60-66 år) var yrkesaktive i 1998. 18 år tidligere var den tilsvarende andelen 54 prosent. Det har altså vært en stadig, men ikke så sterk nedgang i yrkesaktiviteten i denne aldersgruppen fra år til år. Nedgangen skyldes i sin helhet nedgang i yrkesaktiviteten blant menn. Kvinner har faktisk hatt en liten økning. Mens menn hadde nesten dobbelt så høy yrkesaktivitet som kvinner i 1980 med 72 mot 38 prosent, var forskjellen betydelig mindre i 1998 da mennene hadde en yrkesfrekvens på 54 mot kvinnenes 42 prosent. Selv om yrkesakti-

viteten målt som prosent av arbeidsstyrken viser en minskende forskjell mellom menn og kvinner, er det fortsatt store forskjeller i andelen som arbeider heltid. I 1998 arbeidet vel 55 prosent av de sysselsatte kvinnene i denne aldersgruppen kort eller lang deltid, mens den tilsvarende prosenten for menn var i underkant av 20.

Yrkesaktiviteten blant middelaldrende kvinner (45-59 år) var i 1998 om lag dobbelt så høy som for kvinner i aldersgruppen 60-66 år, mens forskjellen for menn var noe mindre. Også blant middelaldrende har forskjellen i yrkesaktivitet mellom menn og kvinner blitt mindre gjennom de to siste tiår, men her skyldes den minskende forskjellen at kvinner har økt sin yrkesaktivitet, mens den har vært stabil for menn.

Økningen i yrkesaktivitet blant kvinner motsvares til dels av en nedgang i andelen som oppgav hjemmearbeid som hovedsakelig virksomhet. Mens andelen hjemmearbeidende i 60-66-årsgruppen har gått ned fra 28 prosent i 1989 til 14 prosent i 1998, har den gått ned fra 13 til

Figur 7.1. Andel av befolkningen i arbeidsstyrken, etter alder og kjønn. 1980-1998. Prosent

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

6 prosent for aldersgruppen 40-59 år i samme periode. Den nedgangen vi har sett for aldersgruppen 40-59 år, vil isolert sett innebære at vi kan forvente ytterligere redusert andel hjemmearbeidende i gruppen 60-66 år i framtiden etter hvert som denne aldersgruppen passerer 60 år.

7.3. Bruk av trygdeordninger

Det er ikke mulig å gi noe detaljert bilde av bruken av trygdeordninger ved hjelp av AKU, se boks 7.1. Det er en svakhet at det ikke er mulig å vite om en person som er AFP-pensjonist anser seg som førtidspensjonist eller alderspensjonist eller eventuelt som hovedsakelig hjemmearbeidende eller annet. På samme måte er det heller ikke godt å vite hva en som har etterlattepensjon svarer. Det kan likevel være av interesse å se litt nærmere på de personer utenfor arbeidsstyrken som anser seg som hovedsakelig pensjonist.

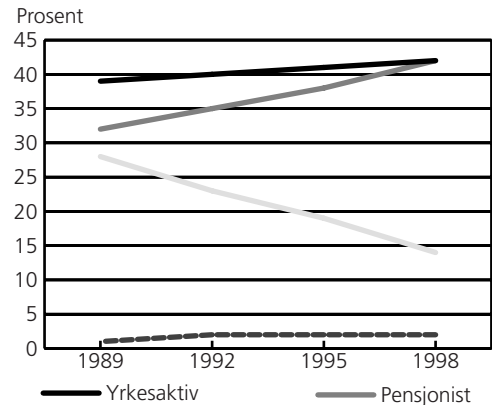
I 1998 var det noen flere menn enn kvinner i aldersgruppen 60-66 år som oppgav at de var pensjonister; 44 prosent av mennene og 42 prosent av kvinnene. Kvinner hadde en enda lavere andel pensjonister i forhold til menn i 1989. Forskjellen synes dermed å være i ferd

Tabell 7.1. Andel pensjonister, etter kjønn og alder. 1989-1998. Prosent

Alder	Kjønn	1989	1992	1995	1998
40-54 år					
Kvinner	7	8	9	9
Menn	5	6	6	6
55-59 år					
Kvinner	16	20	21	20
Menn	16	17	17	13
60-66 år					
Kvinner	32	35	38	42
Menn	38	41	44	44

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Figur 7.2. Kvinner i aldersgruppen 60-66 år, etter aktivitet. 1989-1998. Prosent

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

med å forsvinne. I aldersgruppen 55-59 år var det relativt flere kvinner enn menn som var pensjonert i 1998. Siden 1989 har det vært en liten nedgang i pensjonistandelen blant menn i denne aldersgruppen, mens det har vært en liten økning blant kvinner.

Utviklingen i andelen pensjonister blant kvinner må ses i sammenheng med økningen i yrkesaktivitet og nedgang i andelen hjemmearbeidende. Tidligere kan det av ulike grunner ha vært en del kvinner blant de hjemmearbeidende som i forhold til yrkesaktivitet ville ha vært arbeidsuføre. Blant annet er det grunn til å tro at yrkesaktive på 1990-tallet i større grad enn hjemmearbeidende på 1980-tallet vil søke uførepensjon for samme lidelse. Det er også slik at trygdereglene til en viss grad gjør at det er lettere å få uførepensjon hvis man er yrkesaktiv enn om man er hjemmearbeidende, selv om dette nok kan ha endret seg noe i de senere år. Etter hvert som de middelaldrende kvinnene blir eldre, har de i langt større grad enn tidligere kvinnegenerasjoner en yrkesaktiv periode bak seg. Dette kan innebære

at eldre kvinner i framtiden vil ha en høyere pensjonistandel enn dagens eldre kvinner har. Det er derfor mulig at pensjonistandelen blant kvinner i aldersgruppen 60-66 år i framtiden kan bli like høy eller høyere enn pensjonistandelen blant menn i samme aldersgruppe.

7.4. Forskjeller i yrkestilknytning og bruk av trygdeordninger

For å se nærmere på yrkestilknytning og bruk av trygdeordninger for unge eldre har vi brukt opplysninger fra Statistisk sentralbyrås System for persondata (SFP) om personer i aldersgruppen 60-66 år og deres status i forhold til arbeidsmarked og alternative inntektskilder, se boks 7.2. Vi har brukt følgende statuser: Sysselsatt, ufør, under attføring, helt ledig og annet.

For gruppen 60-66 år viser våre tall at det var en klar positiv sammenheng mellom utdanning og status som sysselsatt og tilsvarende en negativ sammenheng mellom utdanning og status som ufør på de to tidspunktene som vi har studert.

I 1997 var andelen unge eldre som var sysselsatt dobbelt så høy blant dem med universitets- og høyskoleutdanning som blant dem med grunnskole. Blant dem med videregående utdanning var sysselsettingsandelen en halv gang så høy som blant dem med grunnskole. Andelen uføre var nesten tre ganger så høy blant dem med grunnskole som blant dem med universitets- og høyskoleutdanning.

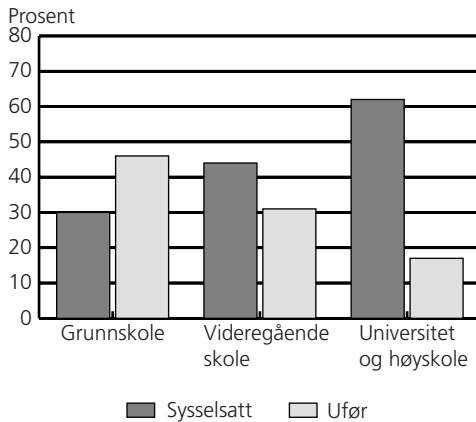
Boks. 7.2. Status i forhold til arbeidsmarkedet og inntektskilde. Statistikkilde og definisjoner

System for persondata (SFP) omfatter personer i alderen 16-74 år som er registrert bosatt i Norge pr. 1. november fra og med 1992. Materialet er basert på koblinger mellom ulike registre. Alle personene er tildelt en kode som angir status i forhold til yrkesaktivitet og inntektskilde pr. november hvert år. En person kan ha flere statuser på en gang. Hovedstatus blir bestemt gjennom en prioritering av de registrerte statuser. I det datamaterialet som er brukt i denne analysen er det i alt åtte hovedgrupper for status. Rekkefølgen angir den prioritering som er brukt:

1. Under attføring
2. Ufør
3. På arbeidsmarkedstiltak
4. Helt ledig
5. Sysselsatt
6. Under utdanning
7. Alderspensionist
8. Annet.

Denne måten å gruppere etter hovedstatus på innebærer for eksempel at alle som er under attføring får hovedstatus attføring uansett om de også er lønnstakere eller har andre stønader. På grunn av at attføring er høyere prioritert enn ufør i dette datamaterialet, vil gruppen uføre omfatte alle som har status som ufør unntatt de som eventuelt også er under attføring. Tilsvarende vil gruppen sysselsatte ikke omfatte personer som også mottar uførepensjon og så videre. Helt ledig omfatter i tillegg til arbeidsledige med og uten dagpenger også sykemeldte som ikke også har en annen status. Annet omfatter personer som ikke er registrert med noe aktivt forhold i noen av de registrene som inngår i SFP. Det omfatter blant annet hjemmевærende, personer som lever av kapitalinntekt og familiearbeidere. Personer som ikke har noe annet aktivt forhold enn Avtalefestet pensjon (AFP) finnes også i denne gruppen. Den prioriteringen som er valgt til dette datamaterialet er gjort ut fra en vurdering av hvilke statuser som det er mest problematisk å være i. Dette betyr at begrepene i dette materialet har et annet innhold enn i annen statistikk.

Figur 7.3. **Personer 60-66 år, etter status og utdanningsnivå. 1997. Prosent**

Kilde: System for persondata. Statistisk sentralbyrå.

Tilsvarende sammenheng fant vi for både kvinner og menn, men uføreandelene ligger noe over og sysselsettingsandelene noe under for kvinner sammenliknet med menn.

Det er samme tendens blant de middelaldrende (45-59 år) selv om sysselsettingsandelene her var høyere og uføreandelene lavere. Forskjellen mellom de med grunnskole og de med den høyeste utdanningen var imidlertid enda større i denne gruppen. I alt hadde de med grunnskole en uføreandel som var seks ganger så høy som de med utdanning på universitets- og høyskolenivå i denne aldersgruppen.

Blant eldre 67-74 år var sysselsettingsandelen i alt bare 7 prosent, mens det blant dem med universitets- og høyskoleutdanning var 12 prosent med status som sysselsatt.

Det var også betydelige forskjeller etter bostedsfylke. Sysselsettingsandelen var høyest og uføreandelen lavest i Akershus og Sogn og Fjordane. Begge disse fylkene hadde en sysselsettingsandel på 49 prosent, og uføreandelen var 26 prosent i

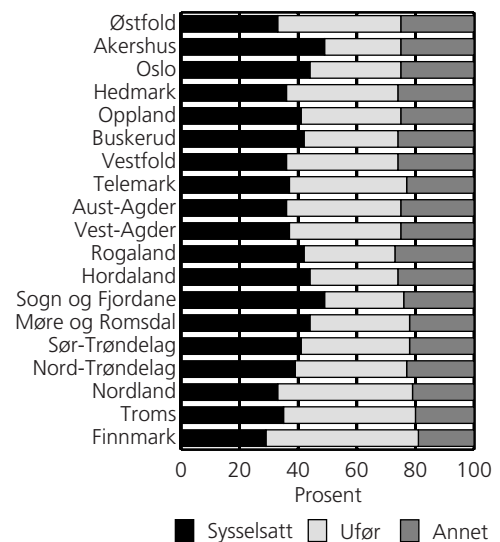
Akershus og 27 prosent i Sogn og Fjordane. Lavest sysselsettingsandel fant vi i Finnmark med 29 prosent. Der hadde de også den høyeste uføreandelen med 52 prosent. Andre fylker som har lav sysselsettings- og høy uføreandel er resten av fylkene i Nord-Norge og Østfold.

Også ekteskapelig status ser ut til å ha betydning for yrkesaktivitet og bruk av trygdeordninger blant de yngste eldre. Gifte menn hadde en sysselsettingsandel på 51 prosent, mens ugifte hadde 30 prosent. Skilte og separerte menn samt enkemenn lå mellom disse. For kvinner ser ekteskapelig status ut til å ha mindre betydning. Her hadde ugifte, skilte og separerte kvinner nesten like høy sysselsettingsandel som gifte kvinner.

Utvikling innenfor aldersgruppen 60-66 år

Overgangen fra yrkesaktivitet til bruk av trygdeordninger foregår i stigende grad fra relativt ung alder (Rikstrygdeverket

Figur 7.4. **Personer 60-66 år, etter status og bostedsfylke. 1997. Prosent**

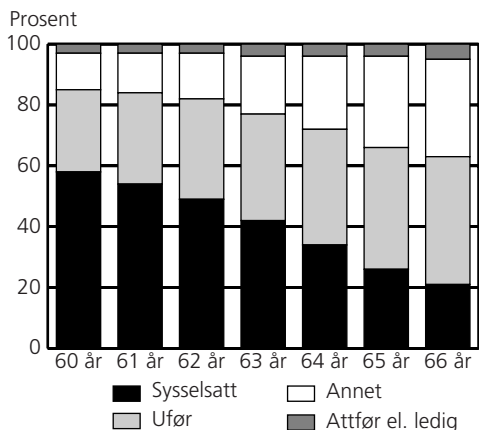
Kilde: System for persondata. Statistisk sentralbyrå.

1998), men det er særlig interessant å se litt nærmere på hva som skjer i 60-årsalderen.

Ut fra en fordeling etter status for de enkelte alderstrinn i denne gruppen kan det se ut som om det er en nokså jevn nedgang i andelen som har status sysselsatt fra alderstrinn til alderstrinn og en tilsvarende jevn økning i andelen som har status ufør. Mens 60-åringene i 1997 hadde en sysselsettingsandel på 58 prosent, hadde 66-åringene samme år en andel på 21 prosent. Tilsvarende var 27 prosent av 60-åringene og 42 prosent av 66-åringene uføre.

Ut fra 1997-data kan det se ut til at sysselsettingsandelen avtar mer fra 62 til 65 år enn på de øvrige alderstrinn. En tilsvarende oppstilling over sysselsettingsandelene i 1992 tyder på at den sterkeste nedgangen i sysselsettingen var fra 64 til 66 år. Tilsvarende finner vi at kategorien annet vokser litt sterkere fra 62 til 65 år i 1997 og fra 63 til 66 år i 1992. Dette avspeiler trolig utviklingen i AFP, men utslagene er ikke særlig store.

Figur 7.5. **Personer 60-66 år, etter status og alder. 1997. Prosent**

Kilde: System for persondata. Statistisk sentralbyrå.

Utviklingen ser ut til å være litt forskjellig for menn og kvinner. I 1997 hadde 60-årige menn 25 prosent lavere uføreandel enn 60-årige kvinner, mens forskjellen blant 66-åringene bare var på 5 prosent. Det kan altså se ut til at kvinner blir uførepensjonert på tidligere alderstrinn enn menn, men at andelen som ender opp som uførepensjonert før de går av med alderspensjon ikke er stort høyere.

Attføring er svært lite brukt for aldersgruppen 60-66 år, og arbeidsledighet ser ut til å være om lag som i andre aldersgrupper. Andelen med status helt ledig var 3 prosent blant 60-66-åringene, mens den var 2 prosent blant de middelaldrende i 1997. I 1992 var andelen på 3 prosent i begge aldersgruppene. Det var begge årene en stigende andel ledige etter alder innenfor aldersgruppen 60-66 år. I 1997 var andelen helt ledige om lag dobbelt så høy blant 66-åringene som blant 60-åringene.

Utviklingen på 1990-tallet

Det er små endringer i fordelingen på status fra 1992 til 1997, både totalt sett og etter kjønn, utdanning, bosted og sivilstand. Det var imidlertid en noe høyere sysselsettingsandel i 1997 enn i 1992 på alderstrinnene 60-63 år, mens den for de øvrige alderstrinnene var litt lavere. Uføreandelen var lavere i 1997 enn i 1992 for alle alderstrinnene både blant kvinner og menn. Høyere sysselsettingsandel og lavere uføreandel for 60-63-åringene i 1997 enn i 1992 kan være rimelig ut fra den bedringen i arbeidsmarkedet som fant sted i disse årene, mens lavere sysselsettingsandel uten tilsvarende høyere uføreandel for 65- og 66-åringene nok for en del kan tilskrives utviklingen i AFP-ordningen.

Det var relativt få som benyttet seg av AFP-ordningen fra starten i 1989, men i

Tabell 7.2. **Personer med status sysselsatt, etter kjønn og alder. 1992 og 1997. Prosent**

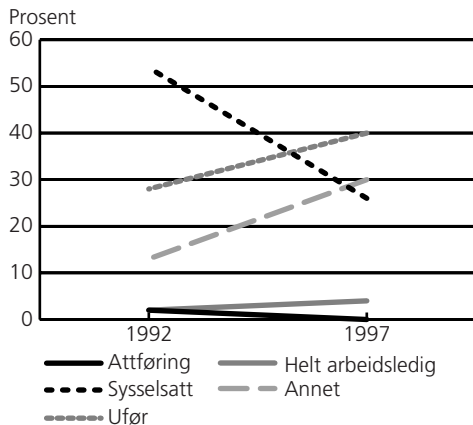
Alder	Menn		Kvinner	
	1992	1997	1992	1997
60 år	62	66	47	50
61 "	58	61	43	47
62 "	54	56	40	42
63 "	48	48	35	37
64 "	44	40	31	29
65 "	34	30	24	22
66 "	28	25	19	17

Kilde: System for persondata. Statistisk sentralbyrå.

1997 var det kommet opp i 14 000 personer. Det var om lag 4 prosent av 63-åringene og henholdsvis 8, 13 og 14 prosent av 64-, 65- og 66-åringene som hadde tatt ut AFP dette året (Rikstrygdeverket 1998).

Ved hjelp av datamaterialet i SFP kan vi sammenlikne fordelingen etter status for dem som var 60 og 61 år i 1992 med tilsvarende for dem som var 65 og 66 år i 1997. Dette er personer som ble født i 1932 og 1931, og vi kan dermed studere utviklingen for disse to fødselskullene over fem år. Resultatet bekrefter det

Figur 7.6. **Personer født 1932, etter status. 1992 og 1997. Prosent**

Kilde: System for persondata. Statistisk sentralbyrå.

bildet som tegnes når vi sammenlikner ulike aldersgrupper på samme tidspunkt.

Andelen av fødselskullet 1932 som var sysselsatt ble mer enn halvert i løpet av de fem årene fra 60 til 65 år, og uføreandelen økte med 12 prosentpoeng for fødselskullet fra 1932. Andelen som var registrert under annet ble også mer enn fordoblet. Det er liten grunn til å forvente overgang til kategorien annet for personer i denne aldersgruppen bortsett fra overgang fra yrkesaktivitet til AFP. Denne økningen kan derfor trolig reflektere utviklingen i bruk av AFP. For fødselskullet fra 1931 var nedgangen i sysselsetting fra 61 til 66 år enda noe sterkere, med en nedgang fra 50 prosent som 61-åringer til 20 prosent som 66-åringer.

Referanser

- Bowitz, E. og Å. Cappelen (1994): "Velferdsstatens økonomiske grunnlag" i Aksel Hatland, Stein Kuhnle og Tor Inge Romøren: *Den norske velferdsstaten*, Oslo, Ad Notam, Gyldendal, 1994.
- Eurostat (1998): Tall som forteller, Eurostat årbok - en hurtig oversikt. European Communities 1998.
- Gulbrandsen, Ole (1999): Fremdeles få boliger egnet for bevegelsehemmede, *Samfunnsspeilet* 1999, 2, Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, Ragni Hege (1993): "Uformell omsorg for eldre og funksjonshemmede" i *Sosialt utsyn* 1993, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, Ragni Hege (1995): *Funksjonsnivå og hjelpebehov blant brukere og ikke-brukere av pleie- og omsorgstjenestene i kommunene*, Notater 95/57, Statistisk sentralbyrå.
- Løwe, Torkil (1997): *Kommunenes bruk av omsorgslønn*, Rapport 2:1997, NOVA.
- Noack, T. og I. Texmon (1994): "Gamle kvinner i dag og i morgen: Familieerfaringer, ressurser og levekår" i *Nøkler til gamle kvinners velferd*, rapport nr. 5. Norsk gerontologisk institutt, 1994.
- Rikstrygdeverket (1998): *Trygdestatistisk årbok*. 1998.
- St meld nr 50: Handlingsplan for eldreomsorgen (1996-1997).
- Statistisk sentralbyrå (1992): *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*, NOS C 10.
- Statistisk sentralbyrå (1996): *Levekårsundersøkelsen 1995*, NOS C 301.
- Statistisk sentralbyrå (1997): *Framskrivning av folkemengden 1996-2050*, NOS C 414.
- Statistisk sentralbyrå (1997): *Nasjonalt regnskapsstatistikk 1978-1996. Produksjon, anvendelse og sysselsetting*, NOS C 426.
- Statistisk sentralbyrå (1998): *Sosialt utsyn*, Statistiske analyser 22, 1998.
- Statistisk sentralbyrå (1999): *Utdanningsstatistikk. Studieforbundenes opplæringsvirksomhet*, Ukens statistikk nr. 17/99.

Statistisk sentralbyrå (1999): Økonomiske analyser nr. 4/99.

Vigran, Åsne (1998): "Omsorg" i Sosialt utsyn, Statistiske analyser 22, Statistisk sentralbyrå.

De sist utgitte publikasjonene i serien *Statistiske analyser* *Recent publications in the series Statistical Analyses*

Merverdiavgift på 23 prosent kommer i tillegg til prisene i denne oversikten hvis ikke annet er oppgitt

- 12 O.F. Vaage (red.): Norsk mediebarometer 1995. 1996. 76s. 95 kr. ISBN 82-537-4271-1
- 13 O.F. Vaage: Kultur- og medievaner. Bruk av kulturtilbud og massemedier i første halvdel av 1990-årene. 1996. 144s. 150 kr. ISBN 82-537-4304-1
- 14 Inntekt, skatt og overføringer 1997. 1997. 172s. 170 kr. ISBN 82-537-4330-0
- 15 K-M. Roalsø: Ungdoms levekår i 1990-årene. 1997. 64s. 110 kr. ISBN 82-537-4358-0
- 16 Naturressurser og miljø 1997. 1997. 203s. 180 kr. ISBN 82-537-4393-9
- 17 Natural Resources and the Environment 1997. 1997. 216s. 220 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4394-7
- 18 O.F. Vaage (red.): Norsk mediebarometer 1996. 1997. 76s. 95 kr. ISBN 82-537-4395-5
- 19 T. Jørgensen (red.): Utdanning i Norge. 1997. 134s. 150 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4408-0
- 20 K. Vassenden (red.): Innvandrere i Norge. 1997. 269s. 240 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4412-9
- 21 Kriminalitet og rettsvesen. 3. utgave 1997. 1997. 69s. 120 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4414-5
- 22 Sosialt utsyn 1998. 1998. 245s. 255 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4497-8
- 23 Naturressurser og miljø 1998. 1998. 209s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4522-2
- 24 O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 1997. 1998. 80s. 135 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4528-1
- 25 O.F. Vaage: Norsk kulturbarometer 1997. 1998. 97s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4538-9
- 26 Natural Resources and the Environment 1998. 1998. 224s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4544-3
- 27 E. Lofthus (ed.): Immigrants in Norway. A summary of findings. 1998. 63s. 130 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4545-1
- 28 I. Aslaksen, E. Fjærli, J. Epland og E. Kirkpatrick: Inntekt, skatt og overføringer 1999. 1999. 115s. 170 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4593-1
- 29 Naturressurser og miljø 1999. 1999. 245s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4635-0
- 30 Natural Resources and the Environment 1999. 1999. 260s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4651-2
- 31 O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 1998. 1999. 79s. 135 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4652-0